

Karmacsí Zoltán

Kétnyelvűség és nyelvelsajátítás

Закарпатський угорський інститут ім. Ф. Ракоці ІІ

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Rákóczi-füzetek XXV.

Karmacsi Zoltán

Kétnyelvűség és nyelvelsajátítás

PoliPrint
Ungvár – 2007

БКБ

Б

УДК

Ez a könyv a kétnyelvűség definiálásnak problémáját, az egy- és kétnyelvű gyermek nyelvi fejlődésének főbb jellemzőit mutatja be. A kiadvány elsősorban a szociolingvisztika, azon belül a kétnyelvűség kutatás iránt érdeklődő magyar szakos hallgatók és nyelvészek számára tartalmaz értékes információkat. Továbbá az óvodapedagógia szakos hallgatók is hasznosan lapozhatják, hiszen a gyermeki nyelvfejlődés és az etnikailag vegyes házasságokban felnövekvő gyermek nyelvhasználata jellegzetességeinek ismerete számukra elengedhetetlen a későbbi munkájuk során.

A kéziratot lektorálta:

Csernicskó István PhD, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, prorektor

Lengyel Zsolt PhD, habil., Pannon Egyetem, Veszprém, tanszékvezető

Szerkesztette: a szerző

Korrektúra: G. Varcaba Ildikó

Tördelés: Brghauer Sándor

**A kiadvány megjelenését az Apáczai Közalapítvány
támogatta**

Készült:

PoliPrint Kft

Ungvár, Turgenyev u. 2

Felelős vezető: Kovács Dezső

Tartalomjegyzék

Ábrák jegyzéke	7
1. BEVEZETÉS	9
2. KÉTNyelvűség	12
2.1. A kétnyelvűség fogalma	12
2.1.1. Közösségi kétnyelvűség	12
2.1.2. Az egyéni kétnyelvűség	14
2.2. A kétnyelvűség típusai	18
2.3. Gyermekkori kétnyelvűség	20
2.3.1. A gyermekkori kétnyelvűség megközelítése Skutnabb-Kangas tipológiája alapján	26
2.3.2. A kétnyelvűség kialakulásának családi modelljei	27
2.4. Összegzés	31
3. A GYERMEKI NYELVFEJLŐDÉS AZ ELSŐ HAT ÉVBEN	32
3.1. A gyermeki nyelvelsajátítás elméletei	32
3.2. A kritikus periódus hipotézis (szenzitív periódus)	36
3.3. Nyelvi síkok fejlődése	38
3.3.1. Fonológiai és fonetikai fejlődés	38
3.3.2. Grammatikai fejlődés	40
3.3.3. Szemantikai fejlődés	42
3.3.4. Pragmatikai fejlődés	44
3.4. Nyelvi fejlődés: az első három év	45
3.4.1. Az első életév	45
3.4.2. A kisdedkor	51
3.4.2.1. A második életév	57
3.4.2.2. A harmadik életév	60

3.5. A 4–6 éves gyermek nyelvének fejlődése	62
3.5.1. A negyedik életév	66
3.5.2. Az ötödik életév	66
3.5.3. A hatodik életév	67
4. ETNIKAILAG VEGYES HÁZASSÁG ÉS GYERMEKKORI NYELVHASZNÁLAT	68
4.1. A vizsgálat menete és módszerei	70
4.2. A kutatópontok: Munkács és Beregszász	72
4.2.1. Beregszász	72
4.2.2. Munkács	75
4.3. Kódkeverés, kódváltás és kölcsönelemek a kétnyelvű gyermek beszédében	78
4.3.1. A kódváltást befolyásoló tényezők	78
4.3.2. Kódkeverés (kódváltogatás) a gyermek beszédében	79
4.3.3. Személy és nyelvismeret mint a kódváltást befolyásoló tényező	79
4.3.4. A nyelvválasztás mint a kódváltást befolyásoló tényező	83
4.3.5. A téma mint a kódváltást befolyásoló tényező	84
4.3.6. A leggyakoribb kódváltástípusok a gyermekek beszédében	86
4.3.7. Kölcsönelemek a gyermekek nyelvhasználatában	89
4.4. A nyelvválasztást befolyásoló tényezők: környezet és család	90
4.5. Összefoglalás	104
IRODALOM	116
MELLÉKLETEK	125

Ábrák jegyzéke

- 1. ábra** *A kárpátaljai magyar népesség eloszlása Kárpátalja területén a 2001-es népszámlálási adatok alapján (Molnár D. István nyomán)* 10
- 2. ábra** *A kétnyelvűség fogalmának kontinuum jellege* 18
- 3. ábra** *Előfeltevések a hangtan szintjén* 53
- 4. ábra** *A szókincs differenciálódása (Richter–Brügge–Mohs 1997:35)* 54
- 5. ábra** *Beregszász nemzetiségi összetétele és annak változása 1880–2001 között a népszámlálási adatok tükrében (abszolút számokban)* 73
- 6. ábra** *Beregszász lakosainak anyanyelv szerinti megoszlása a 2001. évi népszámlálási adatok alapján* 73
- 7. ábra** *Munkács nemzetiségi összetétele és annak változása 1880–2001 között a népszámlálási adatok tükrében (abszolút számokban)* 76
- 8. ábra** *Munkács lakosainak anyanyelv szerinti megoszlása a 2001. évi népszámlálási adatok alapján* 76
- 9. ábra** *A nyelvcseré folyamatára Kiss Jenő (1995:196) alapján* 110

1. BEVEZETÉS

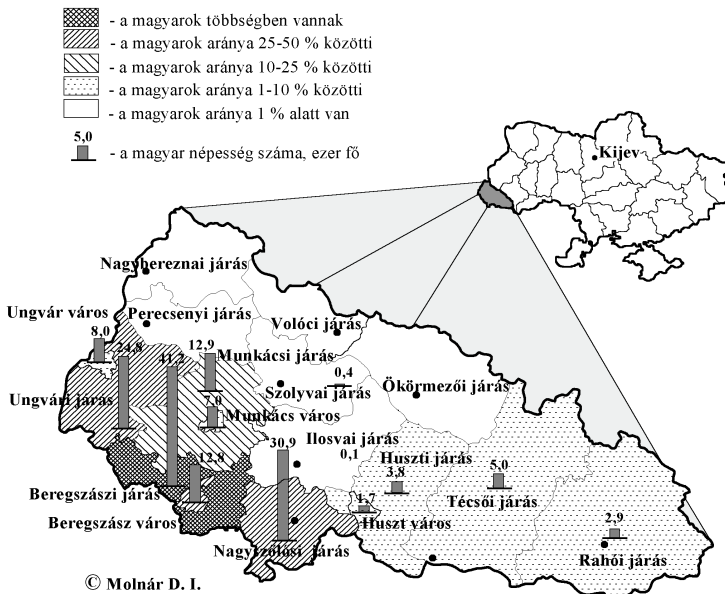
Kárpátalján számos nemzetiség (ukrán, magyar, román, orosz, cigány, ruszin, német, szlovák, zsidó stb.) él egymás szomszédságában. Ezért e terület a szociolingvisztikai kutatásoknak egyik kiváló terepe, amelyet a független Ukrajna megalakulásáig szinte senki nem tanulmányozott mélyrehatóan.

A szociolingvisztikai, ezen belül a kétnyelvűség-kutatás első jelentős monográfiája 1998-ban látott napvilágot Kárpátalján Csenicskó István tollából *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)* címmel. 2003-ban szintén Csernicskó István szerkesztésében jelent meg *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba* című könyv, amely a kárpátaljai magyar kétnyelvű beszélőközösség nyelvhasználatát, az ukrainai idevonatkozó törvényeket, ezek gyakorlatban való megnyilvánulását, a problémák orvoslásának lehetőségeit tárgyalja. E tanulmányok az 1980-as évek végén és a '90-es években Ukrajnában végbement politikai változásoknak köszönhetően a Kárpátalját is elérő és egyre népszerűbbé váló szociolingvisztika eredményeként jelentek meg.

Kárpátalja népességét a történelem folyamán mindig is számos nemzetiség (ukrán, magyar, román, orosz, cigány, ruszin, német, szlovák, zsidó stb.) együttélése jellemezte (vö. Kárpátaljai települések nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)).

Kárpátalján a 2001-es népszámlálási adatok alapján a legnagyobb etnikumot az ukránok alkotják, amelyet a magyarok, a románok és az oroszok követnek. A kárpátaljai magyarok kisebbségi helyzete nem migrációból, nem a lakóhelyük elhagyásából adódik, hanem politikai határeltolódásból¹ származik, ezért a közösség őshonos kisebbségnek tekintendő. A kárpátaljai magyarok Ukrajnában (a magyarok részaránya 0,3%), de még Kárpátalján belül is kisebbségben élnek, hiszen Kárpátalja 1,25 milliós lakosságának csupán 12,1%-át alkotják. (vö. Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003a, 2003b, Molnár–Molnár 2005)

¹ Az idősebb generációk képviselői anélkül, hogy akár az udvarukról is kitétek volna a lábukat, voltak román, csehszlovák, magyar, szovjet és ukrán állampolgárok.

1. ábra

A kárpátaljai magyar népesség eloszlása Kárpátalja területén a 2001-es népszámlálási adatok alapján (Molnár D. István nyomán)

Kárpátalja délnyugati részében, főként a magyar–ukrán határsáv mentén a magyar nemzetiségű lakosok egy viszonylag homogen tömböt alkotnak (vö. 1. ábra). Négy adminisztratív egységben² és egy megyei jogú városban számottevő a jelenlétük: a Beregszászi járásban többséget alkotnak (76,1%), a Nagyszőlősi (26,2%) és az Ungvári járásban (33,4%) 25% feletti az arányuk, a Munkácsiban pedig a lakosok 12,7%-a, míg Beregszász városának 48,1%-a magyar nemzetiségű. További három adminisztratív egységben és három megyei jogú városban élnek 10% alatti³ arányban magyarok: a Huszti járásban 4,0%, a Rahóiban 3,2% és a Técsőiben pedig 2,9%, illetve Munkácsoson 8,5%, Ungváron 6,9% és Huszton 5,4% a magyarok aránya (vö. 1. ábra, Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003b).

² Járás=район

³ De több mint 1% a magyarok aránya.

Mivel Ukrajnában, s ezen belül Kárpátalján is az államnyelv az ukrán, ezért a kárpátaljai magyar kisebbség rá van kényszerülve az ukrán nyelv használatára, vagyis kétnyelvű beszélőnek tekinthető. Első olvasatra a kétnyelvűség meghatározása nem is okoz nagy gondot, jóformán el sem gondolkodunk rajta: olyan ember, aki két nyelvet beszél. Azonban számos problémával találjuk magunkat szembe akkor, ha a kétnyelvűséget a különböző szaktudományok (pl.: pszicho-, szociolingvisztika stb.) felől szeretnénk megfogalmazni. Az alábbiakban ezeket a problémákat szeretném ismertetni a hazai és a külföldi szakirodalom segítségével.

2. KÉTNyelVŰSÉG

2.1. A kétnyelvűség fogalma

Sokáig uralkodó volt az a nézet, s napjainkban is számos nyelvész tekinti még most is mérvadónak, hogy a nyelvtudománynak az alapvető kutatási területe az egynyelvűség, amelyhez viszonyítva kell az összes többi területet vizsgálni. Azonban nagyon sok olyan ember él a Földön, akik számára a két- vagy többnyelvűség valamilyen formája a mindennapi kommunikáció jellemzője.

Mi is az a kétnyelvűség? Kit nevezhetünk egyáltalán kétnyelvű beszélőnek? Mitől kétnyelvű a kétnyelvű beszélő? Milyen típusú kétnyelvűségről beszélhetünk?

Sokan és sokféleképpen értelmezik a kétnyelvűség fogalmát. Van-
nak egészen szélsőséges meghatározások, és vannak olyanok is,
amelyek kontinuumként tekintenek a kétnyelvűségekre. A fogalom
meghatározásánál az az alapvető kérdés, hogy milyen mértékben
kell birtokolni két nyelvet ahhoz, hogy kétnyelvű beszélőnek lehes-
sen tekinteni valakit (vö. Bartha 1999). Azonban a mai napig nem
született olyan átfogó definíciója a kétnyelvűségnek, amely minden
aspektust magába foglalna. A meghatározás attól függ, hogy a szerző
mely tudományág képviselője, hogy a kétnyelvűségnek mely egyéni
vagy közösségi komponensét helyezi előtérbe. Ezért van az, hogy a
definíciók gyakran az egynyelvűségtől való elhatárolódást tűzik ki
célul, nem pedig a jelenség lényegének a leírását (vö. Göncz 2004).

A kétnyelvűség fogalmának meghatározása szempontjából elő-
ször is különbséget kell tennünk közösségi és egyéni kétnyelvűség
között.

2.1.1. Közösségi kétnyelvűség

A kétnyelvűség közösség felőli megközelítésénél a különböző nyelvi
csoportok érintkezését vesszük alapul. Induljunk ki abból, hogy való-
színűleg nem tudunk olyan országot mondani, amelyben különböző
nyelveket beszélő csoportok ne érintkeznének egymással. Ez már csak
azért is igaz állítás, mivel napjainkban a világon kb. 200 állam van,
ugyanakkor 3–6 ezer nyelv, tehát egynyelvű állam (Izland és még 1-
2 állam) gyakorlatilag nincs. A fentiekből következően a közösségi

két- vagy többnyelvűség azt jelenti, hogy az azonos területen élő különböző nyelvi csoportok különböző jellegű és kiterjedtségű kapcsolataik révén kapcsolatba kerülnek egymással (vö. Bartha 1999).

Lanstyák kétnyelvű beszélőközösségnek tekinti az olyan közösséget, „amelyben a napi kommunikáció során két önálló nyelv használatos. Az ilyen közösségek nem minden tagja kétnyelvű, mégis tagjai a kétnyelvű beszélőközösségnek. Egyrészt azért, mert két nyelv használatának szabályait ők is ismerik (tudják, milyen beszédhelyzetben lehet magyarul megszólalni, s milyen beszédhelyzetben, nyelvhasználati szintéren kell(ene) a többségi nyelven), másrészt pedig azért, mert ők is a kétnyelvű anyanyelvváltozatot beszélik, mivel ezt sajátították el anyanyelvként” (vö. Lanstyák 1993).

A kétnyelvű anyanyelvváltozat azt jelenti, hogy a kisebbségi helyzetben élő kétnyelvű beszélő közösségi tagok, akik nincsenek két nyelv birtokában, azoknál az anyanyelv mégis magán hordozza a kétnyelvűség nyomait. A többségi nyelv bizonyos nyelvhasználati szinterekről (például a hivatalos szinterről) kiszorítja a kisebbségi nyelvet, s ezáltal abban nem lesznek fellelhetők (vagy legalábbis nem oly mértékben, mint a magyarországiiban) a hivatalos nyelvváltozat anyanyelvi elemei, mert azokat a többségi nyelvből veszi kölcsön. Ezekre hívja fel a figyelmet Horváth és Kótyuk is a kárpátaljai magyar standard/köznyelv elemzésekor (vö. Horváth 1991, Kótyuk 1995).

Bartha Csilla a következőképpen foglalja össze a közösségi kétnyelvűséget: „A közösségi kétnyelvűség tehát a kétnyelvű beszélőközösség tagjai részben rendezett, közösségi normák által „szabályozott” nyelvi gyakorlatának összefoglaló neve, vagyis nem kétnyelvűségi típus, hanem a szociolingvisztikai megközelítés számára az egyik legfontosabb vizsgálati keret” (vö. Bartha 1999).

Egy közösség akkor tekinthető kétnyelvűnek, ha a közösséget alkotó beszélők túlnyomó többsége a mindennapi nyelvhasználatában két vagy több nyelvet használ, s a nyelvek között nemritkán munkamegosztás van (vö. Lanstyák 1993b, Göncz 1999).

Azonban nem minden esetben, sőt mondhatnánk a legtöbb esetben nem csoportok, hanem egyének érintkeznek egymással. A kétnyelvűség létezik a kétnyelvű beszélőközösség nélkül is, ezért a kétnyelvűség megközelíthető az egyén szemszögéből is.

2.1.2. Az egyéni kétnyelvűség

A kétnyelvűség fogalmának egyének felőli megközelítése talán még bonyolultabb és összetettebb, mint a közösség felőli megközelítés.

Az egyik legszélsőségesebb megközelítése a kétnyelvűség fogalmának az, amikor csak azokat az embereket tekintjük kétnyelvűnek, akik két nyelvet anyanyelvi szinten beszélnek. Ennek volt a híve Bloomfield, aki „valódi” kétnyelvűnek tekinti azokat, akiknél két nyelv anyanyelvi kontroll alatt van. Ezt a felfogást nevezik „kettős monolingvis” elvnek, azaz a kétnyelvű egyén egyszerűen két nyelv mechanikus összegződése (vö. Bloomfield 1933). Ugyanehhez a szélsőséges nézőponthoz sorolható Skutnabb-Kangas meghatározása is, aki egy ideált fogalmaz meg, amikor azt mondja, hogy „kétnyelvű az a személy, aki egy- vagy többnyelvű közösségben is anyanyelvi szinten képes két (vagy több) nyelven kommunikálni, a közösség és az egyén kommunikatív és kognitív kompetenciájára kirótt szociokulturális követelményeknek megfelelően, és aki mindkét (illetve valamennyi) nyelvi csoporttal (és kultúrával) vagy azok részeivel képes azonosulni” (vö. Skutnabb-Kangas 1984).

Diebold a két nyelv anyanyelvi szintű tudásával szemben állítja fel a kétnyelvűség minimális meghatározását, miszerint a kétnyelvűség „egy második nyelv lehetséges modelljeivel való érintkezés és ezek anyanyelvi környezetben való használatának képessége” (vö. Diebold 1961). E meghatározás szerint az olyan ember is kétnyelvű, aki nem képes a másik nyelven megnyilatkozásokat tenni, hanem csupán megérti a másik nyelven tett megnyilatkozást vagy annak legalább egy részét. Ha ezt a meghatározást vesszük alapul, akkor a világon minden ember kétnyelvűnek tekinthető, hiszen mindenki képes olyan megnyilatkozásokra, illetve érti például az olyan megnyilatkozásokat, mint az *I love you, no problem, guten Tag, the begining* stb. Erre világít rá Romaine is 1995-ben *Bilingualism* című munkájában és Skutnabb-Kangas is erre hívja fel a figyelmet.

Természetesen a Bloomfield és Skutnabb-Kangas által megfogalmazott „ideális” vagy ahogy Bloomfield nevezi, „valódi” kétnyelvűség és a Diebold által meghatározott minimális kétnyelvűség között neves kétnyelvűségkutatók számos más definíciója is megtalál-

ható, amelyek árnyaltabban próbálják megközelíteni a kétnyelvűség fogalmát.

Macnamara (1967) már felhívja a figyelmet a kétnyelvűség kontinuum jellegére, mert szerinte mindenki kétnyelvűnek tekinthető, aki a második nyelven a négy alapvető nyelvi készség közül (beszéd, megértés, írás, olvasás) egyikének birtokában van az első nyelv mellett.

Mackey 1968-ban úgy határozza meg a kétnyelvűséget, hogy azt a pontot, amikor egy beszélő kétnyelvűvé válik, vagy csak önkényesen, vagy egyáltalán nem tudjuk meghatározni. Ugyanitt Mackey azt is kimondja, hogy a kétnyelvűséget úgy kell tekintenünk, mint két vagy több nyelv váltakozó használatát egy beszélő által. Ezt a megfogalmazást Weinreich kétnyelvűség fogalmának alapján alkotja, amely kimondja, hogy „két nyelv váltakozó használatának gyakorlatát kétnyelvűségnek, az ebben részt vevő egyént pedig kétnyelvűnek nevezzük” (vö. Weinreich 1953).

A kétnyelvűség szociolingvisztikai szempontú vizsgálata szempontjából 1992-ben Grosjean meghatározása a leginkább alkalmazható, aki szerint a kétnyelvűség a két nyelv rendszeres használata. Szerinte „kétnyelvűek azok az emberek, akiknek a mindennapi életben szükségük van két nyelvre és ezeket használják is” (vö. Grosjean 1992). Grosjean erősen bírálta a kétnyelvűség Bloomfield általi meghatározását.

A grosjean-i meghatározásra alapozza saját kétnyelvűségről alkotott fogalmát Bartha Csilla, aki szerint „kétnyelvű az, aki a mindennapi érintkezései során két vagy több nyelvet kommunikatív, szociokulturális szükségleteinek megfelelően (szóban és/vagy írásban, illetőleg jelelt formában) rendszeresen használ (vö. Bartha 1999).

Skutnabb-Kangas (1997) összegyűjtötte a kétnyelvűség különböző definícióit, amelyből szerinte akárcsak az anyanyelvet, a kétnyelvűséget is négy szempontból lehet megközelíteni:

1. származás
2. azonosulás
3. nyelvtudás foka
4. funkció.

Származás szerint kétnyelvű az,

- aki kezdettől fogva két nyelvet használ a családban;
- akit kétnyelvűnek nevelnek.

Azonosulás szempontjából két megközelítést ad meg a kétnyelvűség definiálásához:

- belső azonosulás szerint kétnyelvű az, aki kétnyelvűnek gondolja magát és kétnyelvűként azonosítja magát;
- külső azonosulás szerint kétnyelvű az, akit mások kétnyelvűnek tekintenek;

Skutnabb Kangas szerint a nyelvtudás fokánál van a legnagyobb bonyodalom a definíciók tekintetében és hat fokozatot említ⁴:

- kétnyelvű az, aki tökéletesen ismer két nyelvet;
- kétnyelvű az, aki két nyelvet használ anyanyelvként;
- kétnyelvű az, aki egyformán, azonos szinten használ két nyelvet;
- kétnyelvű az, aki egy másik nyelven értelmes megnyilatkozásokra képes;
- kétnyelvű az, aki legalább részben ismer egy másik nyelvet;
- kétnyelvű az is, aki életében kapcsolatba került egy másik nyelvel;

Funkció szerint kétnyelvű az az ember, aki a mindennapi életben két nyelvet használ vagy képes lenne használni.

Skutnabb-Kangas a kétnyelvűség fogalmának négy szempontból történő megközelítése esetében a származás szerint csak azokra az esetekre tér ki, amikor a gyermek a családban már kétnyelvűvé válik, akár a szülők különböző nyelvi kompetenciái következtében, akár a szándékos kétnyelvűvé nevelés miatt. Én ide sorolnám azokat a gyermekeket is, akik egy adott közösségen belül lévő kisebbségi szülők gyermekei, de olyan környezetbe születtek, ahol a családon kívül rá vannak kényszerítve a többségi nyelv használatára. A származást ebben az esetben azon terület szerint értelmezem, amelyen a gyermek felnő, és amely terület részt vesz a gyermek szocializációs folyamatában. Ugyancsak elgondolkodtató Skutnabb-Kangasnak a kétnyelvűség funkció szempontjából való megközelítése. Kétnyelvűnek tekinthető-e az a budapesti magyar anyanyelvű kamasz, aki a mindennapi nyelvhasználatában

⁴ E felosztás már a kétnyelvűség problémájának kontinuum jellegét tükrözi, amelyre elsőként Macnamara világít rá 1967-ben.

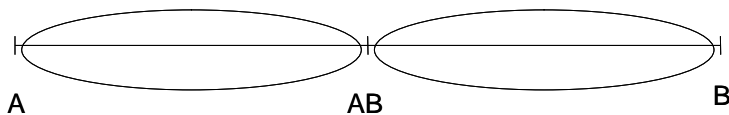
használja azokat a szleng kifejezéseket, hogy *cool, beautiful, shopping, good by, after party* stb.? Ezen meghatározás szerint akár kétnyelvűnek is tekinthetjük, hiszen a mindennapi életében két nyelvet használ vagy képes használni. Azonban itt beleeshetünk Diebold minimális kétnyelvűség meghatározásának csapdájába. Itt jutunk ismét vissza a kétnyelvűség definíciók egyik legproblémásabb tényezőjéhez, hogy milyen mértékben kell egy nyelv birtokában lenni ahhoz, hogy már valakit kétnyelvűnek lehessen tekinteni. Azt hiszem, hogy a nyelvtudás foka szerint a tökéletes és egy másik nyelvvvel legalább már kapcsolatba került szinteket kizárhatjuk a definíciók sorából, hiszen míg előző esetben olyan embereket is kirekesztünk a kétnyelvű beszélők kategóriájából, akik bár nem tökéletesen, de mégis a mindennapi élet során két nyelvet használnak, illetve utóbbi esetben pedig olyan egyének is bekerülhetnek a kétnyelvű beszélők kategóriájába, akik néhány szó erejéig képesek csak egy másik nyelven történő megnyilatkozásokra.

A másik négy nyelvtudási szinten már jóval kevesebb egyén zárható ki a kétnyelvű egyén kategóriája alól.

A kétnyelvű beszélőközösséghez tartozó kétnyelvű beszélők másodnyelvi⁵ ismerete változó. Nem minden kétnyelvű beszélő azonos vagy megközelítően egyforma szinten ismer két nyelvet. Kiss Jenő egyetemi tankönyvében ekképpen vélekedik a kétnyelvű beszélők nyelvi ismeretének fokáról: „A határainkon túl élő magyarok – nem sok, de nem pontosítható kivételt nem tekintve – immár mindenhol a kétnyelvűségnek alacsonyabb vagy magasabb fokú állapotában élnek. Vannak tehát, akik értik az államnyelvet, de nem beszélik, vannak, akik az államnyelvet kezdő, haladó vagy közepes fokon beszélnek, s vannak, akik az anyanyelvüket és az államnyelvet is egyformán jól beszélnek.” (vö. Kiss 1995)

Napjainkban a kutatók kontinuumként tekintenek a kétnyelvűség fogalmára, mint azt már az elején leszögeztem. E kontinuum két végpontján az egynyelvűség az első (L_1 , anyanyelv) nyelven, illetve a másodnyelven (L_2) található, míg a középpontjában a kétnyelvűség „klasszikus” modellje áll. A kétnyelvű beszélők e kontinuum különböző pontjain helyezkednek el (vö. Bartha 1999, Csermicskó szerk. 2003).

⁵ Sőt, elsőnyelvi tudása is.

2. ábra

A kétnyelvűség fogalmának kontinuum jellege

A kétnyelvűség számos meghatározása közül a kárpátaljai nyelvészek többsége célszerűnek látja azt a tág funkcionális megközelítést elfogadni, amely szerint kétnyelvű egyénnek tekintendő, aki a mindennapi élete során az anyanyelve mellett legalább még egy nyelvet használ vagy képes használni, illetve tudja, mikor kell(ene) ezt tennie saját és közössége normái szerint (vö. Grosjean 1992, Bartha 1999, Csernicskó szerk. 2003).

2.2. A kétnyelvűség típusai

A kétnyelvűség meghatározásainak sokszínűsége abból is adódik, hogy milyen tudomány felől közelítjük meg. Ezek szerint a kétnyelvűségnek lehet több fajtája is, amelyek viszont átfedéseket mutatnak, s így egy kétnyelvű beszélő egyszerre több típusba is besorolható.

A nyelvelsajátítás ideje szerint megkülönböztetünk

– gyermekkori vagy más néven korai kétnyelvűséget. Ezen belül létezik szimultán (lingvizmus) és egymás utáni (glottizmus) kétnyelvűség. A szimultán kétnyelvűség esetében a két nyelv elsajátítása egyszerre, egymással párhuzamosan történik, míg az egymás utáni nyelvelsajátítás esetében a másodnyelv elsajátítása csak később kezdődik, mint az első nyelv elsajátítása.

– serdülőkori kétnyelvűség

– felnőttkori vagy kései kétnyelvűség

A kompetencia szempontjából:

– kiegyensúlyozott, szimmetrikus vagy balansz: mindkét nyelvet azonos szinten beszéli, mindkét nyelvben azonos kompetenciával rendelkezik. Ez lehet akár egyformán jól, vagy akár egyformán rosszul is.

– egyenlőtlen, aszimmetrikus vagy domináns: az egyén az egyik nyelvében jóval nagyobb kompetenciával rendelkezik, mint a másik nyelvében.

A nyelvtudás szintje szerint a kétnyelvűség lehet:

– teljes vagy perfekt: mindkét nyelv felsőfokú vagy magas, az életkornak megfelelő anyanyelvi szintű tudása

– nem teljes vagy részleges: a teljestől alacsonyabb a nyelvtudás szintje.

A nyelvelsajátítás módja szerint:

– természetes: az egyén természetes körülmények között, mindenféle nehézség nélkül, úgymond véletlenszerűen sajátítja el a másodnyelvet

– önkéntes: önként tesz erőfeszítéseket a másodnyelv elsajátítására

– elrendelt: központilag rendelik el, intézményi keretek között zajlik a másodnyelv elsajátítása.

Az agyi elrendeződés, az agyi reprezentáció szerint:

– koordinált: a két nyelv párhuzamosan áll össze, s az egyén bármikor képes előhúzni bármelyik nyelvet

– összetett: van egy központi mag, amely mindkét nyelven megvan, azonban vannak olyan szavak, amelyek csak az egyik nyelven, és mások, amelyek csak a másik nyelven állnak az egyén rendelkezésére.

Az azonosságtudat szempontjából:

– kétnyelvűnek és kétkultúrájúnak tekintik magukat

– egyik kultúra mellett teszik le a voksukat

– kötődési bizonytalansággal rendelkeznek, vagyis nincsenek tisztában saját identitásukkal

– sem az egyik, sem pedig a másik kultúrát nem érzik magukénak, hanem egy harmadik szempont lép náluk előtérbe, mint például a vallás.

A kiterjedése szerint:

– egyoldalú: az A közösség szociológiailag domináns közösséget alkot, míg a B közösség kisebbséget,

– két- vagy többoldalú: minden oldal ismeri és beszéli a nyelveket.

A jog és gyakorlat összefüggése szerint:

– de facto: a kétnyelvűség tény, de jogilag nincs rögzítve a társadalomban

– de jure: a kétnyelvűség jogilag rögzítve van a társadalomban.

A szociokulturális attitűdök szerint:

– az additív (hozzáadó): az anyanyelv társadalmi értéke magas, a kétnyelvűség pozitívan hat a kognitív fejlődésre

– szubtraktív (felcserélő): az anyanyelv leértékelődik a beszélők tudatában.

2.3. Gyermekkorai kétnyelvűség

A gyermekkorai kétnyelvűség meghatározásánál sokkal nagyobb problémával találjuk magunkat szembe. Vančóné Kremmer Ildikó (1998) felhívja a figyelmet arra, hogy a gyermekkorai kétnyelvűség definiálásának esetében óvakodnunk kell a nyelvtudás szempontjának használatától, hiszen nemcsak a kétnyelvű gyermek, hanem még az egynyelvű gyermek nyelvi tudása is „tökéletlen”, mivel a gyermeknél ebben a korban van kialakulóban a „teljes” nyelvi kompetencia. Továbbá arra is figyelmeztet, hogy az azonosulás szerinti meghatározás sem célszerű, hiszen a gyermek nincs az értelmi fejlettségnek és tudatosságának („öntudatnak”) azon a szintjén, hogy ilyen kérdésről önálló véleményt alkosson.

„A gyermeknyelv nem a felnőttek nyelvének egy kevésbé tökéletes formája, hanem egy olyan rendszer, amely előre meghatározható stádiumokon keresztül fejlődve mindinkább megközelíti a felnőttek beszédét.” (vö. Göncz 2004:25)

A két és több nyelv elsajátítása három fő fejlődési szakaszon megy keresztül:

1. A gyermek először is kialakít egy szókincset, amely mindkét nyelv elemeit tartalmazza, és ritkán találunk a két nyelvből egymásnak megfelelő jelentésű szavakat;

2. A kétszavas mondatok megjelenésekor a mondatokban mindkét nyelv szavai megtalálhatók. De a kor előre haladtával a nyelvkeverés folyamatosan és a rohamosan csökken. Például egy hároméves gyermek az év elején még mintegy 30%-ban keveri a nyelveket, de a végére már csak 5%-nyi a nyelvkeveredés;

3. A szókincs bővülésével megjelennek az egymásnak megfelelő, azonos jelentésű szavak a két nyelvben. Viszont az eltérő nyelvtani szabályok elsajátítása még várat magára. A gyermek sokáig egy nyelvi szabályrendszert használ, majd végül kialakul nála a két különböző nyelvi szabályrendszer (vö. Bartha 1999, Crystal 2003).

A gyermekek már négyéves korukra képesek különbséget tenni a két nyelv között, s rendszerint a szüleikhez is a szülők anyanyelvéen szólnak. Sőt, olyannyira tudatában vannak a két nyelvnek, hogyha az adott szülő a másik szülő nyelvén szól a gyermekhez, akkor a gyermekben meglepetség, zavartság jön létre, viccesnek tartja vagy egészen felháborodik a jelenségen. Az érthetlenség akkor is kiül a gyermek arcára, ha valaki hosszabb ideig egy nyelven kommunikál vele, s a következő megnyilatkozást viszont már egy másik nyelven teszi (vö. Vančoné Kremmer 1998, Crystal 2003).

A korai kétnyelvűséget meghatározó tényezők közül Bassola Péter és Lengyel Zsolt (1996) alapján a következő faktorokat emelném ki:

- a szülők milyen nyelven beszélnek gyermekükkel,
- a családdal együtt élő nagyszülők milyen nyelven beszélnek a gyermekkel,
- a gyermek közvetlen környezete milyen nyelvet használ,
- mi az oktatás nyelve.

Azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni az olyan tényezőket sem, mint amelyre Jarovinszkij Alekszandr is felhívja a figyelmünket, mint a gyermek anamnézisére, a gyermek nyelvi életrajzára, a szülők nyelvtudására és használatára, a családi és azon belüli interakciók típusaira és azok nyelvhasználatára, a szülők egymás közötti és a gyermekkel történő nyelvhasználatára, a család anyagi helyzetére (vö. Jarovinszkij 1991).

Vančoné Kremmer Ildikó rámutat arra, hogy a nyelvelsajátítás korai szakaszában, amikor még a két nyelv együtt van⁶, a gyerek azt a szót fogja használni, amely korábban épült be nyelvébe, mert amint mondja, a két nyelv szavainak elsajátítása nem szimmetrikusan történik, így egyik nyelven hamarabb tanul meg egy szót, mint a mási-

⁶ Azonban nem köti konkrét életszakaszhoz, időintervallumhoz a korai szakasz fogalmát.

kon. Tovább folytatva ezt a gondolatot azt mondja, hogy különösen akkor használja az elsőként az egyik nyelven elsajátított szót a gyermek, ha ahhoz erős érzelmi szál köti. Ilyen esetben a szó másik nyelvbeli megfelelőjét olykor lehetetlen előhívni a gyermek beszédében, hiába van annak birtokában. Szerinte a gyermek, ha átél egy eseményt, történést, amely érzelmileg nagy hatással van rá, érzelmileg közel áll hozzá, akkor számára könnyebb azon a nyelven elmészélni, amelyen az átélés történt (vö. Vančóné Kremmer 1998).

Napjainkra mindezek mellett megfigyelhető, hogy az adott kisebbségi nyelv elsajátításának egy költség-haszon dimenzió mentén való értékelése is döntő szerephez jut. Továbbá napjainkra az is fontos tényezővé lépett elő, hogy az adott állam, vagy hogy az adott társadalom támogatja-e a kisebbségi nyelv használatát.

Ha a gyermeki nyelvelsajátítást a pszicholingvisztika felől közelítjük, amely szintén egy kontinuum mentén próbálja értelmezni a kétnyelvűség fogalmát, akkor a kontinuum két végén az összetett és koordinált kétnyelvűség van, amelyet úgy határozhatunk meg, hogy az agy a két nyelvet egy összetett nyelvi rendszerként, vagy két egymás mellett levő nyelvi rendszerként tárolja (vö. Navracscics 1999).

Ha egy gyermek hatéves koráig elsajátítja a másodnyelvet, akkor összetett kétnyelvűségről beszélhetünk. Ha viszont a másodnyelv elsajátítása csak tizenhárom éves kor után következik be, akkor koordinált lesz a kétnyelvűség (Albert és Obler 1978).

Az egységes nyelvi rendszer hipotézisét támogatók azt mondják, hogy a kétnyelvű gyermek a nyelvelsajátítás kezdeti szakaszán nem tesz különbséget a két nyelvi rendszer között, hanem egy hibrid rendszert használ. Ez a hibrid rendszer aztán a nyelvi fejlődés folyamatában fokozatosan szétválik. Vagyis a gyermek, amikor megszületik, nem két nyelven kezd el beszélni, hanem nála a két nyelv egységes beszédrendszerben egyesül.

Leopold (1947) saját gyermekein megfigyelte, hogy nem mindegyik gyermek ötvözi a két nyelvben fellelhető szinonimákat. Például nagyobbik lánya az angol *by-by*-t és a német *auf Wiedersehen*-t ötvözte, s így lett belőle *by-dersehen*. Kisebbik lányának beszédében viszont nem fordultak elő ehhez hasonló ötvözetek. Ezekre a hibrid alakulatokra Vančóné Kremmer Ildikó (1998) is rámutat ta-

nulmányában. Ugyancsak Leopold mondja ki azt is, hogy a gyermek elsőként a két nyelvet tudatosan 32 hónapos korában kezdi el használni (vö. Leopold 1947).

Volterra és Taeschner (1978) szerint a kétnyelvű gyermek beszédének fejlődése három szakaszban történik. 1. szakasz: a gyermek egy egységes szókinccsel rendelkezik, amelyet a két nyelvből épít fel; 2. szakasz: a két nyelv lexikailag elkülönül, de szintaktikailag még egységes rendszert alkot; 3. szakasz: teljesen elválik a két nyelvi kód egymástól mind lexikailag, mind pedig szintaktikailag.

De Houwer (1990) szerint a kétnyelvű gyermek nem azért keveri a két nyelv szavait, mert az egyikben az egyik szót, a másikban a másik szót ismeri, hanem csupán arról van szó, hogy a gyermek nem használja az ekvivalencia másik tagját.

Grosjean (1992) szerint a kétnyelvű beszélő egyik jellegzetessége, hogy amikor látszólag egynyelvű beszélőként viselkedik, akkor sem tudja kikapcsolni a másik nyelvét, s így az bármikor szerephez juthat.

A másik megközelítés, az elkülönült nyelvi rendszerek hipotézise szerint a gyermek a fejlődés már egész korai szakaszában különbséget tud tenni a két nyelvi rendszer között. Azonban a szakirodalomban nem találkoztam azzal, hogy milyen kort értenek korai szakasz alatt, hiszen ez lehet akár az újszülött kor is, de ha a hatodik életévhez viszonyítjuk, akkor ez lehet a harmadik életév körüli szakasz is. Ezen irányzat képviselői szerint a nyelvfejlődés folyamán a nyelvek egymástól függetlenül fejlődnek. Szerintük a keverés oka nem az egységes nyelvi rendszerben keresendő, hanem abban, hogy két tökéletlen nyelvi rendszer fejlődik egymás mellett. Vagyis amikor az egyik nyelvi rendszerben nem áll rendelkezésre a megfelelő nyelvi eszköz, a gyermek automatikusan a másik nyelvi rendszerben megtalálható szinonimáját veszi elő. Feltéve, ha abban már ez kialakult fogalomként jelen van. Ezért van az, hogy például egyes témák, témakörök esetében, amelyet mondjuk csak az egyik szülővel való érintkezéskor hallhat a gyerek, a másik szülővel történő kommunikáció során az adott téma felhozásakor a gyermek az előző szülő nyelvéből emeli át az éppen szükséges, de hiányzó nyelvi elemet. Például gondolok itt arra, hogy az „egy személy – egy nyelv” elven

működő kétnyelvű családokban például az anyától hall csak a kötéstről X nyelven, de amikor édesapjának akarja elmesélni Y nyelven azt, hogy a babájának hogyan kötötte meg a pulóvert, akkor mivel Y nyelvből hiányoznak azok a nyelvi elemek, amelyeket a kötés szakszavainak is nevezhetünk, ezért X nyelvből emeli be azokat.

Bergman (1976) kevert hipotézisében azt fogalmazza meg, hogy a gyerek, míg nem találkozik olyan emberrel, felnőttel, aki rosszul beszél, keveri vagy töri a nyelveket, addig jól beszél a nyelveket. De Houwer (1990) ezt elutasítja, s azt mondja, hogy a gyerek fel tudja mérni a beszélgetőtársának nyelvi kompetenciáját és képes ahhoz igazodni, ahhoz igazítani beszédét (vö. Navracsics 1999).

Azt, hogy a gyerek produkál-e egy nyelvi jelenséget, nyelvi elemet, nagyon sok minden befolyásolja. Mikes szerint is, ha egy gyerek nem produkálja az ekvivalencia párokat, az még nem azt jelenti, hogy nem is tudja őket, hiányzik mentális lexikonából, hiszen azt, hogy a gyermek mit milyen nyelven nevez meg, befolyásolja többek között a személyekhez való kötődés, a szituációhoz való ragaszkodás, megszokás stb. (vö. Mikes 1990).

Egységes nyelvi rendszer vagy elkülönült nyelvi rendszerek? Bár sokan kritizálják az egységes nyelvi rendszer hipotézist, mégsem dőlt még el, hogy melyik hipotézis az „igazi”. Viszont annyi bizonyos, hogy nem szabad figyelmen kívül hagyni olyan tényezőket, mint a környezet, amelyben a gyermek felnevelkedik, vagy mint a gyermekhez intézett beszéd tisztasága, vagyis hogy milyen mértékben és milyen típusú keveréseket tartalmaz. Továbbá azt is meg kell vizsgálni, hogy melyek azok a tényezők, amelyek elősegítik a nyelvi keverés megjelenését.

A nyelvi keverésnél figyelembe kell továbbá venni, hogy az adott beszédpartner egy- vagy kétnyelvű (többszövegű). Mert egy egynyelvűvel kommunikáló kétnyelvű nagy valószínűséggel nem fog a másik fél számára nem érthető nyelvre átváltani beszéd közben. Azonban, ha a két- vagy többszövegű beszélő két- vagy többszövegű beszélővel kerül kapcsolatba, ahol legalább két nyelv közös, akkor nagy valószínűséggel elmondható, hogy a kommunikációs folyamat során megfigyelhető a kódváltás és a kölcsönzés, de akár még a kódkeve-

rés jelensége is, mivel mindkét ágens birtokában van a nyelveknek. Ez természetesen a két véglet, amely között nagyon sok, részleteiben különböző beszédhelyzet alakulhat ki, amely befolyással lehet a nyelvek használatára.

Továbbá nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az egy nyelvűek is nagyon sokféle és sokfajta regisztert és stílust tárolnak, amelyet az adott helyzetnek megfelelően alkalmaznak, s amelyet a kommunikatív kompetenciájuk által választanak ki a nyelvi repertoárjukból⁷. Mégsem beszélünk az egynyelvű egyének esetében két vagy több elkülönült nyelvi rendszerről.

Grosjean és Léwy kidolgozta a lexikai elérés bilingvis modelljét⁸, amelynek lényege az, hogy feltételezhetően a kétnyelvű beszélőnek két nyelvi rendszere van, amelyek egyszerre függetlenek egymástól, de ugyanakkor kapcsolatosak is egymással. Továbbá azt is feltételezik, hogy amikor a kétnyelvű beszélő monolingvis beszédmódot alkalmaz, akkor az egyik nyelvi hálózat erősen aktivált, míg a másik csak nagyon gyengén (vö. Grosjean 1988).

Hasonló tényeket állapít meg Paradis (1986) is alrendszer hipotézisében. Azt mondja, hogy a két nyelvi rendszer a különböző kontextusban való előfordulásból következően a kapcsolatok különböző hálózatát hozza létre, aminek köszönhetően az átfogóbb rendszeren belül egy alrendszert alakul ki. Vagyis mindkét nyelvnek megvan a neurológiai kapcsolatrendszere, amely egy átfogóbb rendszeren belül helyezkedik el, amelyből bármikor képesek előhívni bármelyik nyelvüket.

Grosjean szerint a kétnyelvű egyén nem két egynyelvű összessége egyetlen testben (vö. Grosjean 1989). Szerinte egy kétnyelvű beszélőt egy egynyelvűvel összehasonlítva észrevehetjük, hogy a kétnyelvű beszélő egynyelvűvel megegyező nyelve, még ha az az anyanyelve is, sohasem lesz olyan szinten, mint az egynyelvűé, ami annak köszönhető, hogy a kétnyelvű beszélőnél a nyelvek között munkamegosztás van, s így egyes nyelvhasználati színtereken az egyik nyelv lesz domináns, míg másokon pedig a másik. Vagyis a

⁷Ugyanez figyelhető meg a kétnyelvűeknél is, amikor a két nyelv között váltanak.

⁸BIMOLA (Bilingual Model of Lexical Access = lexikai elérés bilingvis modellje, röviden LEBIM).

kétnyelvű beszélő mindig több lesz, mint akár az egyik, akár a másik nyelv egy nyelvű beszélője, de sohasem lesz egyenlő ezeknek összességével.

Hoffmann is rámutat a gyermekkori kétnyelvűség szempontjából arra a fontos tényezőre, hogy a monolingvis gyermek kétszer annyi időt fordít anyanyelvének elsajátítására, mint egy kétnyelvű gyermek az első nyelvére (vö. Hoffmann 1991).

2.3.1. A gyermekkori kétnyelvűség megközelítése Skutnabb-Kangas tipológiája alapján

Tove Skutnabb-Kangas a kétnyelvűség leggyakoribb típusait négy kategóriába sorolja:

1. a kétnyelvűvé válás külső és belső késztetései,
2. a kétnyelvűség kialakulásának előfeltételei,
3. az a mód, ahogyan az egyén kétnyelvűvé lesz,
4. a kétnyelvűség kialakulását gátló vagy elősegítő következmények és körülmények.

Ezen kategóriák alapján Skutnabb-Kangas megkülönbözteti az elit kétnyelvűséget, a nyelvi többséghez tartozó, a kétnyelvű családban felnövő és a nyelvi kisebbséghez tartozó gyermekek kétnyelvűségét (vö. Skutnabb-Kangas 1984).

Az *elit kétnyelvűség* esetében olyan személyekről van szó, akik gyakran egy nyelvű családi háttérrel rendelkeznek, de a családon belül magas státusza van az idegen nyelv vagy nyelvek magas fokú elsajátításának. Az ilyen emberek önkéntesen sajátítják el a másik nyelvet, amelyet nem egyszer a szakmai előrelépés, a jobb anyagi lehetőségek elérése motivál. Ezek az emberek nagyon sokszor elhagyják otthonukat, s ezzel főként gyermekeiket kényszerítik a kétnyelvűvé válásra. Azonban rámutat arra is, hogy ezek az emberek nem elsődleges szükségletek, nem valami politikai, gazdasági vagy hatalmi kényszerek hatására mennek el, hanem egyéni szabad döntés alapján, s a hazatérés lehetősége állandóan fennáll számukra.

A *nyelvi többséghez tartozó családok gyermekei* is egy nyelvű családi háttérrel rendelkeznek, de a közösség szempontjából ez a kétnyelvűség általában többnyelvű, multietnikus vagy kulturálisan a sokféleség irányában jön létre. Ezen modell esetében fontos szerepet tu-

lajdonítanak a magas színvonalú, sokrétű és hatékony oktatási formáknak, de nem áll fenn az anyanyelvi szintű elsajátítás kényszere.

A *kétnyelvű családban felnövekvő gyermekek* szülei eltérő anyanyelvi háttérrel rendelkeznek. A gyermeket a családban uralkodó belső kommunikációs, érzelmi, etnikai, kulturális kapcsolatok motiválják a mindkét szülői nyelvhasználatban megnyilvánuló szolidaritást, amely a kétnyelvűséget kialakítja. A modellben a környezeti vagy az általában hivatalos státuszt élvező többségi nyelv elsajátítása alapvető kényszer a gyermek számára.

A *nyelvi kisebbségekhez tartozó gyermekek* szülei valamilyen nyelvi kisebbséghez tartoznak, s erős társadalmi nyomásnak vannak kitéve, hogy elsajátítsák a többségi nyelvet, különös tekintettel abban az esetben, ha a kisebbségi nyelv nem élvez semmilyen hivatalos elismertséget. Ekkor a gyermekekre először is hatnak a nyelvi, nemzetiségi, etnikai, kulturális csoport összetartását, identitástudatát befolyásoló belső erők, illetve másodsor hatnak rájuk a többségi viszonyulás, a nyílt vagy burkolt ellenségeskedés, előítélet, illetve a támogató, toleráns megnyilvánulás az oktatás, a kisebbségi kultúra fenntartása és gyarapítása terén. A hivatalos és az otthon használt nyelv funkcionálisan megoszlik, ezért ezeknek a gyerekeknek a számára elsődleges kényszerek teszik kötelezővé a többségi nyelv elsajátítását, a kétnyelvűvé válást.

Ezek a modellek tipikus elsajátítási helyzetek, mivel a valóságban ezek a kategóriák nem feleltethetők meg egy az egyben egy-egy egyéni kétnyelvűségi típusnak.

2.3.2. A kétnyelvűség kialakulásának családi modelljei

Pszicholingvisztikai megközelítésben a kétnyelvűség kontextusát a család jelenti. A családban történő nyelvsajátítás nyelvi környezete alapján négy alapvető elrendeződés figyelhető meg, melyekből három a kétnyelvűség kialakulásához vezet (vö. Bartha 1995):

1. anyanyelvi: L_1 elsajátítása L_1 környezetében
2. emigráns nyelvi: L_1 elsajátítása L_2 környezetében⁹

⁹ Ahol az L_1 az anyanyelv, L_2 pedig a másodnyelv.

3. második/idegen nyelvi L_2 elsajátítása L_1 környezetében

4. természetes második nyelvi L_2 elsajátítása L_2 környezetében

A legalapvetőbb kétnyelvű családi szocializációs modelleket Harding és Riley foglalta össze. Három fő szempontot tartottak szem előtt:

1. a szülők nyelvi státusát (szülők anyanyelve, ismerik-e egymás anyanyelvét),

2. a szülői nyelvek és a közösség domináns nyelvének egymáshoz való viszonyát,

3. illetve a szülők kommunikatív stratégiáit a gyerekekkel való érintkezések során.

A modellek a nevüket a kutatókról kapták, akik vagy saját gyermeküket figyelték meg, vagy másokét (vö. Harding–Riley 1986). Romaine 1995-ben e modelleket kiegészítette és az egyes családi szocializációs helyzeteket a legjellemzőbb megkülönböztető jegyük-ről nevezte el.

Most pedig nézzük meg az egyes modelleket.

1. A Ronjat-féle család: Egy személy – egy nyelv

E modell esetében a szülők különböző anyanyelvűek, de valamilyen szinten beszélnek egymás nyelvét. Az egyik szülő nyelve viszont azonos a környezet nyelvével. A gyermekkel a szülők születésétől fogva csak a saját nyelvükön kommunikálnak.

Ronjat egy nyelvész tanácsára következetesen alkalmazta fiával az egy szülő – egy nyelv alapelvet. Az apa és az apai rokonság így csak franciául beszélt a gyerekekkel, az anya és a dajka viszont csak németül.

A megfigyelést egészen ötéves korig végezték. Eleinte a kiejtés teljesen azonos volt mindkét nyelvnél, a gyermeknél egy franciánémet fonológiai rendszer volt megfigyelhető, de ez volt jellemző a morfológiára és a mondattanra is. Korán kialakult a kétnyelvű készségek elkülönítése, de a későbbiekben a kettős kompetencia és a kettős repertoár adta lehetőségek fokozatosan elkülönültek. A két nyelv használata között regiszter- és stílusbeli különbségek is voltak, mert míg a franciát technikai és logikai dolgok megoldására használta, addig a németet az érzelmek kifejezésére. De szükség esetén a kisfiú mindkét nyelvet használni tudta mindkét szférában.

2. A Fantini-féle család: Nem domináns otthoni nyelv

A különböző anyanyelvű szülők egyikének az anyanyelve megegyezik a környezet nyelvével. A gyermekkel való kommunikáció során egyik szülő sem használja a környezeti nyelvet, a gyermek azonban otthonán kívül természetes körülmények között, illetve intézményes keretek között ezt a nyelvet használja.

Ezen modell következetes alkalmazása azon alapszik, hogy a külső környezet erős késztetése úgy is ráveszi a gyereket, hogy elsajátítsa a környezeti domináns nyelvet, ezért az otthon szerepe a másik nyelv használatának erősítése. Viszont a külső nyelv elsajátítása későbbi lesz az első nyelvhez képest.

3. A Haugen-féle család: Nem domináns otthoni nyelv közösségi támogatottság nélkül

A szülők anyanyelve azonos és eltér a környezet nyelvétől. A szülők csak saját anyanyelvükön kommunikálnak a gyermekkel.

A szakirodalomban főként bevándorló vagy vendégmunkás családokat sorolnak ebbe a kategóriába, de az őshonos kisebbségek is rendelkeznek a modell kritériumaival megegyező paraméterekkel. E modell esetében a kétnyelvűséget a gyermek környezeti és személyes szférákhoz való viszonya, kötődése határozza meg. A gyermek nyelvsajátítása szempontjából nem mindegy, hogy a bevándorló család szűkebb környezetének nyelve megegyezik a szülők nyelvével, illetve amikor a bevándorló család egy többségi nyelv környezetébe kerül. Az előbbi esetben a gyermek csak később és ritkábban találkozik a többségi nyelvvel, míg utóbbiban a család nyelvének megtartása nagy erőfeszítéseket kíván.

4. Az Elwert-féle család: Két nem domináns otthoni nyelv közösségi támogatottság nélkül

Ebben a modellben a szülők anyanyelve különböző, de a környezet nyelve egyik szülő anyanyelvével sem azonos. Mindkét szülő csak saját anyanyelvén beszél a gyermekhez.

E modellnél a gyermek általában háromnyelvű lesz, de a kora előrehaladtával inkább a környezet nyelve jut meghatározó szerephez. Ugyancsak e modellhez sorolható az az eset is, amikor is a szülők nem beszélik egymás nyelvét, de még a környezet nyelvét

sem, s így egy újabb nyelvet használnak az érintkezés nyelvétül. Ilyenkor a gyerek négynyelvű lesz.

5. A Saunders-féle család: Nem anyanyelvi szülők

Itt is a szülők anyanyelve azonos, s a környezet nyelve megegyezik a szülők anyanyelvével, azonban a gyermekkel való beszélgetések, kommunikációk során az egyik szülő nem az anyanyelvét használja.

Ebben az esetben az egyik szülő nem az anyanyelvét, hanem az általa magas szinten elsajátított nyelvet használja a gyerekekkel való kommunikáció során. Ide sorolhatók azoknak a nyelvtanároknak a stratégiái is, akik szakmai tapasztalataikat alkalmazzák otthon a szocializációban. Általában az ilyen gyermekek mindkét nyelvet használják otthon. A szülők anyanyelvén pontosabb kifejezéseket képesek tenni, de a másik nyelvvel is képesek boldogulni, hiszen a két nyelv közel azonos méretű szókinccsel rendelkezik. A másik, tehát a szülők anyanyelvétől eltérő nyelv elsajátításának erősen kedvez, ha a szülők ilyen nyelvű környezetben eltöltenek egy kis időt gyermekükkel.

6. Kevert nyelvek (kevert nyelvi input)

A szülők kétnyelvűek és a közösségnek egy része is kétnyelvű. Ebben az esetben a gyermekkel való társalgások során mindkét szülő keveri és válogatja a nyelveket.

Ez a modell általában olyan családokra érvényes, ahol a szülők is kétnyelvűek, a külső környezetben is normatív a kétnyelvűség. A család és a közösség kommunikatív kompetenciáját és verbális repertoárját a kódváltás, kódkeverés és kölcsönzés normái hatják át. A gyermek csak nagyon későn jön rá, hogy ő tulajdonképpen két nyelvet beszél, s ez annak köszönhető, hogy a gyerek nyelvelsajátítása során számára mintául szolgáló felnőtt nyelvhasználat szintén ilyen kevert. E modell vizsgálata során a kétnyelvű gyermek kialakult nyelvhasználati szokásait a kisebbségi és a többségi nyelv, a kultúra és az állami vagy többségi hatalom komplex rendszerében, egy tágabb szociokulturális közegeben figyelhetjük meg.

2.4. Összegzés

Azt leszögezhetjük, hogy a kétnyelvűség definiálása tekintetében a legnagyobb problémát a nyelvtudás foka jelenti. Továbbá más és más szemléletű definíció születik akkor is, ha a jelenséget különböző tudományterületek felől közelítjük meg, illetve hogy az adott tudományterületen belül az egyént vagy a közösséget tekintjük vizsgálendő szempontnak.

A gyermeknyelv esetében még nehezebb a kétnyelvűséget definiálni. Az egynyelvű gyermek esetében is az első hat évben rohamos fejlődésen megy keresztül a nyelv az első összetett hangadástól (gügyögés) egészen az értelmes, összetett megnyilatkozásokig. Vagyis az egynyelvű gyermek esetében egy fejlődő, jelen állapotában a felnőttéhez viszonyítva még a nyelvelsajátítás kezdeti szakaszában lévő nyelvi rendszerről beszélhetünk. Tehát ha egy kétnyelvű gyermek esetében az egyik nyelven találkozunk egy nyelvi jelenséggel és a másik nyelven nem, akkor ez felvetheti a következő kérdéseket:

- a gyermek csak ezen a nyelven találkozott ezzel a témával, s a másik nyelven nem, tehát pl.: nemtől, beszédpartnertől stb. függő;
- a gyermek szókincsében nem él az ekvivalencia pár másik nyelvű eleme, vagy csak egyszerűen nem aktivizálja azt;
- a gyermek nincs rákényszerülve az ekvivalencia pár használatára stb.

3. A GYERMEKI NYELVFEJLŐDÉS AZ ELSŐ HAT ÉVBEN

A gyermeki nyelvfejlődés szempontjából a legelső társadalmi közege a család, amely meghatározó szerepet tölt be a gyermek életében. A családban sajátítja el a gyermek az anyanyelvét. Azonban az anyanyelv elsajátítása mellett fontos szerepet kap a gyermek szocializációja és identitástudatának megalapozása is. A családban történő nyelvelsajátítás spontán történik, tehát nem előre eltervezett elvek mentén, nem a nyelv tagoltságát, rendszerét tanulják a gyerekek.

Lengyel Zsolt (1993b) szerint az anyanyelv elsajátítása nemcsak egy nyelv ismeretét eredményezi, hanem a szemantikai, szintaktikai tervezés, a szintaktikai és artikulációs kivitelezés megtanulását is.

3.1. A gyermeki nyelvelsajátítás elméletei

A gyermeknyelv kutatása a kisgyerek képességeinek fejlődése iránti érdeklődésből ered. A nyelvelsajátítás vizsgálata a nyelv egészének és a gyermeki nyelvi problémák megértésében, a gyermek nyelvének fejlődési sajátosságaiban lehet segítségünkre.

A gyermek nyelvelsajátítására több elmélet is született egészen az ókortól kezdődően napjainkig. Most csak a legelterjedtebbeket nézzük meg.

Az első elmélet, a gyermeki nyelvelsajátítás *utánzás elmélete (tanulásemélet)* nagyon sokáig uralta a tudományos gondolkodást. Sokáig utánzási és megértési folyamatnak vélték a nyelvelsajátítást, vagyis azt mondták, hogy a gyermek a nyelvi rendszert utánzás révén sajátítja el. Tehát a gyermek úgy tanul meg beszélni, hogy utánozza a maga körül hallott megnyilatkozásokat, és a gyermek által produkált válaszokat a felnőttek ismétlésekkel, javításokkal erősítik meg. A gyermek valóban utánzással sok mindent sajátít el, de ez önmagában véve kevés, hiszen soha nem hallott mondatokat is megért és képes produkálni ilyen mondatokat.

Az utánzással a gyerekek a szókincset és a hangokat tanulják meg, de a grammatikai képesség kis hányada magyarázható csupán így.

Az elmélet megcáfolása igen egyszerű, amelynek két fő bizonyítékát emeljük most ki:

– amit mondanak a gyerekek: Az analógia is bizonyítja, hiszen a felnőttektől ilyen mondatokat nem tanulhat, mint az *ett kenyér, add ide kaba, lót*. Analógia: feltételezik, hogy a nyelvtan szabályos és a gyerekek saját maguk próbálnak rájönni, hogy a szóalaknak milyennek kellene lennie, viszont az előbb említett szóalakokat nem tanulhatja a felnőttektől, mivel ilyet nem szoktak mondani.

– amit nem mondanak a gyerekek: nem képesek reprodukálni bizonyos nyelvtani szerkezeteket még akkor sem, ha kéri erre őket. Ezt bizonyítják az úgynevezett utánmondásos tesztek, amelynek egyik legtipikusabb párbeszédét mutatom be:

Gyermek: Senki nem szeret

Anya: Nem így, úgy mond, hogy senki sem szeret.

Gy: Senki nem szeret.

(nyolcszor ismétlődik meg ez a kis párbeszéd)

A: Nem, figyelj ide, úgy mondd, hogy senki sem szeret.

Gy: Ó, senki sem nem szeret.

Ez és az ehhez hasonló példák inkább azt támasztják alá, hogy a nyelvelsajátítás inkább érettség kérdése, mint utánzásé.

Ezen a gondolatmeneten alapulva és az utánzásos elmélet korlátai révén a hatvanas években alakul ki egy új irányzat, a **veleszületett-ség elmélete (nativista elmélet)**, a nyelvelsajátítás naturalista megközelítése.

Ez az elmélet azt mondja, hogy minden gyermek a nyelvelsajátítás veleszületett képességével jön a világra. Ezt az elvet vallotta az elmélet megalkotója, Noam Chomsky, illetve ezt vallják a naturalisták is. Persze nem tagadják, hogy a gyermek tapasztalata – vagyis a felnőttek és más gyermekek megfigyelése és utánzása – nem járul hozzá a nyelvelsajátításhoz, de ez önmagában nem elegendő a nyelvelsajátítás magyarázatához. A tapasztalatnak, legalábbis az elméletet vallók szerint abban van nagy jelentősége, hogy a rendelkezésre álló nyelvek közül melyiket sajátítja el a gyermek (vö. Cole–Cole 2003).

A nativisták szerint a gyermek egy ún. univerzális grammatikával születik meg a világra, amely részben igen általános grammatikai ismereteket tartalmaz, másrészt viszont bizonyos eljárások, műveletek elvégezni tudását biztosítja. Szerintük a környezeti hatás fő-

ként abban realizálódik, hogy az univerzális grammatika fokozatosan konkretizálódik. Ezt jól alátámasztja, hogy a gügyögés és a gagyogás szakaszában a gyermek sokféle fonémaminőséget produkál, azonban ezek fokozatosan kiszorulnak, és csak az anyanyelv fonémarendszerére jellemzők maradnak fenn (vö. Lengyel 1993b).

A veleszületettség elmélet szerint az emberi agy felkészült a nyelvre abban az értelemben, hogy amikor a gyermek beszédet hall, akkor bizonyos, a nyelv strukturálását és feltárását meghatározó elvek automatikusan működésbe lépnek. Ezek az elvek alkotják a gyerek nyelvelsajátító szerkezetét, a LAD-ot (language acquisition device) (vö. Crystal 2003). A gyermek a LAD segítségével elsajátít egy algoritmussort, vagyis azt, hogyan épül fel egy mondat, milyen mondatok léteznek stb., s ennek alapján mondatokat épít fel. Vagyis a nyelvelsajátítás egy olyan kreatív folyamat, amelynek során a gyermek nyelvtani szerkezeteket sajátít el, illetve szabályokat hoz létre. A nyelvelsajátítás alapjának, „alapegységének” a chomskyánus generatív grammatika alapjából kiindulva a mondatokat tartják.

A LAD feltételezésének támogatói egyetértettek abban, hogy léteznie kell egy ilyen fogalomnak, mivel a felnőttek beszéde nem elegendő a gyermek nyelvelsajátításához, hiszen azok beszéde túlságosan összetett és rendezetlen ahhoz, hogy a gyermek ezáltal sajátítsa el a nyelvet. Továbbá ez a fogalom segít abban, hogy felfogjuk azt a gyors nyelvelsajátítást, amelyen a gyermek keresztül megy, s azt, hogy jelentős hasonlóság figyelhető meg abban, amikor minden gyermek és minden nyelv jellemző szakaszokon megy át a nyelvtani rendszer elsajátításakor.

Probléma lett a továbbiakban a LAD tulajdonságainak részletekbe menő értelmezése is, s közben megjelentek az alternatív nyelvelsajátítási elméletek is (vö. Crystal 2003).

Nagy hiánya az elméletnek, hogy a nyelvelsajátítás menetét a kognitív folyamatoktól függetlenül lezajló eseménynek tekinti.

Jean Piaget ekkor alkotta meg *a nyelvelsajátítás kognitív elméletét*, amelyben kimondja, hogy a nyelvelsajátítást a gyermek intellektuális fejlődésének kontextusában kell vizsgálni.

Piaget és a kognitív elméletet támogatók szerint egy nyelvi szerkezet csak akkor jelenik meg a gyermek beszédében, ha kialakult a

megfelelő kognitív alap. Vagyis az *Ez az autó nagyobb, mint az* mondat csak akkor jelenhet meg a gyermek beszédében, ha már kialakult az összevetés, a viszonyítás képessége a gyermekben (vö. Crystal 2003).

Az elméletet egyértelműen igazolták azok a vizsgálatok, amelyeket Piaget végzett. A kognitív fejlődés és a nyelvi fejlődés közötti kapcsolatot már a legkorábbi nyelvtanulási szakaszban (18. hónap), amely Piagénál a szenzomotoros intelligencia fejlődési szakaszának felel meg, is igazolták az akkori kutatások. E szakaszban a gyerekek mentális képet alakít ki a függetlenül létező tárgyak világaról (vö. Giddens 1997).

Az elmélet megalkotói a nyelvelsajátítást a kognitív fejlődés egyik aspektusának tekintik. Azt mondják, hogy a nyelvhasználat logikája elsajátítható a szenzomotoros intelligencia fejlődése során. Vagyis szerintük nem létezik univerzális nyelvi bázis.

Szintén a nyelvelsajátítás elméletei közé tartozik a **cselekvés-központú interakcionista elmélet (bemenet elmélet)**, amely azt mondja, hogy a nyelvelsajátításban a legfontosabb szerepet a nyelvi minta, azaz az anya és a környezet által használt nyelv játssza. Azt az elmélet követői is elismerik, akárcsak a nativisták, hogy a gyermek veleszületett képessége a nyelv elsajátítása, de szerintük a nyelv nem kulcs önmagához, hanem a nyelv fejlődését egyfelől általános megismerési képességek fejlődéséhez, másfelől környezet társas szervezéséhez kötik (vö. Cole–Cole 2003). A cselekvés-központú interakcionista elmélet ez utóbbit tartja fontosnak, míg az előbbi a Piaget-féle elméletnek az alapja.

Bruner (1982) szerint a legkorábbi nyelvelsajátítást segítő társas szerkezetek olyan szociálisan formált tevékenységeket tartalmaznak, amelyekben a felnőtt és a gyermek egymással vagy egymásnak csinálnak valamit. Ilyen például a kukucs-játék, a fürdetési vagy lefektetési szertartás, amelyek a csecsemő és a gondozója közötti interakciós mintáknak tekinthetők, s már azelőtt megjelennek, mielőtt a csecsemő bármit is tanulhatott volna a nyelvről.

Az anyai nyelv, más néven dajkanyelv más, mint amit a felnőttekkel használ az anya. Ezek az átalakítások több lehetőséget adnak a gyerekek számára az interakcióra és a tanulásra, mivel a gyermek

életkorának megfelelőek, egyszerűsítettek, rövidek, továbbá olyan többletinformációval látják el a gyermeket, amely a felnőtte beszé-
dében felesleges, olykor már nevetséges.

A dajkanyelv jellemzői:

- a kétéveseknek szóló dajkanyelv mondatainak hossza nem több mint négy szó, ami pontosan fele a felnőttekének;
- konkrét jelentésűek, adott helyzetre irányulnak;
- tipikus megnyilatkozások, pl. *Hol van a ...? Ez egy... .;*
- többletinformációt ad, ami a felnőtt nyelvben felesleges lenne;
- lassúbb a beszédsebessége, pl. kibővíti, elismétli stb. a gyerek mondatait;
- expresszív, érzelmi összetevők jelenléte, amit speciális szavak vagy hangok mutatnak, pl. gyakori a kicsinyítő képző vagy a megkettő-
zött (reduplikációs) szavak használata;
- időnként a felnőttekétől eltérő, ún. dajkanyelvi szavak: *paci* 'ló'
(vö. Lengyel 1993b).

Az imént bemutatott négy nyelvelsajátítási elmélet a jelenlegi tudományos álláspont szerint valószínűleg egyformán szerepet kap a nyelvelsajátítás folyamatának alakításában, s a további gyermek-
nyelvi kutatásoknak a fő feladata ezeknek az összefüggéseknek a feltárása lehet.

3.2. A kritikus periódus hipotézis (szenzitív periódus)

A kritikus periódus fogalmát elsőként etológusok használták, ami-
kor is úgy találták, hogy egyes fajoknál létezik egy olyan periódus,
amikor ha nem érik a fejlődéshez szükséges sajátos ingerek, akkor
nem fejlődnek normálisan. Például egyes fészekhagyó madárfajok-
nál a tojásból kikelő fiókák az első mozgó tárgyat fogják követni,
ahhoz fognak kötődni, legyen az az anyjuk vagy akár egy ember.
Viszont, ha egy bizonyos ideig nem lát mozgó tárgyat, akkor semmi-
hez sem fog kötődni.

Penfield és Roberts idegsebészekként figyeltek fel arra, hogy a
beszédvesztéssel, beszédkárosodással járó traumák után a gyerme-
kek beszédrehabilitációja könnyű és lehetséges, míg a felnőttek ese-
tében nehezebb vagy egyáltalán nem lehetséges. Ebből született meg

az az elgondolásuk, amit a neurolingvisták is átvettek, hogy a nyelvelsajátítás és az életkor összefügg. Vagyis gyermekkorban az agyi területek rugalmasabban vehetik át más területek funkcióját, míg felnőttkorban ez a lehetőség megszűnik. Ezt nevezték agyi plaszticitásnak.

Ők vezették be a kritikus periódus fogalmát a nyelvészetbe és alkották meg a kritikus periódus hipotézist, miszerint az agy plaszticitása következtében minél fiatalabb korban sajátít el valaki egy nyelvet, annál jobb eredményeket képes elérni benne. A hipotézis megfogalmazása szerint egy nyelv elsajátítása egy bizonyos kor után nem lehetséges, vagy ha mégis, akkor csak egy alacsonyabb fokon (vö. Penfield–Roberts 1959).

Lenneberg 1967-ben Chomskyra és a kontextualista elméletekre, illetve saját kutatási tapasztalataira alapozva állította, hogy a verbális gondolkodás kialakulása a második életév és a serdülőkor közé tehető, mivel ekkor a legfogékonyabb a gyermek a nyelvelsajátításra. Lenneberg szerint ugyanis ekkor történik az agyféltekék között a differenciálódás, vagyis a bal agyfélteke folyamatosan az irányítása alá vonja a beszédet, a nyelvet. Az elméletét alátámasztani látszik a farkasgyerekek nevezett egészségesen született, ám szocializálatlan, a Lenneberg által vélt időszakban nyelvi inputot (bemenetet) nem kapott gyermek esete, amikor is nem sikerült a hiányzó nyelvi lemaradást bepótolni (vö. Lenneberg 1967). Vagyis valószínűleg létezik a nyelvelsajátításnak és az egyéb viselkedésformák elsajátításának egy kritikus időszaka, ami után már nem lehetséges a tökéletes pótlás. De itt lehetne példaként említeni az aveyroni fiú esetét, illetve Genie-t is. Az előbbi egy erdőben nőtt fel, míg utóbbi másfél éves korától tizenhárom éves koráig egy elzárt, sötét szobában töltötte napjait (vö. Crystal 2003). Mindkét esetben sikerült elsajátítaniuk valamilyen szinten a nyelvet, de ez a normális fejlődési szinttől messze elmaradt.

A hipotézis alap gondolata napjainkra jelentősen átértékelődött, hiszen a második életév helyett a kiindulópontot már a születéstől számítják, sőt egyes megközelítések már a magzatkortól. A nyelvelsajátítás szempontjából ma már nem kritikus periódusról beszélünk, hanem különösen fogékony, az egyes nyelvi szinteket különböző

képpen érintő szenzitív életszakaszokról. S hogy mikor ér véget ez a periódus, az szintén vitatott. Krashen (1975) szerint a kritikus periódus lezárulása a kognitív fejlődéshez köthető.

A szenzitív periódus olyan időszak, amikor optimális bizonyos fejlemények bekövetkezése, és amikor a környezeti hatások valószínűleg a leghatékonyabban segítik elő azokat. Gyermekkorban azonban nincs olyan specifikus időszak, amikor a nyelvi bemenet elengedhetetlen, mert a gyermek hiába nem hall 6-7 éves koráig beszédet, akkor is képes valamilyen szinten elsajátítani azt (vö. Cole–Cole 2003). A nyelv elsajátítása szempontjából a legfogékonyabb időszaknak a 9–36. hónap időintervallumot tartják, de számos más elképzelés is létezik a szenzitív periódusról.

3.3. Nyelvi síkok fejlődése¹⁰

3.3.1. Fonológiai és fonetikai fejlődés

Az újszülött az élettani (biológiai) hangadáson kívül semmilyen más hangadásra nem képes. Ezután ez a sírás differenciálódik, s megjelenik az unalomsírás, az ún. kommunikációs sírás stb. Később a gyermek felfedezi saját hangját és már szívesen, játszódzva ad ki hangokat. Ezek eredménye a gügyögés és a gagyogás. Megjelennek a torokhangok is és ezzel egyidejűleg a nevetés is.

Kezdetben nemcsak az anyanyelvére jellemző hangokat produkálja. A környezete hatására azonban azok a hangok, amelyek nem jellemzők anyanyelvére, fokozatosan eltűnnek, s ezzel egyidejűleg használja gyakrabban és egyre tökéletesebben az anyanyelvére jellemző hangokat (vö. Lengyel 1993b).

Legelőször a magánhangzókat hangoztatják, majd ezután következnek az olyan mássalhangzókat, mint a *h*, *m*, *b*, *p*, *k* stb. Nem lehet előre megmondani, hogy a gyerek milyen sorrendben kezdi el használni a hangokat. Vannak kedvenc és „elkerült” hangjaik.

A kevés hangból viszont nagyon sok szót tud létrehozni.

Általános tendenciák:

¹⁰ Crystal 2003 alapján

1. elsőként a szó eleji mássalhangzókat használja helyesen, majd csak ezt követik a szó végiek.

2. a „fisz” jelenség: kisgyermek és felnőttek között lezajlott beszélgetésekben megfigyelték, hogy különbség lehet aközött, amit a gyerekek meghallanak, és amit ki tudnak mondani. Mellőzve a részleteket, arról van szó, hogy a gyermeki produkált és raktározott forma között lehet különbség. E különbségek fonetikai/fonológiai sajátosságot mutatnak fel, viszonylag rendszert alkotnak, és egyes (konkrét) nyelvi tulajdonságokkal rendelkeznek, nem terjednek ki a hang/fonémaállomány egészére. Ezt bizonyítja az alábbi példa is, amelyről a jelenség a nevét is kapta.

Például: *Ez a te hajacskád?*

Nem, ez nem az én hajacskám.

Mindaddig, amíg azt nem mondták, hogy ez a „te halacskád?”

A példán jól látszik, hogy a gyermek tudja, a *halacska* a felnőtt beszédben egy állat, a *hajacska* pedig a fején lévő szőrzet. Ezért a *hajacska* hangsort nem fogadja el a *halacska* megnevezés értelmében. Azonban a hangképzésben még nem tudja tökéletesen összhangba hozni beszéd szerveit, ezért bizonyos hangokat másikkal helyettesít. Ezért van az, hogy a gyermeki beszédben mind a *halacska*, mind pedig a *hajacska hajacska* hangsorral van jelölve.

3. a gyerekek egyes hangokat más hangokkal helyettesítenek:

– réshangot zárhanggal: *színe 'tine', szereti 'tereti'*

– veláris mássalhangzókat alveolárisal: *golyó 'dojó, kettő 'tető', kelj fel 'tefel'*

– kerülnek a mássalhangzó-torlódást: *krampusz 'kampusz', skatulya 'katuja'*

– gyakran elhagyják a szóvégi mássalhangzókat: *kép 'ké', szép 'szé'*

– az *l* és *r* hangok helyett *j* hang: *róka 'jóka', lapoz 'japoz'*

4. reduplikáció¹¹: a 2. életévben bizonyos szavak eltérő hangalakú szótagjai azonosak lesznek: *keresztanyu 'keke', apa 'papa'* stb.

¹¹Crystal (2003:537) glosszárújában ekképpen határozza meg a reduplikált alakot: megismételt elemet tartalmazó nyelvi plusz alak.

Szerepe: a gyerekek szeretnek játszani a hangokkal, illetve így könnyebb megküzdniük a nehezen kiejthető szavakkal.

3.3.2. Grammatikai fejlődés

Egyszavas megnyilatkozások

Az egyszavas megnyilatkozások korszakában (12. és 18. hónap közötti időszak) olyan kifejezésekkel találkozhatunk, amelyek a felnőttek által használt nyelvben ugyan egy szónyi egységnek tűnnek, de a gyermek beszédében egész mondatnyi jelentést hordoznak. Ilyen kifejezés például az *El.*, *Még.*, *Baba.* stb. Ezek a megnyilatkozások egy felnőtt számára néha hosszabbnak tűnnek, mint egy szó, például: *Hóvan 'Hol van', adide 'add ide' stb.*

Ezen a fejlődési szinten használt szavak mintegy 60 %-ának megnevezési funkciója van. Ezekből többnyire főnév lesz. További 20%-uk cselekvést fejez ki, amelynek legtöbbször igé lesz.

Sok megnevezést azonban nehéz besorolni szófajokba. Ilyen például a *pápa* is.

Ezek az egyszavas megnyilatkozások mondatfunkciójúak. Vagyis egy szó kiejtésekor a gyermek egy egész megnyilatkozást ért rajta. Ezt szemlélteti az alábbi példa is, ahol egy szó különböző kontextusokban való elhangzásakor másra gondolt a gyermek (vö. Mönks–Knoers 1998).

Papa? — Kint hallja, hogy jön valaki. Kérdő mondatnak felelne meg később.

Papa. — Látja is az apát. Állítás.

Pa-pa. — Széttárt karokkal rohan felé. Utasításnak felelne meg.

Kétszavas mondatok

Nagyon sok gyermeknyelvkutató ekkortól számolja az igazi grammatikai fejlődést. Ez átlagosan a 18. hónaptól kezdődik, de van egy átmeneti időszak, amikor a gyermek már egymás mellé illeszti a szavakat, csak nem egy ritmusegységként mondja ki őket. *Például: Papa. Lát. Papa. Kert.*

A kétszavas mondatok jelentésével nagyon sok kutató foglalkozott, azonban a kétszavas mondatokat nagyon nehéz egyértelműen értelmezni. Minden értelmezés, amely a kétszavas mondatokat próbálja jelentéssel megtölteni, mind szubjektív lesz.

Nézzük meg az egyik ilyen vizsgálat eredményeit, mely szerint a kétszavas megnyilatkozások a következőket jelentik:

Cselekvő végrehajt egy cselekvést: *Papa rúg*: alany + ige

Cselekvés hat egy tárgyra: *Csuk ajtó*: ige + főnév

Tárgy egy adott helyen : *Ott maci*: határozószó+ főnév

Tárgy vagy személy leírása : *Az hideg*: névmás + melléknév

Mondatszerkezet

A gyermek kétéves korára már akár 3-4 szót is képes egymáshoz kapcsolni, s ezeket többféleképpen kombinálhatja. Például *Oda pakolni játékot*. Ekkorra már nemcsak kérdések és utasítások fordulnak elő beszédében, hanem egyértelmű állítások is. A 3. év végére a gyermek mondatai már 4-5 szóból is állhatnak. Például: *Mama vette boltban szép cipőmet*.

A korai mondatok „telegrafikus” jellegűek, vagyis az ilyen mondatokból hiányoznak a létigék, a névelők, illetve a szavak végéről hiányzanak a ragok. Például: *Fürdet mama ruhák*. 'Mama mossa a ruhákat'. Ez a jelenség a harmadik életév végére teljesen megszűnik, s a mondatok egyre jobban hasonlítanak a felnőttek által létrehozott mondatokra.

Hároméves kor körül jelennek meg az összetett mondatok, amelyek legtöbbször mellérendelő tagmondatokból épülnek fel, illetve a leggyakrabban az *és* kötőszóval vannak összekötve. De egyre gyakrabban használ már a gyermek alárendeléseket is, amelyeket *mert*, *mivel*, *miután*, *ami*, *aki*, *amikor* kötőszavakkal köt össze.

A négyévesek beszédét a nyelvtani fejlődés korábbi korszakából származó tévesztések, túlszabályozások, a grammatikai szabályok nem megfelelő alkalmazásának fokozatos megszűnése jellemzi. Ebben az időszakban a mondattani és morfológiai rendhagyó alakokból sokat megjegyeznek. Mégis sok időbe telik az olyan hibák eltűnése, mint az alábbiak:

Láttam egy fekete lót.

Sok könyvek vannak a polcon.

Őcsi sütit ett.

Nem elmegyek.

Az én mamám szépebb.

A nyelvtani szerkezet elsajátítása egész kisiskoláskorban zajlik.

A tagadás fejlődésének szintjei:

– a 2. évben *nem* és *nincs* tagadószó megjelenése

– tagadószavak + más szavak *nem ül, nincs ott*

– a 3. év körül elkezdik szerkezetekben használni *te nem csinál azt, mamának nincs az*

– felnőttekhez hasonlóan kezdik használni *te sem csinál azt*

– egyes bonyolult tagadások iskolás korig váratnak magukra

A kérdezés fejlődésének lépései:

– a kérdő jelentést az intonáció fejezi ki: erősen emelkedő hanglejtés

– a 2. év során a kérdőszavak használata elkezdődik: *mi, hol, ki, hogyan*

3.3.3. Szemantikai fejlődés

A nyelvelsajátítás első hónapjainak legszembetűnőbb vonása a szókincs gyarapodása. A 18. hónapra egy gyermek 50 szót képes használni, s ennek az ötszörösét megérteni. 2 éves korára már a 200 szót is meghalad(hat)ja az aktív szókincs. 3 éves korban a gyermek szókincsében mind mennyiségileg, mind pedig a választékosság terén drámai növekedés figyelhető meg. Ezért ettől a kortól kezdve csak nagyon óvatosan kell kezelni azokat az adatokat, amelyek a gyermek szókincsének méretét határozzák meg. Különösen igaz ez a passzív szókincsre nézve.

A gyermekek *itt és most*-ban beszélnek, vagyis arról, ami velük és körülöttük zajlik a világban:

– emberek: *főleg rokonok, látogatók: postás, apa, nagybácsi*

– események: ahogy a dolgok mozognak: *ugrál, szalad, puszil*

– a gyermek mindennapi tevékenységei: *pápa, szia*

– étel: *popa, pampus, ama*

– testrészek, először arc, majd a többi testrész szavai: *száj, kéz, láb*

– öltözködés: *cipő, pelus, kabát*

– állatok képről vagy tévéből: *vau-vau, hápi, csida, ló*

– járművek vagy azok hangjai: *brrmm, trak-trak*

– játékok: *labda, baba*

- ház körüli tárgyak, amelyek a mindennapi tevékenységgel kapcsolatosak: *kanál, óra, lámpa*
- elhelyezkedés: *ott, figyelj, be, fel*
- társas szavak: *igen, hm, ne, köszö*
- leíró szavak, első mellékevek: *forró, meleg, hideg, nagy*
- szituációs (rámutató) szavak: *enyém, az, őket*

A gyerekek a szavakat nem jelentésükkel tanulják meg. Ez azt jelenti, hogy a gyermek utánzással elsajátít egy hangsort, ami a felnőtt beszédben egy szónak felel meg. A szó kiejtése már nem okoz gondot a gyermek számára, de a jelentéstársítás még sokszor igen. Például a *baba* hangsort a gyermek nagyon hamar megtanulja kiejteni, de a hangsor jelentésének konkrét tárgyhoz való rögzülésére magának kell rájönnie. Vagyis hogy a baba hangsor nem a tévét jelöli, hanem a játékbabát. Persze a tanulás közben hibákat ejtenek. 2-3 éves korban az alábbi három fő jelentéstársítási hibát követik el a gyermekek:

1. túláltalánosítás: egy szó jelentését kiterjesztik más, bizonyos jegyekben (forma, szín, alak) megegyező tárgyak megnevezésére. Például több különböző négylábú állat is megkaphatja a *kutya* nevet, vagy több kerek dolognak is lehet *hold* a neve.

2. aluláltalánosítás: a felnőttekétől szűkebb jelentésben használják az adott szót. Például *kutya* csak a család kutyája, *cipő* csak a saját cipője, a szomszéd kutyája vagy a szülők cipője már nem az.

3. hibás párosítás: nincs nyilvánvaló alapja a helytelen használatnak. Például a telefonra azt mondja, hogy *balta* (vö. Lengyel 1993b).

A gyermekek nem képesek meghatározásokat adni. Vagyis ez azt jelenti, hogy ha a gyermektől megkérdezzük, hogy *Mi az a cipő?*, akkor vagy üres, félreérthető választ ad, vagy ha a látókörben található egy olyan tárgy, akkor rámutat. A meghatározások csak fokozatosan finomulnak ki a gyermeknél, s a felnőttekéhez hasonló meghatározásokat csak 8 vagy 9 éves korában képes adni. Ezelőtt a kor előtt csak egy tulajdonságot vagy funkciót képes kiemelni a gyermek.

A kettős jelentések és a képes kifejezések észrevétele, illetve néhány ige és névutó jelentésének megértése szintén csak a hatodik életév után realizálódik.

3.3.4. Pragmatikai fejlődés

Egy nyelv elsajátításakor a gyermekre jóval nagyobb feladat vár, mint a fonetikai és nyelvtani szabályrendszer elsajátítása, illetve a szavak és azok jelentésének megtanulása. Emellett azt is meg kell tanulnia a gyermeknek, hogy a hétköznapi társas szituációkban hogyan használhatja a nyelvet. Ez azért is fontos, mert a gyermek korának előrehaladtával egyre több ilyen társas szituációban kell részt vennie. A társalgási interakciók fejlődésének szintjei nem különíthetők el egyértelműen, azonban azt leszögezhetjük, hogy a gyermekek elég korán elkezdik ezek elsajátítását.

A gyermek hamarabb tanul meg kommunikálni, mint beszélni: vagyis hamarabb vesz részt a társas szituációkban, mint ahogy ki tudna ejteni egy-egy szót. Például a gyermek a sírásával is rá tudja bírni szüleit arra, hogy foglalkozzanak vele.

Ebben az időszakban a gyermek helyett a felnőtt végzi el a kommunikációt. Például:

A gyerek elkezd sírni.

Anya: *Mi van veled kicsikém? Fáj a hasikád?*

Anya felel a gyermek helyett: *Ó, hát persze, hogy ez a baj. Pisis a pelus.*

Anya: *Nem baj. Most anya kicseréli és máris jobb lesz.*

2 és 4 éves kor között figyelemre méltó fejlődés következik be a gyermek társalgási készségeiben.

2 éves korban a társalgások nagyon sokszor csapongók és összefüggéstelenek. Soknak nincs nyilvánvaló címzettje, és a szülők végzik a társalgási „munka” legnagyobb részét.

Gyermek: *Apa. Dob. Dob labda.*

Anya: *Igen, apa odadobta a labdát.*

Gyermek: *Apa hopp. Apa hopp.*

Apa: *Nagyon ügyes vagy.*

Gyermek: *Játszani padlón. Ott. Padlón játszani. Guri, guri.*

Anya: *Jó, akkor odagurítom neked a padlón.*

3 éves korban már mindkét fél megnyilatkozásai szorosan kötődnek a másikéhoz.

Gyermek: *Ezt így, ezzel kell bekapcsolni.*

Felnőtt: *Melyikkel?*

Gyermek: *Itt ni, ezzel.*

Felnőtt: *És akkor mi történik?*

Gyermek: *Akkor a tévében lesz mese.*

Felnőtt: *Te szereted a meséket?*

Gyermek: *Hófehérekét nagyon szeretem.*

Hároméves korukra már a társalgási elméletek nagy többségét elsajátította a gyermek. Megtanulta, hogyan kell a hallgató figyelmét felkelteni és fenntartani. Már magyarázatokat is tudnak adni és igazodnak a hallgató igényeihez is. Vagyis képesek a partner válaszához szorosan igazodó párbeszédet lebonyolítására.

Ebben a korban már sokat tudnak a megfelelő válaszadról és a hallgató igényeinek kiszolgálásáról.

3 és 5 éves kor között a gyermekek nagyon sokat megtanulnak a társalgást szabályozó társadalmi tényezőkről. Tudják, hogy kit, mikor hogyan szólíthatnak meg, tudják a főbb udvariassági szabályokat, köszönési formákat. Megtanulják a kommunikáció esetleges zavarainak kezelését, azt, hogy egy szituációban nem minden az ő akaratuk szerint történik.

Azonban a pragmatikai szabályok elsajátítása a legtöbb esetben a grammatikai szabályok elsajátítása után következik be. Akár még egy 5-6 éves gyermek számára is a *Nem adnád ide a sőt?* kérdés hallatán nem lesz világos, hogy mit is kíván tőle a vele szembenálló fél (vö. Lengyel 1993b).

3.4. Nyelvi fejlődés: az első három év

3.4.1. Az első életév

Az idegrendszer fejlődése

A születés pillanatától a gerincagy már majdnem működőképes. Ez a reflexmozgások fő terepe, melyekre a gyermeknek már első perctől szüksége van, hiszen ezek a reflexmozgások a létfenntartáshoz elengedhetetlenek. Ilyen reflex a szopóreflex, a Moro-féle átka-roló reflex (vö. Mérei–Binét 1993).

Az agyvelő még fejletlen, csak azok a részei készek, amelyek a gerincagy működésével rokonok (pl. a vérkeringést és légzést szabályozó központok).

Az agykéreg idegsejtjeinek száma megegyezik a felnőttekével, azonban az idegszálak nyúlványai még hiányoznak. Szintén hiányzik még az idegszálakat körülvevő hüvely, amely nélkül az idegfonal nem működik.

Ez a hüvely először a tapintás és az izomrángás, majd a szaglás és ízlelés, a látás és a hallás idegszállait veszi körül, alkalmassá téve őket a működésre. Legutoljára az akaratos mozgást és a társítást szolgáló idegek köré kerül hüvely (vö. Nowogrodzsky 1965).

Az érzékelés

Látás. Születéstől kezdődően működésre kész a pupilla. Az újszülött látása homályos, és csak a közeli tárgyakat, s azoknak is csak a körvonalait látja, érzékeli (vö. Vajda 1999). Azonban képes érzékelni a teret és a háttérbe távozó tárgyakat, személyeket. A homályos látás egyik oka, hogy a két szemének mozgása nem elég koordinált ahhoz, hogy egy összetett kép jöjjön létre a két retinára vetített képekből. Ráadásul a retinára vetített kép sem pontosan rá, hanem néhány milliméterrel mögé esik (vö. Nowogrodzsky 1965).

A csecsemők színlátása csak kéthónapos koruk környékén hasonlít a felnőttekére, addig ugyanis két világos szín között nem tudnak különbséget tenni.

Két-három hónapos korban a csecsemő képes a két szem által érzékelt látványt összehangolni (vö. Atkinson 1997).

A 4. hónapban a gyermek aktívan kezd ránézni a tárgyakra.

A 8. hónapra a csecsemők látásának élessége megközelíti a felnőttekét (vö. Cole–Cole 2003).

Hallás. Több az egyéni különbség a fejlődésben, mint a látásében.

Már az egy perce született csecsemő is összerezzen, sírni kezd hangos zaj hallatán. Sőt, a fejét is a zajforrás felé fordítja (vö. Vajda 1999). Az újszülötteknél nem mindegyik hangtartomány érzékelése kifinomult. A hangtartomány érzékelésének fejlődése, kifinomulása egészen a 10. életévig eltart.

Már az első órákban különös módon reagálnak az újszülöttek a beszédhangokra. Képesek különbséget tenni emberi beszéd és más zaj között. Különösen a magas hangfekvésű, lassú beszéd érdekli őket (vö. Werker–Tees 1999).

Körülbelül a 3. hónapra tehető az aktív hallás kezdete. Ebben az időszakban már a hangok hallatán szemével is keres (vö. Vajda 1999).

Az 5. hónapban a gyerek figyelemmel és eredményt várva, azaz szándékosan gögicsél, saját hangjával játszik és figyel rá.

Számos kísérlet bizonyította, hogy a gyermekek különösen fogékonyak a fonémákra, amely figyelem nemcsak az anyanyelvük fonémáira terjed ki, hanem a világ összes nyelvének fonémakészletére. Ez a 6–8. hónapra már csak az anyanyelv fonémarendszerére korlátozódik.

Tapintás, tárgyak megfogása, tárgyakkal (saját testével) való manipuláció már születéstől kezdődően megfigyelhető. A gyermek az 5-6. hónaptól kezdődően a tapintást és a látást egy mozgássá tudja koordinálni.

Intelligencia és tárgyállandóság. Egyik legfőbb feladata az új helyzetekhez való alkalmazkodás, bizonyos célok elérése új eszközökkel. A gyermek intelligenciája már születéstől fogva aktív, mert az észleléseket szervezi meg és dolgozza fel.

Körülbelül 1-1,5 hónapos koráig a csecsemő nem keresi a látóteréből kikerülő tárgyat. Ezt követően, kb. 4 hónapos koráig arra fordul, amerre a tárgy eltűnt, majd a 8. hónapig terjedő időszakban nyúl a félig látszó tárgyakért, de ha azok eltűnnek, abbamarad az érdeklődés. Ezután egyéves koráig az eredeti helyén keresi az elrejtett tárgyat még akkor is, ha azt a szeme láttára tették át egy másik helyre (vö. Cole–Cole 2003).

Hangadás

A 0–8. hét között az elsődleges biológiai hangok uralják a csecsemő hangadását. Reflexes hangadásnak is nevezik ezeket, mert közvetlen összefüggésben vannak a gyermek fizikai, lelki állapotával. Ilyen elsődleges biológiai hang a sírás. Nem könnyű pontos értelmet tulajdonítani a sírásnak. Fájdalomsírás és éhségsírás szinte elkülöníthetetlen. A kényelmetlenségsírás elkülönítése valamivel könnyebb, hiszen ez rövid, ismétlődő hangkiadás.

E korai hangoknak nincsenek nyelvspecifikus tulajdonságaik. Azonban a későbbi beszédével megegyező tulajdonságai vannak, mégpedig a következők:

– légáramlási mechanizmus állítja elő őket,

– ritmusa van a sírásnak, akárcsak a felnőtt hangadásnak,
– különböző hangmagasságok jönnek létre a hangszalagok működésével.

A 8–20. hét között a hangadásban a gögicselés és a nevetés megjelenése figyelhető meg. A sírással együtt fejlődnek, egyre gyakoribbak és változatosabbak lesznek a 6–8. hét után ezek a hangadási módok.

A gögicselés csenedesebb, dallamosabb, alacsonyabb hangfekvésű, mint a sírás. Főként nazális hangok jellemzők. Később ezeket összefűzi, de hiányzik még e hangsorokból a ritmus és a hanglejtéséma.

A 4. hónapban megjelennek az első torokhangok és ezzel együtt jelenik meg a nevetés.

A csecsemő ebben az időszakban próbálgatja hangképző szerveit: nyújtogatja a nyelvét, mozgatja az ajkait stb.

A gyermeki nyelvfejlődés egyik fő célja valósul meg gögicseléskor: a gyermek uralmat szerez saját szervei felett gyakoroltatva beszélszerveit.

A 20–30. hét közötti időszak a játékos hangadás időszaka. Ezt a kort a hosszabb hangadások (kb. egy másodperc egy szegmentum), sűrűn ismétlődő magánhangzó és mássalhangzó sorozatok jellemzik. Sokféle magán- és mássalhangzó-minőség észlelhető.

Az első hangok, hangcsoportok az *a*, *e*, *h* és a *he*. A kiejtés szempontjából a gyermek számára a legkönnyebb hangok az *a* és az *ah*. A mássalhangzók közül először a kétajakkal képzett felpattanó zárhangok (bilabiális explozívák) jelennek meg: *b*, *p*, *m*.

A gyermeknél a hangok kiejtésekor működik az úgynevezett kényelmességi elv, vagyis ez azt jelenti, hogy a gyermek a hangelsajátításkor azokat a hangokat sajátítja el először, amelyek a beszélszervek legkisebb igénybevételét követelik meg a képzési mozzanatban. Hasonlót állapít meg Schultze törvénye is, amely szerint „a gyermeki nyelvfejlődés a legkisebb fiziológiai erőfeszítés irányát követi, azaz a könnyebben ejthető hangokat előbb, a nehezebben ejthetőket később produkálja a gyerek” (vö. Lengyel 1981).

Idővel hosszabb sorozatokban rendeződnek a hangok és létrejön a gagyogás.

A 25–50. hét között megjelenik a gagyogás. Eleinte kevesebb hangot hasonló hangsorokban használ (pl.: *bababa*) – ez a kettőzött gagyogás. Az időszak közepe tájékán ez átmeny kevert gagyogásba, amikor is nem hasonló szótagokból álló hangsorokat produkál (pl.: *adu*)

A ritmus és szótagok hosszúsága már sokkal jobban megfelel a felnőttek beszédének. Valószínűleg nincs jelentése. Ebben az időszakban a legkönnyebben ejthető ajak- és foghangok (*b,p,m,t*) és a legkönnyebben ejthető magánhangzó (*a*) egyesülnek szótaggá.

Egyesek úgy vélik, hogy a gagyogás abbamarad a beszéd kialakulásának kezdetekor, de mások szerint ez nem helytálló, mert akár a 18. hónapban is megjelenhet a beszéddel párhuzamosan. Erre bizonyíték az, amikor a gyermek egyszerűen csak értelmetlen hangsorokat produkál, s nem érdekli, ha senki sem érti.

A 9–18. hónap a dallamos megnyilatkozások időszaka. Fontos jellegzetessége a gyerek megnyilatkozásainak a dallam, a hangszín és a ritmus változása. Ebben az időszakban, pontosabban ezen időszak végén jelennek meg az ún. protoszavak, amelyek jellemzője, hogy a gyermek bizonyos szótagokat mindig azonos dallammal kezd használni.

Beszédészlelés

Az újszülötteknek rendkívüli hallási képessége van. Egy kísérletben a csecsemőknek magnófelvételtől az anya hangját, az anya eltorzított hangját és egy idegen hangot játszottak le. A gyermekek az elsöre reagáltak a legintenzívebben, míg a másik kettő szinte hidegen hagyta őket (Cole–Cole 2003).

A gyermek már kétnapos korától a hang felé fordul és kéthetes korban pedig megkülönbözteti az emberi hangokat a nem emberiekétől (vö. Vajda 1999).

Beszédértés

Második és negyedik hónap között a gyermek már reagál a beszéd különböző hangszíneire. A csecsemők már 4 hónapos korukban képesek felismerni saját nevüket. A 6. hónaptól kezdik hozzákapcsolni a megnyilatkozásokat a helyzetekhez (pl.: *pá-pá, tapsolj*), illetve megértik az olyan gyakran hallott szavakat, mint az *apu*, a

mama. A 8–9. hónapos csecsemők képesek felismerni a szavakat a beszéd folyamatban is, illetve már ebben az időszakban bizonyos kifejezéseket képesek megérteni is, ha azok gyakran ismételt, ritualizált helyzetekben hangzanak el. Körülbelül 12 hónapos korukra a gyermekek kb. egy tucat kifejezést értenek meg (például *Megyünk alukálni.*, vagy *Add ide!*) (vö. Cole–Cole 2003).

Az ontogenetikus beszédfejlődésben a gyermekek általában többet értenek meg, mint amit produkálni tudnak. De ez érthető is, hiszen ez a tulajdonság az anyanyelvünk terén életünk végéig megmarad, mert egy másik nyelvjárási beszélő beszédét gond nélkül megértjük, de azon a nyelvváltozaton a nyelvváltozatbeli hiányok miatt igazából nem tudunk megnyilatkozást produkálni (vö. Lengyel 1993b).

Interakció

Az anya már első naptól szól gyermekéhez. A biológiai zajokat az anya értelmezi, s azokat a gyermekkel való interakció-teremtéshez használja fel. Valószínűleg a későbbi társalgás alapjait ez adja meg.

Az 5. hét tájékán a mosolygással érzelmetlibbek lesznek a beszélgetések. A gagyogás és a nevetés egyre árnyaltabbá teszi az anya hangját is. Az anyja beszédére jellemzők a dajkanyelvi tulajdonságok (a dajkanyelvi tulajdonságokat bővebben lásd *A gyermeki nyelv-elsajátítás elméletei* c. pontban).

A 6. hónap után a csecsemő céltudatos mozgásai részletesebb magyarázatra készítetik az anyát.

A 8. és 10. hónap környékén a gyerek mutogatni kezd, amivel tovább bonyolódik az anya-gyermek interakció.

A kisgyermek előbb tanul meg kommunikálni, mint beszélni. A kisgyermek már születése pillanatától képes rábírní szüleit, hogy csak rá figyeljenek, hogy enni adjanak neki, hogy tisztába tegyék, vagyis képes kommunikálni. De a gyermeki interakciókat az első életévben a szülői munkavégzés jellemzi, vagyis a szülő elvégzi a gyerek helyett is a kommunikációs feladatokat, vagyis válaszol magának a gyermek számára feltett kérdéseire.

Mire az első szavakat kiejti a gyermek, már rengeteget tud a társalgásról, annak szabályairól.

3.4.2. A kisdedkor

Az emberi viselkedés szempontjából ebben a korban sajátítja el a legfontosabbakat a gyerek, hiszen megtanul:

- biztonságosan járni,
 - beszélni,
 - ürítési funkciót szabályozni;
- illetve kialakulnak a gyermekben:
- az identitás fő elemei,
 - a társakkal való kapcsolatteremtés kezdeményezése,
 - a család jelentőségteljes tagjává válik.

Testi és mozgásfejlődés

Lelassul és egyenletes tempóra vált a gyermek testi növekedése.

A biztonságos járás megtanulása után a helyváltoztatás képessége gyorsan fejlődik. Élvezi a gyerek, ha hóban, sárban, homokban járhat, sőt szándékosan nehezíti magának a járás körülményeit. Nagy a mozgásigénye (vö. Vajda 1999).

Külön tudja mozgatni ujjait, testrészeit, végtagjait, javul a mozgásvezérlése. Egyre ügyesebben épít, szerel.

A gyermek egyévesen két kézzel meg tudja fogni a poharat, míg kétévesen már egy kézzel is képes rá. A harmadik életévben már kannából is tud önteni, illetve ha helyváltoztatást végez rövid távon, akkor nem önti ki a pohárból a vizet.

1,5 éves korában már tökéletes a fogása. 2 éves korában már az ábrázolás igényével firkál, de ez csak 3 éves kor után ölt formát. Ekkor figyelhető meg az első emberrajzok megjelenése, s egyszerű formákat (kör, egyenes) is tud már rajzolni (vö. Vajda 1999).

Háromévesen már elkapja a nagyobb méretű, feléje dobott labdát.

Értelmi fejlődés

Kétéves korig a szenzomotoros (érzékszervi-mozgásos) intelligencia korát éli a gyermek. Egyéves korban megjelennek a tárgyakkal történő kísérletezések. A 2. év végére létrejönnek a reprezentációk: a gyerek a sémák összehangolását már a közvetlen tapasztalás nélkül, belső műveletként is el tudja végezni (vö. Vajda 1999).

1,5-2 éves korban a szórványos, majd rendszeres utánzást a késleltetett utánzás váltja fel. Ez azt jelenti, hogy a gyermek képes az utánzásra akkor is, ha a modell nincs jelen. Ebben a korban

tovább javul a tárgyállandóság. Egyéves korában nem sokáig, de keresi az eltűnt tárgyat. Ez a keresés 1,5 éves korára már módszeresebb és kitartóbb a gyermeknél. Majd később egyértelművé válik a cél, vagyis az elérni kívánt tárgy, és új eszközöket vet be eléréseért (vö. Piaget 1978). Például a gyerek a szőnyegen fekvő elérhetetlen tárgyakat a szőnyeg közelebb húzásával éri el.

Objektíválódik az okság, ami elősegíti a szimbolikus leképezés kialakulását. Ez a beszéd, a játék és a kommunikációs szimbólumok megnövekedését eredményezi.

A gyermekek felismerik már a problémákat, de még próba szerencse módon oldják meg őket.

A kisgyermeket egyévesen még nem zavarja a fej nélküli babával való játszás, de másfél éves korára már nemtetszését fejezi ki, ha ilyen babát adunk neki.

Kísérlet:

18–42 hónapos gyerekek összeilleszthető csészedarabokat kaptak. Mindegyik megpróbálta összeilleszteni felszólítás nélkül is. A korosztályok más-más stratégiát alkalmaztak. A legkisebbek erővel, a középsők (2,5 év) egyenként próbálgatták egymáshoz a részeket, míg a nagyok először sorrendbe rakták a darabokat, majd összerakták.

Vagyis a gyermeknél a kor előrehaladtával fokozatosan jelenik meg a különböző részletességű információ-felhasználás problémamegoldáskor.

Kísérlet:

1,5–3,5 éves gyerekeknek 4-4 zöld és sárga kefe, és 4-4 zöld és sárga kocka mögött kellett tárgyakat megkeresni. A tárgyak a zöld kefék és a sárga kockák mögött voltak.

Legkisebbek egy megtalált után a többi tárgyat már csak a zöld kefék és a sárga kockák mögött keresték. A nagyobbak és a felnőttek már minden kocka és kefe mögött is keresték.

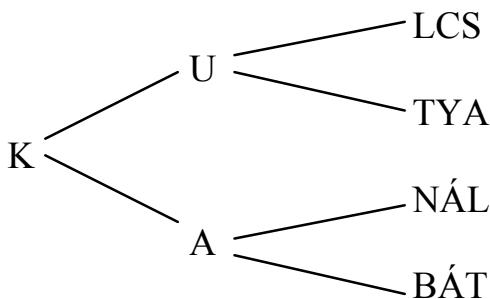
A fejlett problémamegoldásnak része a rossz részek kizárása is, nemcsak a jó részek megtalálása.

Már a kilenc hónapos gyermek is tudja osztályozni a tárgyakat jellemző tulajdonságaik szerint. 1,5 éves gyermek valamely tulajdonságú tárgyakat, például azonos színűeket csoportosít egybe.

Kétéves korban már külön csoportot alakít ki az azonos színűeken belül is, s így kap külön csoportot a hajó és a baba is. 2,5 éves korban pedig megjelennek az alcsoportok, és korrigálja a csoport szempontjai szerint helytelen tárgyakat is.

Beszédértés

Lengyel Zsolt szerint a beszédértés aktív folyamat, s a hallgató bizonyos jelenségeket és jelentéseket már a hallottak alapján elvár, és elvárásainak megfelelően újabb műveletekbe kezd. Az elvárások be nem igazolódásánál korrekciót hajt végre, s ennek megfelelően cselekszik. A hallgatónak már a hangtannál is vannak előfeltevései, de ugyanúgy a szavak egymásutánisága esetében is. Például a hangtan esetét jól szemlélteti az alábbi 3. ábra, ahol is a *k* kiinduló hangtól a második kiejtett hangon keresztül nyomon követhetjük az esetleges előfeltevések egy részét. A szavak egymásutánisága esetében a névelő után biztos nem várhatunk igét, ugyanígy egy névszó után sem várhatunk igekötőt (vö. Lengyel 1981).

3. ábra
Előfeltevések a hangtan szintjén

A beszéd megértése sietteti a gyermek aktív válaszadó képességét.

Eleinte a gyermek passzív szókincsét használja: gesztusokkal, arcjátékkal, megfelelő szituatív és nyelvi reakciókkal jelzi, hogy ismeri, érti pl. a *sétálni* szó jelentését. Már rövidebb feladatokat is megért.

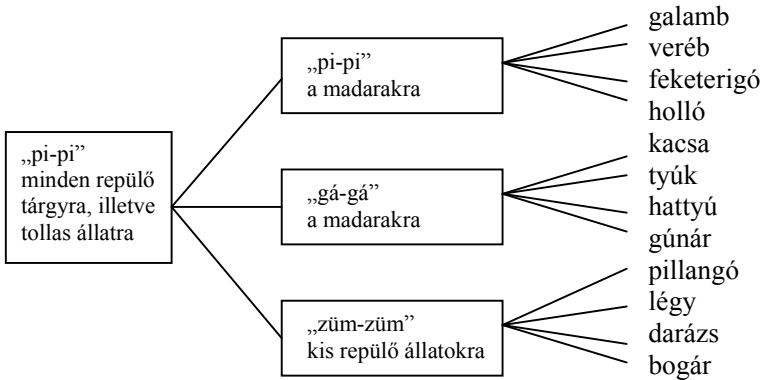
Az aktív szókincséhez a gyermek nyelvi érintkezéseiben használt szavak tartoznak.

Az artikuláció még sok esetben nem pontos, de a környezete már megérti.

Az egyszavas mondat a különböző hanghordozások, a hang modulációja és a kísérő gesztusok által kap értelmet. Fontos, hogy jelezzük a gyerek felé, hogy megértettük, mit mondott, hiszen a válasszal nyelvi mintát adunk számára.

Első szavak

Fontos jellemző 1-1,5 éves korban, hogy több hasonló dologra egy fogalmat használnak.

4. ábra

A szókincs differenciálódása (Richter–Brügge–Mohs 1997:35)

Konnyikova négy csoportra osztotta a sokjelentésű hangösszetételek megnyilvánulásait:

1. a tárgyak funkcionális jegyei szerint; például minden fejrevalót – *kalap, sapka, kendő* stb. – azonos szóval jelöl, vagyis az összest például kalapnak nevezi;

2. a tárgyak elhelyezése szerint; például azonos szót használ az asztalon található tárgyak megnevezésére;

3. formai hasonlóság alapján; például azonos neve lehet a hegyes orrú cipőnek, a libának és a vázának;

4. a hangbeli hasonlóság utánzása alapján; például *pipi* a csirke, a veréb és az egér is, *lala* az ének, a zene, a rádió.

Ebben a korban a gyermek átlagosan 25 szót tud, de már kísérő gesztusok nélkül is megért rövidebb utasításokat.

Az első szándékosan formált mássalhangzók minden nyelvben az ajakhangok és az első szavak minden nyelvben magánhangzóra végződnek, illetve azonos szótag megismétlődéséből állnak. Ezek a reduplikációk. Például *keke* 'keresztanyu', *pá-pá* '(el)köszönés', *papa* 'apa' *stb.*

A szavak használatát értelmi fejlődésnek is meg kell előznie. A szavak használata csak akkor válik lehetségessé, ha létrejön a tárgy-állandóság. Ekkor válik a gyermek számára tudatossá, hogy a tárgy és szó összetartozik, és hogy a szóval lehet helyettesíteni a tárgyat. Ebben az időszakban jellemző, hogy saját szavakat találnak ki tárgyak megnevezésére.

Az első szavak főként vágyat és óhajt fejeznek ki, és fokozatosan válnak olyan információhordozóvá, amelyben a gyermek nincs jelen érzelmileg.

A szóhasználat és a szókészlet kezdetben szelektív: a beszélni tanuló gyermek első 50 szavának az 50%-a főnév, 14%-a különleges főnév (*papa*, *mami*), 10-10%-a jelző és határozó, illetve szociális-személyes szavak (*pá-pá*) (vö. Bancroft 1995).

1,5-2 éves kor között a világ tapasztalása mellett fejlődik a beszéd is és megjelennek a kétszavas mondatok. Ebben az időszakban javul a gyermek kifejezőképessége is. Megjelennek az első kérdések is a gyermek beszédében. Nagyon gyakori kérdés a *Mi az?*. Sokszor nem elégíti ki a felnőttek válasza, ezért egymás után többször is felteszi ugyanazt a kérdést egészen addig, míg számára kielégítő, az őáltala elvárt válasz nem érkezik.

A kérdések megválaszolásával nő a gyerek szókincse és tudása. Szókincse már kb. 250 szóig terjed.

A gyerek ebben az időben nem tesz a szavakhoz ragokat, jelzőket, idegen nyelvekben előljárókat, vagyis egyszóval toldalékokat.

Fontos lehet a szórend a jelentésnél. Például: *Ott papa* 'A papa ott jön', *Papa ott* 'Papa ott van a ház előtt'.

A beszéd már interaktív jellegű, de csak azok értik, akik jól ismerik a kontextust, vagyis többnyire a szülők. Az első mondatok gyakran utánozás jellegűek. Például: *A mama elmegy és vesz neked finomat* helyett a gyerek ezt mondja: *mama vesz*.

Kétéves kor után robbanásszerűen megnő a gyermeki beszéd komplexitása, és abban különösen a nyelvtani egységek száma, illetve azok bonyolultsága. Rohamosan bővül a gyermek szókincse is. Ebben az időben már a gyerekek nem illesztenek a szófajhoz nem illő toldalékokat.

Nyelvtani szabályok tanulásának folyamata

Túlszabályozás: A gyermek a nyelvtani szabályokat már tudja, alkalmazza. Már akkor is alkalmazza, amikor nyelvtani kivételekről van szó (vö. Vajda 1999).

Érdekesség, hogy a gyermek a nyelvtanulás kezdetén még helyesen használja a rendhagyó alakokat, majd később ragaszkodik csak a nyelvtani szabályokhoz. Ez azzal magyarázható, hogy a gyermek a nyelvi fejlődés során nem pusztán elemeket és mintákat sajátít el, hanem újraalkotja anyanyelve nyelvtanát. Vagyis míg eleinte a gyermek elemeket tanul, addig a későbbi szakaszban már szabályokat emel ki, s ez a rendhagyó alakok szabály alá vonását eredményez(het)i (vö. Büky–Egyed–Pléh 1984).

Egy új felfogás szerint a gyermek azért ragaszkodik a nem rendhagyó alakokhoz, mert így képes új szavakat új jelentéssel ellátni. Például: múlt időbe vagy többes számba teszi.

Interaktív általánosítás: Képes új szavakat előállítani a fentiek tekintetében. Szokatlan képzőket használ, például *esőzik, hózik*. Különböző jelentésű szavakból újat kombinál: *hinteget 'hint + in-teget'*. A nyelvi egységek tekintetében a bonyolultságától függően tanulja meg a gyermek őket: előbb tanulja meg a főnevet, igét, mint a melléknevet, s ezután a névmásokat; a kijelentő mondatokat, mint a kérdőt, a felszólítót.

A nyelvtan használata

Pléh Csaba (1986) szerint a nyelvtan egymást követő szakaszokból épül fel, amelyek az alábbi rendszert alkotják:

1. Idioszinkretikus: alkalmaz szabályokat, de ezek egyenként eltérőek.
2. Egyszerű, de széleskörű szabályok alkalmazása: 2–3 éves gyereknél mindig az alany áll elől, ezért nehéz számára, ha megfordítjuk.
3. Szűk érvényű szabályok gyors elsajátítása.

4. 4–6 év közé a 3. szabályok fokozatosan integrálódnak az általános szabályok közé.

5. Iskoláskor táján a nyelvtani szabályok használata rugalmasabbá válik, kiteljesedik a nyelvre való formális reflexió képessége.

3.4.2.1. A második életév

Első félév:

Ebben az időszakban az egyszavas mondatok minőségi és mennyiségi változása és átalakulása jellemzi a grammatikai fejlődést.

Kialakul a globális értés, és a beszédértés kölcsönhatásban van a beszédproduktóval.

A gyermek először a hallott hangsor egy részét ismétli meg. A mondatzavak (holofrázisok) mintegy 60%-ban a hallott szavak elejét rekonstruálják, például *ba* 'banán', *tük* 'tükör', *nusz* 'nyuszi'; mintegy 30%-ban a végét, például *át* 'lapát', *geji* 'reggeli', *pá* 'hop-pá', *ző* 'fűző'; és mintegy 10%-ban a közepét, például *omo* 'homok', *ike* 'énekel'.

A gyermek igyekszik a szótagszám imitálására is. Például *ciszcisz* 'cica', *piszpis* 'piskóta', *pőpő* 'cipő', *sűsű* 'fésű'. Beszédében a kiejtett szavak 65%-a mutat hasonlóságot a szótagszám szerint.

Minden gyermekre jellemzők az olyan alakok, amelyek semmilyen alaki kapcsolatot nem mutatnak az eredeti, utánozni kívánt szóval. Például *aga* 'óra', *szepi* 'fütyi', *szaga* 'ceruza'.

Második félév:

Két- és többszavas kijelentések jelennek meg a gyermek beszédében.

Fokozatosan jelennek meg az anyanyelv, esetünkben a magyar nyelv alaktani és mondattani sajátosságai.

Különböző gyakorisággal, de szinte valamennyi – kivéve az *ö*, *ő*, *ü*, *ű* – magánhangzó előfordul a gyermek beszédében. Ezek kétsége három éves korig fiziológiainak tekinthető. Azonban a használt magánhangzók sem stabilak, hanem több, nyíltabb és zártabb változatai is előfordulnak a gyermek beszédében.

A mássalhangzók egy része még hiányzik az e korú gyermek beszédéből. Például a *ty*, *gy*, *ny*, és az *r* hang. A mássalhangzók lényegesen bizonytalanabb artikulációval képződnek, mint a magán-

hangzók. Jellemző a kontextusejtés, vagyis a mássalhangzók egy részének ejtését a hangsorban elfoglalt helye és a szomszédos beszédhang típusa határozza meg. Például a szó elején sok gyermek képtelen a *h* hangot ejteni, míg két magánhangzó között nem jelent problémát a kiejtése.

Gyermeknyelvi „hangtörvények”:

szomszédos hangok hasonulása:

hátrahatók: *amma* ’alma’,

előrehatók: *kömmé* ’körme’,

távhasonulás: *kék* ’szék’ *kuko* ’cukor’,

hanghelyettesítés: *téjé* ’tévé’, *més* ’mész’, *bocánat* ’bocsánat’,

szótagcsere, amelyen belül más sajátosságok is előfordulnak: *tonyo*

’torony’, *bodoz* ’doboz’, *tájós* ’tojás’,

elhasonulás: *piszta* ’puszta’, *söpöjek* ’söpörök, söprök’,

rövidülés és nyúlás: *poszió* ’porszívó’, *szapa* ’szappan’, *bótol*

’motor’, *jammi* ’valami’,

hangkiesés: *foó* ’forró’, *ikej* ’énekel’, *mikás* ’mikulás’, *sapa* ’sapka’,

hangbetoldás: *köpke* ’köpeny’, *kalampács* ’kalapács’,

szóvégi zöngétlenítés: *ejék* ’elég’, *szabat* ’szabad’, *Balás* ’Balázs’.

Az artikuláció és a hangképzés egyre biztosabbá válik ebben a korban.

Ebben az időszakban kezd érvényesülni a beszédértés működésének eredménye: a gyerek igyekszik minél pontosabban utánozni a hangsort, s benne a hangok egymásutániségát; az egyszavas mondatok mellett megjelennek a két-, majd többtagú megnyilatkozások. Ez utóbbinak az eredménye, hogy megjelennek a toldalékolt szavak.

Az egyre több egymás mellé került szó egy sajátos beszédprodukciót, a telegrafikus (távirati stílusú) beszédmódot hozza létre.

Például: *Ági bis* ’Ági a vízben játszik.’, *apa bú* ’Apa elment.’

Későbbi fokozata, amikor bizonyos viszonyító elemek hangtani reprodukálására is képes, s az egymás után ejtett szavak között toldalékolt forma is akad.

Például: *Andics beütöttem fáj puszika.* 'Andris ellökött, beütöttem a fejem, fáj, kérek rá puszikát.', *hamó Andisnak* 'Adjál enni Andrisnak.'

Az első toldalékok meghatározott pszichikai bázisra épülnek. Piaget elmélete is azt mondja, hogy a gyermek addig nem tud bizonyos nyelvi megnyilatkozásokat megtenni, amíg nincs meg hozzá a megfelelő kognitív alap. Az énközpontú gondolkodás kialakulása hozzájárul ahhoz, hogy a gyerek számára fontosakká váljanak a tulajdonviszonyok. Ezért a magyarban a leghamarabb megjelenő két toldalék a *-t* tárgyrag és a *-é* birtokjel, például *labdát, Andrisé*.

A toldalékok elsajátítása hierarchikus rendben zajlik, mégis nehéz e sorrendet megfigyelni, mert elsajátítási ideje nagyon rövid időt vesz igénybe.

A két elsőként elsajátított toldalékot a következők követik (bár gyerekenként lehetnek eltérések): többes szám jele (*-k*), kicsinyítő képző (*-ka/-ke*), helyhatározó ragok (*-ba/-be, -ban/-ben*), egyéb határozóragok (*-nak/-nek, -val/-vel, -hoz/-hez/-höz*), illetve csak részlegesen a birtokos személyragok (*-ja/-je*) és az egyes szám 1. személyű igei személyjelek (*-k, -m*). Vannak egyéb toldalékok is, de ezeket utánzásként használja a gyerek, nem pedig önállóan.

Elsőként a mély hangalakú toldalékok jelennek meg, ami azért van, mert az első toldalékolt szóalakok is mély hangrendűek. A gyerek már ekkor sem vét a magyar hangrendi harmónia ellen.

Pragmatikai elemzéseket ekkor még nem végez a gyerek.

Ekkor figyelhető meg az ún. kulcsszó-stratégia: a beszédmegértésben figyelhető meg az, hogy a gyerek az elhangzottakból igyekszik kiszűrni és azonosítani a számára ismerős vagy azonosítható jelentéssel bíró szemantikai egységet (nem feltétlenül a szó), s ez alapján következteti ki a közlés teljes tartalmát. Ebben nagy szerep jut a gondolkodásnak és az asszociációnak.

A gyerek minden szemantikai egységet két formának feleltet meg:

1. felnőtt nyelvi forma: *papucs, zokni*
2. saját gyermeknyelvi forma: *pacsu, sócsi*

3.4.2.2. A harmadik életév

Első félév:

Ebben az időszakban jellemzőek:

- megjelennek a többszavas mondatkezdemények;
- a morfológiai fejlődés terén a gyermek már felismeri a szóelemeket és szabályokat alkalmaz;
- a szavak szófaji gazdagodása mind az aktív, mind passzív és aktivizálható szókincs terén megfigyelhető;
- tovább finomodik a beszédészlelés;
- bővül a hangállomány és csökken a torzult hangok száma, bár még mindig erős a kontextuális függés;
- az összes magán- és mássalhangzó a felnőttekének megfelelő képzési helyen történő képzésének megjelenése, kivéve az *r* hangot;
- tovább élnek a gyermeknyelvi „hangtörvények”, de erőteljesebb morfológiai függést mutatnak.

A magánhangzó-harmónia kivétel nélkül érvényesül, azonban a mássalhangzótörvények érvényesítése sokkal bizonytalanabb, ami összefügg a hangok képzési nehézségeivel is.

Jellegzetes eltérés például a *-val/-vel* gyakori nem hasonulása a szóvégi mássalhangzóhoz, például *malacval, Grisztijánval, ablakval*.

A magyar alaktani és mondattani szabályok egy részét már alkalmazza a gyermek, bár sok még a készen kapott, kliséként használt forma.

A gyerek tévesen azonosítja a tárgy ragját (*-t*) a szó végi mássalhangzóval, például *láttam elefánt, kérem papilot*; illetve a *-k* többesjel pontos használatát, például *majomok, könyvök, egérek*. Az igei és névszói rendszer részleges elsajátítását tükrözi a *látottam* 'láttam', *eszett* 'evett', *iszott* 'ivott', *kijöntött kété* 'kiömlött kávé', *nem elmegy* 'ne menjen el', *nem szeret anyucit* 'nem szereti anyucit', *maci ajud* 'maci alszik', *anya mosi* 'anya mossa', *főzik* 'főz', *fióka* 'fiókaja', *babák énekej* 'babák énekelnek' formák.

Jellegzetesek a gyerek önálló szabályalkalmazásai. Például: *Andiszéjé* 'Andrisé', *lábája* 'lába', *látottam* 'láttam'.

Megjelennek a 2-3, majd a szakasz végére a 4-5, sőt ennél több tagú közlések. Például: *Ezsi néni memmonta Ati popiját. Hójan a*

pejenkája ész a kutának a guminaggága. Anuka szaladnak a hegyek, bácsi nem kiszáll motojba.

Megjelennek a szükséges toldalékok, de hiányoznak a névelők. Még mindig érvényesül a lexikai egységek egymáshoz, illetve egymás után rendelése: *babák hójan* 'Hol vannak a babák.', *nincs kezembe tój evette* 'Nincs a kezembe, a tollat elvette.', *nincs Andis békája* 'Nincs Andrisnak békája'.

A magyar nyelv szófaji rendszere fokozatosan jelenik meg, ami hozzájárul a távirati stílusú beszéd fennmaradásához: *ittam Papa* 'Én ittam meg', *itt a világok* 'Itt vannak a virágok'.

Tovább él a beszédértésben a kettős reprezentáció, azonban most már a felnőttek ejtése szerint végzi el a gyermek a feldolgozást. Például a *sál* hangsor alatt azt a tárgyat érti, amit a nyakunkba teszünk, pedig a *sár* hangsort ő még szintén *sálnak* ejti.

Ebben az időszakban a gyermek már képes a felnőtt nyelvi megnyilatkozásának hatására hibátlanul felismerni a nyelvi közlést, s nem minden esetben kell hozzá extra- és paralingvisztikai tényező. De még mindig érvényesül a kulcsszó-stratégia.

A gyermek különös kíváncsisággal érdeklődik a világ iránt, aminek következménye a sok-sok *Miért?* kérdés. Nem elégszik meg azzal, hogy megmondjuk neki, az a bácsi az utca túloldalán a kéményseprő, hanem azt is tudni szeretné, hogy miért fekete (vö. Richter–Brügge–Mohs 1997).

Második félév:

A beszédhangok rendszerűséget mutatnak. Szófajilag az életkoruk megfelelően a legtöbb a főnév. A beszédészlelés biztonsága tovább nő. Még fellelhetők a gyermek beszédében torzítások, amelyek főként a mássalhangzókat érintik. Előfordul, hogy a többtagú kijelentésekben egy hangzót mással helyettesít a gyerek: *mégeccel jézzük autókat, te vagy a maska.*

Szabályszerűen érvényesülnek bizonyos ejtésbeli egyszerűsítések, hiszen az *-lt* hangkapcsolatból az *-l* eltűnik, vagy a nehezen ejthető hangkapcsolatokban teljes hasonulás történik.

Például: *kicszeréte* 'kicszerélte', *felemetéek* 'felemelték', *mekkamóta* 'megkarmolta', *mejjézem* 'megnézem', *pikkos* 'piszkos', *meffázik* 'megfázik', *esennyödét* 'esernyödét', *lökdöllek* 'lökdöslek'.

A főnevek mellett egyre jobban növekszik az igék és az egyéb szófajok száma a gyermek mentális lexikonában.

Megjelennek az első összetett mondatok. Először tagmondat nélkül jelennek meg a tagmondatokat összekötő kötőszavak: *hogy titta legyen, mer elvetted*. Röviddel ezután megjelennek a kötőszót tartalmazó tagmondatok: *nem adom, mer eltöjöd; apunak szólok, hod ez isz mál kész van* stb.

Párhuzamosan jelen vannak az összetett mondatként értelmezhető, de kötőszót nem tartalmazó mondatok: *amikó megszáladt, le kell onnan venni; anu, nem tudod, hol van a szék?* Néha többszörösen összetett mondatok is előfordulnak: *amikor megszáladt, le kell onnan venni és játszani vele*.

A gyermek önállósult beszédét már szemantikai jelenségek is bonyolítják, s ekkor jelennek meg az önállóan létrehozott szemantikai egységek is: *ebédlőbácsi* 'pincér', *öldögbácsik* 'rossz emberek', *feküdő* 'nyugágy'; valamint a főnévből -z képzővel alkotott igék, amelyek javarésze nincs a magyar nyelvben: *szűrőzd le, ollózd ki* stb.

Nehézséget jelent a három idő kifejezése, egymáshoz való hasonlítása és a megfelelő határozószók használata: *láttuk a lavasz lókat hónap este a tévében*.

A gyermek ebben az időszakban már nem hajlandó a saját ejtés-változata szerint felismerni a szemantikai tartalmat még akkor sem, ha saját ejtése eltér a felnőtt mintától. Például a gyermek a következő választ mondja a felnőttnek, amikor az megpróbálja a gyermek szerinti kiejtésben mondani a rigó szót: *Nem azt mondta, hogy jigó, hanem azt, hogy jigó*.

Csökken az extra- és paralingvisztikai tényezők dekódolást elősegítő funkciója, de a felnőtt artikulációja továbbra is fontos tényező marad.

3.5. A 4–6 éves gyermek nyelvének fejlődése

Testi fejlődés

A gyermeki testfelépítést magában hordozza még az óvodás, ami azt jelenti, hogy a fej a test 1/6-a, illetve a végtagok a testhez képest arányosan rövidebbek, mint a felnőtteké. A hároméves kori 100 cm-es testhossz 120-130 cm-re nő (vö. Vajda 1999).

Ebben a korban fokozatosan ügyesedik a végtagok mozgása. A 4 éves gyermek már trükköket is be tud mutatni egy három kerekű biciklin, illetve váltott lábbal le tud menni a lépcsőn. Továbbá az ilyen korú gyermekek megállnak egy lábon, ügyesebbje elkapja a feléje dobott labdát is. A kézügyesség is fejlődik, hiszen már egyenes mentén szabályosan tudnak vágni, le tudják másolni a kört és az egyenest is. Ekkor már fejlett a rajzkészségük (vö. Vajda 1999).

Az 5 éves gyermek már tud kétkerekű biciklin közlekedni, és tud egy lábon ugrálni is. Ebben a korban már sokféle sportra tanítható. Egyedül öltözik. Képes egyszerű geometriai formák, nagyalakú betűk másolására (vö. Vajda 1999).

A 6 éves korú gyermekek mindenre megtaníthatók. Javul a finommotoros koordináció, a rajz- és íráskészség.

Értelmi fejlődés

A gyermeki gondolkodás nem mennyiségileg, hanem minőségileg különbözik a felnőttekétől, és ebből fakadóan más a gyermek világgépe is.

A beszéd és az értelmi részfunkciók fejlődésének következtében a gyermek számára rendkívül megnő az elérhető és tárolható információ mennyisége. Már felismerik a problémákat, de sajátos megoldást alkalmaznak.

Piaget (1970) szerint a gyermek gondolkodásának ekkori jellemzője az **egocentrikus gondolkodás**.

Például a gyermek tudja, hogy neki melyik a jobb keze, de a vele szemben ülőjét már eltéveszti, mert sem társadalmilag, sem geometriailag nem képes más szempontra helyezkedni.

A 4-5 éves gyermek az egocentrikus gondolkodás miatt nem tud elegendő információt közölni egy másik személlyel, ha az az adott személy nem látja azt, amit a gyermek, vagyis nem részese annak a szituációnak, amelyben a cselekvés/történés lezajlik.

Az egocentrikus gondolkodásnak tudható be a következő kísérlet eredménye is: két gyermek előtt egy dobozba csokit tesznek, majd egyik gyermeket kivezetik a szobából. A szobában lévő gyermek szeme előtt kicserélik a csokit ceruzára, majd visszahívják a másik gyermeket. A bennmaradt gyerek abban a tudatban van, hogy a kintről bejövő is tudja, hogy a dobozban már nem csoki van, ha-

nem ceruza, így nem érti azt, hogy a másik gyermek miért megy oda a dobozhoz és nyitja ki, amikor azt az utasítást kapja, hogy vegye ki a csokit a dobozból.

Piaget szerint az egyén ki van szolgáltatva a környezetének, amelyhez kritika nélkül alkalmazkodik. Ezt az egyén és a külvilág megkülönböztetésének hiánya okozza (vö. Piaget 1970).

Az egocentrikus gondolkodásra utalnak az óvodások hosszú monológjai, önmaguknak szóló hangos vagy motyogott történeteik.

A prelogikus, műveletek előtti gondolkodás még képi gondolkodás. A még érzékletes tulajdonságokat viselő szimbólum, az előfogalom szerepel a gyermek gondolkodásában, amelynek jellegzetessége, hogy félúton van a fogalom általánossága és az alkotóelem egyedisége között (vö. Piaget 1993).

Például a 2-3 éves gyermek nem tudja, hogy a séta közben az út két különböző pontján látott két csiga az ugyanaz a csiga, vagy csak a csigák osztályának képviselői. Azt mondja *Nézd csak, itt a csiga.*

Piaget-nál (1993) találkozhatunk a transzdukció fogalmával. A transzdukció se nem indukció, se nem dedukció, hanem közvetlen analógia útján jön létre. Ez az egyediről egyedire történő következtetés.

Például a gyermek azt hallja, hogy a kutya örül, mert csontot kapott, akkora testvérét is csonttal kínálja, s azt hiszi, hogy a testvére is fog a csontnak örülni ugyanúgy, mint a kutya.

Ezzel rokon jelenség a szinkretizmus, amely olyan osztályozás, amelyet a gyermek szemléletét megragadó szempontok határoznak meg.

Például a kék teherautó csakis gyümölcsöt szállíthat, mert a tegnapi kék teherautó is gyümölcsöt szállított.

Ezekből származnak a gyermek *Miért?* kérdései, amelyek olyan részletekbe mennek bele, amelyek a felnőttek fejében meg sem fordulnak, s sokszor már a türelmüket is próbára teszik (vö. Vajda 1999).

Például *Miért zöld a paprika? Miért vagyok álmos?*

A válasz legtöbbször nem elégíti ki a gyermeket, mert a válaszból saját elképzelése van. Vagyis, ha a felnőtt ad egy választ, az nem mindig elégíti ki a gyermek saját elképzelését, ezért ismét felteszi a kérdést egészen addig, amíg a neki megfelelő válasz nem érkezik meg. Ez a felnőttek számára sokszor idegesítő, értelmetlen lehet.

A 4. év végén megjelenik az intuitív gondolkodás, amikor is az előfogalmak egyre jobban közelednek a valódi fogalmakhoz. A gyermek pontosan észleli a jelenségeket, de a sajátos nézőpontjába helyezve értékeli.

A gyermeki gondolkodásban elválaszthatatlanok a fizikai és a pszichikai tulajdonságok: a nevek elválaszthatatlanok a dolgoktól, a gondolkodás belső beszéd.

A gyermek nem tud különbséget tenni a valóság és a látszat (fikció) között. Ez eredményezi azt, hogy a gyermek kedveli a mesét, s olykor valóságnak veszi, olykor pedig a valóság és a fikció határán lebeg.

Piaget fedezte fel, hogy a gyermeknek nehezebbé esik több szempont együttes figyelembevételére vagy válogatására, a felső és alsó fogalomkörbe egyidejű tartozás megértése (Piaget–Inhelder 1969).

Például ha a szegfű dominál egy csokor virágban, a gyermek arra a kérdésre, hogy *A csokorban mi van több, szegfű vagy virág?*, egyértelműen a szegfűt jelöli meg. Vagy ha egy öblösebb pohárból a vizet egy hosszúkásabb pohárba öntjük át, akkor a gyermek arra a kérdésre, hogy *Mikor volt több víz a pohárban?*, akkor azt válaszolja, hogy *Most*. Vagyis csak egy szempontot, a vízszint magasságát veszi figyelembe, s figyelmen kívül hagyja azt, hogy milyen a pohár formája.

Az intuitív gondolkodás jellegzetességei mutatják a szociális szabályok jelenlétét, amelyek azt tükrözik, hogy a gyermek megszemélyesíti a körülötte lévő tárgyakat. Ezek a megszemélyesítések a következők:

Animizmus: a gyermek gondolkodásában az élettelen tárgyak tudattal, érzelmekkel rendelkeznek. Ez főként hároméves gyermekekre jellemző. Az ötéves gyermek viszont már különbséget tud tenni élő és élettelen tárgyak között.

Finalizmus: mindennek valami célja van. Például a folyó azért folyik, hogy vigye a hajókat, az eső azért esik, hogy megöntözze a növényeket.

Arteficializmus: minden emberi alkotás szándékos cselekvés következményének látszik a gyermek szemében. Például a természeti jelenségeket az ember által alkotott technika mintájára képzelet el (vö. Vajda 1999). Hasznossági elv: a gyermek egy tárgyat a fo-

galmi jellemzők helyett a hétköznapi használat jellemzőivel határoz meg. Vagyis a ló az, ami a szekeret húzza (vö. Mérei–Binét 1993).

3.5.1. Negyedik életév

Első félév:

A nyelv valamennyi szintjén jelentős mennyiségi és minőségi fejlődés figyelhető meg.

Ebben az időszakban éli meg a gyermek az ún. verbális mámor, vagyis az igék túlsúlyos használatának időszakát.

A gyermek normál produkciós fejlődésnél minden hangzót ki tud ejteni.

Csökken a túláltalánosításból adódó alaktani tévesztések száma. Ezek többnyire már csak az újonnan elsajátított szavaknál figyelhetők meg.

A gyermekek szívesen beszélnek, mesélnek; a kommunikációs stratégiák ugrásszerűen alakulnak ki.

A mondatok szerkezete egyre bonyolultabbá válik. A beszédképzés csaknem teljesen tükrözi az anyanyelvi mintát. Lényegesen gazdagszik a szókincs.

Ugyancsak erre a szakaszra jellemző a legnehezebb grammatikai szerkezetek megjelenése, amelyek a névutók megjelenésének egyenes következményei.

Második félév:

Az analógiás hibák már csak szórványosan jelentkeznek. A szófajokat arányosan használják. A jelek, a ragok akár a főnevek, akár az igék esetében a teljes használati kört átívelik. Például az igéket minden időben, számban és személyben képesek használni.

A pragmatikai fejlődés jellegzetes közléseket eredményez, amelyek a felnőtteknek sokszor nevetségesek.

3.5.2. Ötödik életév

A beszédhangok kiejtése jó, de egyes hangkapcsolatokban még megfigyelhető a fiziológiás tévedések megléte.

Egyre összefüggőbben beszélnek. Szünetet is tartanak, és odafigyelnek a részletekre, amelyek megjelennek közléseikben.

A toldalékrendszer ugrásszerűen megnő, mondhatni kiépül. Egyre gyakrabban használják a -z képzőt.

Valamennyi szófaj és alaktani jelenség megfigyelhető; ejtenek még morfológiai és szintaktikai hibát, például a feltételes szerkezetekben.

Erőteljes a szókincsnövekedés, főként a passzív szókincs esetében figyelhető meg.

Egyre hosszabbak a mondatok, gyakoriak az *és*, *hogy*, *mert* kötőszók.

3.5.3. Hatodik életév

Stabilizálódnak a beszédhangok és a beszédprodukciónak a kontextusfüggetlenné válik. Teljesen eltűnnek az analógiás formák.

A szófajok és a grammatikai szerkezet minőségileg javulnak és megjelennek a felnőtt nyelvre jellemző pragmatikai sajátosságok.

A gyerekek képesek a gyakori összetett mondatokkal bonyolult tartalmak, összefüggések kifejezésére.

Megjelennek a hezitálások és gyakorivá válnak a többszörösen összetett mondatok.

Gazdagodik az aktív szókincs a szavak valóságos használatával. A szavak már az első szótagjuk alapján is aktivizálhatók. A magyar szórendi és szintaktikai szabályok érvényesülnek a gyermek beszédében. A szófaji használat még kismértékben eltér a felnőttekétől.

4. ETNIKAILAG VEGYES HÁZASSÁG ÉS GYERMEKKORI NYELVHASZNÁLAT

A gyermek nyelvi és kommunikatív kompetenciája, nyelvhasználata nagyban függ attól, hogy a gyermek milyen családban nevelkedik. Mint köztudott, nincs két egyforma család. Így mindegyik családban a gyermekek különböző nyelvi hatásoknak vannak kitéve, különböző nyelvhasználati szokásmintákat „látnak” a családban a szüleiktől, a családon belül más és más a nyelvek presztízse stb. Továbbá fontos az a tény is, hogy maga a család, például etnikai, nyelvi stb. szempontból milyen környezetben él, illetve hogy a környezet hogyan viszonyul az egyes nyelvekhez, etnikumokhoz, milyen arányban használják az adott nyelveket stb. (lásd tovább *A kutatópontok: Munkács és Beregszász* című fejezetben).

Mit is értek etnikailag vegyes házasságon? Először is az etnikum fogalma az, ami a problémát adja, hiszen más tudományokban (például szociológia, néprajz stb.) és a nyelvészetben is számos meghatározása ismeretes az etnikumnak. Az etnikum alatt azt értem, hogy az adott személy milyen nemzetiségűnek vallja magát. Az etnikailag vegyes házasság alatt olyan családokat értek, amelyekben az egyik szülő kisebbségi, esetünkben magyar, a másik szülő pedig szláv, esetünkben ukrán vagy orosz anyanyelvűnek és nemzetiségűnek vallja magát. Az etnikailag vegyes házasság és a nyelvi vegyes házasság között nem lehet egyértelmű egyenlőséget tenni, hiszen a vizsgálat során is találkoztam olyan családdal (lásd 1. számú melléklet A családok nyelvi, nyelvészeti jellemzői, B-2-OM-OM-1996 és 1999-L2-Anita és Beáta család), ahol hiába különböző etnikumhoz tartoztak a szülők, ez mégsem eredményezte azt, hogy a családi nyelvhasználatban két nyelv jelenjen.

2004-ben egy empirikus kérdőíves és irányított beszélgetésekkel bővített felmérés során 9 etnikailag vegyes család 3–6 év közötti gyermekét figyeltem meg Beregszászban és Munkácson. A kutatás tárgya a Kárpátalján etnikailag vegyes házasságokban nevelkedő gyermekek beszédének vizsgálata különös tekintettel az interferencia-jelenségekre, és az, hogy ezek a családok milyen hatást gyakorolnak a gyermek beszédére. A vizsgálatom célja az volt, hogy kiderítsem az etnikailag vegyes családokban felnevelkedő gyermekek

nyelvi repertoárjában megvan-e mindkét nyelv, a magyar és az ukrán¹², illetve a mindennapi nyelvhasználat során ezeket hogyan használják a gyerekek, miként válogatnak a rendelkezésükre álló nyelvek közül, mennyire keverik a két kódot, hogyan váltanak közöttük. Továbbá arra is szerettem volna választ kapni, hogy befolyásolja-e a nyelvhasználatot a szülők nyelvtudása és nyelvhasználata, a gyermek szülőkhöz fűződő érzelmi viszonya, a szülők jelenléte vagy hiánya stb.

A kutatásomat a következő hipotézisekre alapoztam:

1. azokban az etnikailag vegyes családokban, amelyekben a mindennapi kommunikáció során mindkét/mindhárom nyelv (ukrán/orosz és magyar) használatos, a felnövekvő gyermek mindkét/mindhárom nyelvnek a birtokában van, és a mindennapi nyelvhasználat során az egyes nyelvek bizonyos életterekhez, nyelvhasználati színterekhez, személyekhez köthetők;

2. az etnikailag vegyes családokban felnövekvő gyermekek beszédében megfigyelhetők a kétnyelvűség jellemző vonásai, a kódváltás, a kódkeverés és a kölcsönzés;

3. a gyermek nyelvhasználatát befolyásolja a szülők nyelvtudása, az egyes nyelvekhez fűződő érzelmi viszonya, a mindennapi nyelvhasználat és a nyelvválasztási szokások, illetve a szülők azon viselkedése, hogy melyik nyelvet, nyelveket használják a gyermekkel történő érintkezésre, illetve az egymás közötti kommunikációra;

4. a gyermek nyelvhasználatát befolyásolja az, hogy milyen érzelmi szálak kötik a szülőkhöz, vagyis azon szülő nyelve élvez nagyobb presztízst a gyermek beszédében, amely szülőhöz nagyobb érzelmi kötődést tanúsít;

5. az ukrán többségű környezetben¹³ felnövekvő kétnyelvű gyermek többször és könnyebben használja az ukrán nyelvet, míg a magyar többségű környezetben felnövekvő gyermek a magyar nyelvet, vagyis a környezet, az etnikailag kisebbségben élők és a többségben

¹² És/vagy az orosz, amely a volt Szovjetunióban az egyes nemzetiségek közötti érintkezés nyelve volt 1989-ig és ezt a státusát Ukrajna is meghagyta. Az orosz nyelvet 1990-ig kötelezően oktatták a magyar iskolákban is.

¹³ Környezet alatt értem a családon kívül eső minden olyan helyet, ahol a gyermek élete zajlik, cselekményei és az események történnek. A nagyszülőket, éljenek akár együtt a családdal, akár külön, mindig a családhoz tartozónak tekintem.

élők közötti népszerűségi arányok befolyásolják a gyermek nyelvhasználatát és a többségi nyelv elsajátítását;

6. az ukrán többségű környezetben felnövekvő kétnyelvű gyermek nyelvhasználatában gyakrabban fordul elő kódváltás és kódkeverés, mint a magyar többségű környezetben felnövekvő kétnyelvű gyermekében.

4.1. A vizsgálat menete és módszerei

A vizsgálatomat két kutatóponton (Beregszász és Munkács) végeztem. A kutatópontok kiválasztásánál szem előtt tartottam, hogy a két kutatópont nagyjából összehasonlítható tulajdonságokkal rendelkezzen: megyei alárendeltségű város legyen mind a kettő, a magyarok részaránya legalább 5% legyen, legyenek magyar nyelvű intézményei. Azonban a hasonlóság mellett voltak különbségek is, ami a két kutatópont szükségességét magyarázza. Ezek közé tartozik az, hogy míg Beregszász többségében magyarok lakta, addig Munkácson csupán 8,5% a magyarok részaránya (vö. 1. ábra), s így lehetőség nyílt arra, hogy a környezet hatását is vizsgálni lehessen mint befolyásoló tényezőt azáltal, hogy a két kutatóponton élő családokat összehasonlítottam.

A vizsgálatot kilenc családban végeztem el (5 munkácsi és 4 beregszászi). A családok adatainak részletes bemutatása az 1. számú mellékletben (*A családok nyelvi, nyelvészociológiai jellemzői*) olvasható.

A felmérés során a szülőkkel egy kérdőívet töltöttem ki, amellyel nyelvtudásukat, nyelvi állapotukat és identitástudatukat vizsgáltam (lásd 1. számú melléklet).

A gyerekek esetében bonyolultabb felmérést végeztem. Először is egy körülbelül 10-10 perces magnófelvételt készítettem arról, ahogy külön-külön beszélgetnek édesapjukkal, édesanyjukkal. A téma ez esetben kötetlen volt, a helyiségben csak az egyik szülő és a gyermek tartózkodott. Ezután a következő 25–40 perces felvétel mindkét szülő és a gyermek között lezajló kommunikációt rögzíti. Mindhárom felvétel esetében felhívtam a szülők figyelmét arra, hogy úgy beszélgessenek gyermekeikkel, mint a mindennapokban. Ez a merev vizsgálati forma Beregszász mindegyik családjában kivitelezhe-

tő volt, míg Munkácson hol a közös beszélgetés, hol pedig az egyik szülővel történő beszélgetés volt megoldhatatlan a szülők elfoglaltsága, a szülők hallgatagsága, a gyermek produkáltatása miatt.

Ezt követően magnóra rögzítettem egy irányított beszélgetést, amely köztem és a gyermek(ek) között zajlott. Ezen belül olyan témák, témakörök kerültek megbeszélésre, mint a gyümölcsök, állatok, növények, mesék, mesehősök, illetve a gyermek által felhozott egyéb témák (lásd 4. számú melléklet). Azért pont ezeket a témákat választottam az irányított beszélgetéshez, mert ezeket a gyermek már 3-4 éves korában is ismeri, és így könnyebben feloldódnak a gyermekek a számukra idegennel történő beszélgetés során. Továbbá ezek a témák, témakörök, mint például a kedvenc mese, mesehős, kedvenc állat érzelmileg is nagy hatással vannak a gyermek beszédére, s így könnyebben megfigyelhetők, könnyebben a felszínre hozhatók az általam vizsgált jelenségek. Ezután a gyermekeknek képeket mutattam, amelyeken mesék jelenetei voltak láthatóak. Az egyik képsorozaton *Micimackó kalandjai*, a másikon pedig *Hófehérke és a hét törpe* meséjének története elevenedett meg. Azért ezt a két mesét választottam, mert mindkét mese rajzfilm formájában megtekinthető volt mind az ukrán, mind pedig a magyar televíziós csatornákon. Ezért alkalmasnak véltem arra, hogy a gyermek önfeledt mesélése közben megfigyelhessem a két nyelv keveredését, a közöttük történő váltást stb.

A kazettákra rögzített anyagok hossza összesen 5 óra 32 perc 16 másodperc. Az egyes interjúk hossza: Viktor (M-99) 42:34 (perc:másodperc), Albert (M-99) 39:42, Katalin (M-99) 32:05, Evelin (M-99) 34:12, Bernadett (M-99) 21:33, Angéla és Zoltán (B-97-2000) 44:27, Anita és Beáta (B-96-99) 57:08, Erik (B-97) 37:20 és István (B-2000) 23:15.

Az adatok feldolgozásánál a kérdőíveket kódokkal láttam el, amelyek a személyek anonimitását szolgálják. Ugyanígy kódot kaptak a családok is. A gyermekekre való utalást keresztnevük, településnév, születési évük és a két szülő anyanyelvének megemlítésével fogom tenni (pl.: Katica (M-99-O-M)=Munkács-1999. évben született-orosz anyanyelvű apa-magyar anyanyelvű anya).

A családra vonatkozó kódok:

M/B- a település neve (Munkács/Beregszász)
2 – a gyerekek száma a családban
M/U/O – a férj nemzetisége (magyar/ukrán/orosz)
M/U/O – a feleség anyanyelve (magyar/ukrán/orosz)
1999 – a gyermek születésének éve
F/N – a gyermek neve
Viktor – a gyermek keresztnéve
A szülőkre vonatkozó kódok:
M/B- a település neve (Munkács/Beregszász)
Any/Ap – a gyermek anyja vagy apja
1975 – a szülő születési éve
M/U/O – a szülő nemzetisége (magyar/ukrán/orosz)
M/U/O – a szülő anyanyelve (magyar/ukrán/orosz)
Á/K/F – a szülő végzettsége (általános/közép-/felsőfokú)
R/RK/GK/O – a szülő vallása (református/római katolikus/görög katolikus/ortodox)

4.2. A kutatópontok: Munkács és Beregszász

Az alábbiakban röviden ismertetni fogom a két kutatópont nemzetiségi összetételét, a magyar vonatkozású kulturális, oktatási és egyéb jellemzőit.

4.2.1. Beregszász

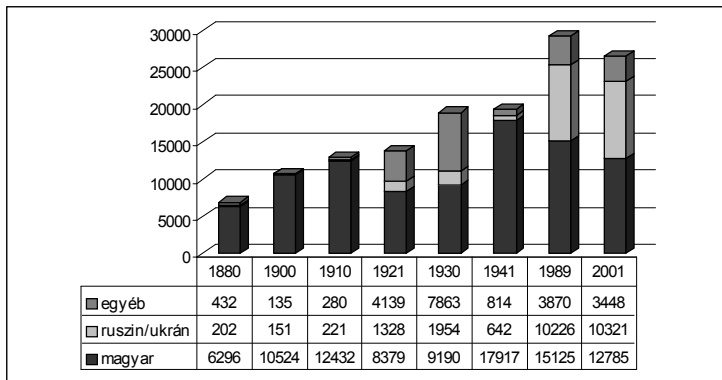
Beregszász Kárpátalja negyedik legnagyobb városa, a többségében magyarok lakta Beregszászi járás központja. Lakossága a 2001. évi népszámlálási adatok szerint 26 554 fő, amelyből 12 785 magyar nemzetiségű. A kárpátaljai városok közül Beregszászon a legmagasabb a magyarok részaránya¹⁴ (vö. 5. ábra, Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003b, 2003c).

Beregszász 2001-re elvesztette azt a kiváltságát¹⁵, hogy a kárpátaljai városok közül egyedül itt legyen a magyarok részaránya ötven százalék feletti (vö. 5. ábra). Azonban Beregszász az anya-

¹⁴ A kárpátaljai 10 város közül Beregszászon 48,1%, Csapon 39,4%, Técsőn 24,2%, Nagyszőlősen 14,3%, Munkácson 8,5%, Ungváron és Rahón egyaránt 6,9%, Huszton 6%, Szolyván 2% és Ilosván pedig 0,5% a magyarok részaránya.

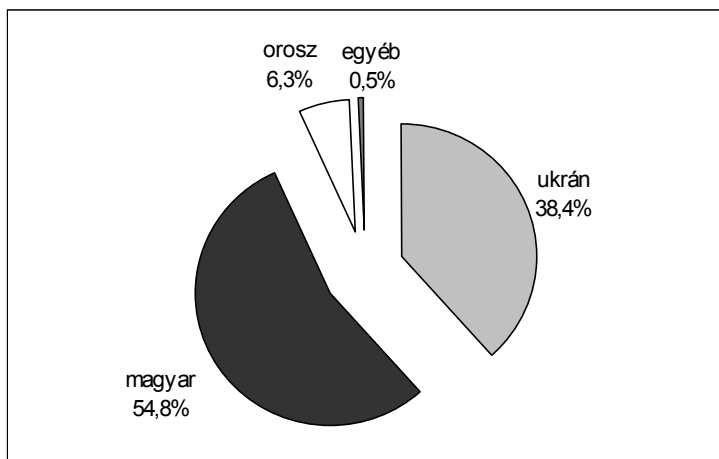
¹⁵ Az 1989-es népszámlálás során Beregszászban a magyar nemzetiségűek aránya 51,8% volt.

nyelv terén megőrizte magyar dominanciáját, hiszen a magyar nyelvet anyanyelvként a város lakosainak 54,8%-a beszéli, míg az ukránt csak 38,4%-a, az oroszot pedig csak 6,3%-a (vö. 6. ábra).

5. ábra

Beregszász nemzetiségi összetétele és annak változása 1880–2001 között a népszámlálási adatok tükrében (abszolút számokban) (Kárpátaljai települések...1996, Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003b, 2003c)

6. ábra

Beregszász lakosainak anyanyelv szerinti megoszlása a 2001. évi népszámlálási adatok alapján (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003a)

A magyarok Beregszászon főként két egyházi felekezetben tömörülnek: a reformátusban mintegy 6000 fő a hívek száma, míg a római katolikusban 5500 fő (vö. Botlik–Dupka 1993). Ezenkívül megemlíthető még a görög katolikus egyház is, ahol szintén vannak magyar anyanyelvű és nemzetiségű hívek.

Beregszász a magyar tannyelvű oktatás kárpátaljai fellegetvárásával növelte ki magát. A városban több magyar tannyelvű általános és középiskola, egy gimnázium és egy főiskola is működik. A 4. Számú Kossuth Lajos Középiskolában 759, a 8. Számú Mikes Kelemen Középiskolában 263, a 6. Számú Általános Iskolában 314, a 7. Számú Általános Iskolában 139 és a 9. Számú Általános Iskolában 147 tanuló végzi tanulmányait. A 3. Számú Zrínyi Ilona Középiskolában magyar–ukrán tannyelven történik az oktatás, s a magyar nyelvű oktatásban 242 tanuló részesül. A Bethlen Gábor Magyar Gimnáziumban közel 400 tanul (vö. Bagu 2001¹⁶).

1994-ben a Nyíregyházi Főiskola kihelyezett tagozataként Beregszászon kezdte meg működését a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, amelynek működési licencióját 1996-ban adta ki az ukrán kormány. Az első államilag akkreditált felsőfokú diplomákat 2001. július 20-án vehették át a főiskola végzősei. 2003. december 11-én az intézmény ünnepélyes keretek között felvette a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola nevet. A 2005/2006-os tanévben a főiskolán angol–történelem, történelem–földrajz, földrajz, angol–magyar, magyar–angol, ukrán–magyar, magyar–történelem, földrajz–biológia, biológia–földrajz, matematika–informatika, tanítói, tanítói–angol, tanítói–vizuális nevelés, tanítói–német, tanítói–óvodapedagógia, óvodapedagógia, óvodapedagógia–ének-zene, óvodapedagógia–angol, óvodapedagógia–német és agronómia szakon, szakpáron 569 nappali tagozatos, és 32 levelező képzésben résztvevő tanítói, óvodapedagógia és történelem szakos hallgató végezte tanulmányait. Emellett a Nyíregyházi Főiskola közgazdász és a budapesti Corvinus Egyetem kertészmérnöki kihelyezett tagozatának speciális képzésében 252 diák tanul az intézményben. Továbbá több tanfolyam keretében

¹⁶ A szerző a cikkében nem említi, hogy melyik tanévből származnak az adatok.

nyújtanak képzési lehetőséget számos fiatal és felnőtt számára (vö. *A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Évkönyve 2006*). Vagyis elmondható, hogy a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola jogutódja, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola a kárpátaljai magyarság igazi szellemi központjává, bázisává nőtte ki magát.

A városban több magyar szervezet és intézmény is működik: Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség városi és járási szervezete, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség Ifjúsági Szervezetének megyei, járási és városi szervezete, Beregvidéki Magyarok Kulturális Szövetsége, Ukrajnai Magyar Demokratikus Szövetség városi szervezete.

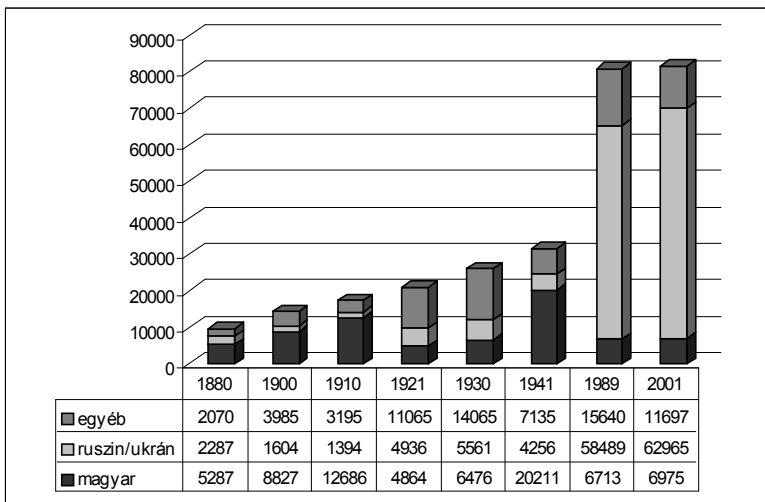
Beregszász magyar kulturális létesítményei között említhetjük a Beregvidéki Tájmuzeumot, a Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színházat, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kölcsey Ferenc Szakkollégiumát és ennek Révész Imre Kiállítótermet, illetve a Bereg Könyvesboltot.

A városban található a beregszászi járási lap, a *Beregi Hírlap*, a *Kárpátinfo* családi lap, illetve a régió legnagyobb példányszámú magyar hetilapjának, a *Kárpátalja* című lapnak a szerkesztősége.

4.2.2. Munkács

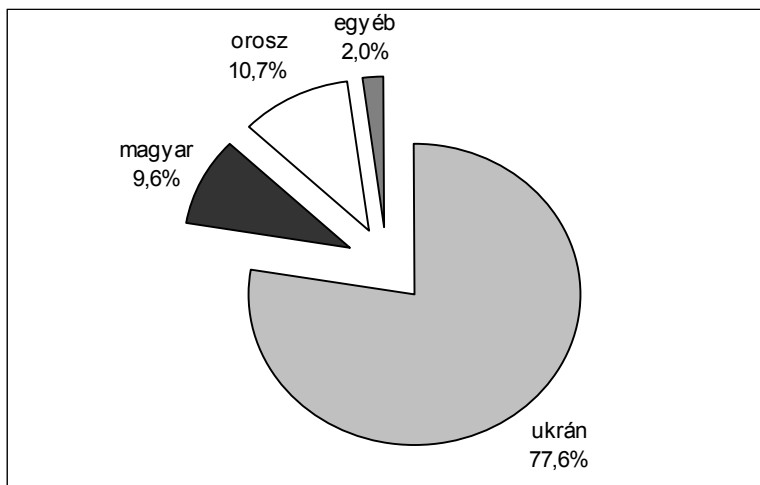
Munkács Kárpátalja második legnagyobb települése, melyet 81 637-en lagnak. Ebből 6 975 fő magyar. Munkács a Munkácsi járás központja (vö. 7. ábra, Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003b, 2003c).

Munkácson az 1989. évi népszámláláskor a magyarok száma 6 713 fő volt, amely szám a 2001. évi népszámláláskor már 6 975 főre emelkedett, ami a lakosság 8,5%-át teszi ki (vö. 7. ábra, Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003b). A magyart anyanyelv-ként beszélők száma tekintetében még nagyobb a „magyarság” jelenléte Munkácson, hiszen anyanyelvének a magyart 7 873 fő tartja, míg az ukránt 63 371, az oroszot 8 753 fő. Így a magyar nyelvet a lakosok 9,6%-a használja anyanyelveként (vö. 8. ábra).

7. ábra

Munkács nemzetiségi összetétele és annak változása 1880–2001 között a népszámlálási adatok tükrében (abszolút számokban) (Kárpátaljai települések...1996, Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003b, 2003c)

8. ábra

Munkács lakosainak anyanyelv szerinti megoszlása a 2001. évi népszámlálási adatok alapján (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003a)

1989-ben az ukrán nemzetiségűek a város lakosságának 70,2%-át teszik ki. 2001-ig tovább növekszik számuk, s ekkor már a város lakosainak a 77,1%-a ukrán (vö. 7. ábra).

A munkácsi magyarok két fő vallási felekezethez tartoznak: a reformátushoz és a római katolikushoz. Az előbbi egyházközség 900 fő, utóbbi 4500 fő. Számos szabad egyházi felekezet szektája, gyülekezete működik Munkácson, amelyeknek tagjai magyar anyanyelvű lakosok (vö. Botlik–Dupka 1993).

Munkácsnak egy magyar nyelvű óvodája van. Az utóbbi időben, pontosabban a Magyarország nyújtotta új és jobb lehetőségek hatására nemcsak a magyar szülők gyermekei szeretnének és kapnak helyet az óvodában, hanem az orosz és ukrán családoké is.¹⁷ Ezért az óvodába kerülhet olyan gyermek is, aki szinte nem is beszél magyarul.

Munkácson 1954-től működik magyar tannyelvű középiskola, amelynek jelenlegi 450-500 tanulója közül mintegy 300-350 magyar nyelvű osztályokba jár. Ezen kívül 1964-től működik a magyar tannyelvű cigány általános iskola, amelyben mintegy 300-400 tanuló tanul. Több ukrán tannyelvű iskolában fakultációként oktatják a magyar nyelvet. Emellett működik egy magyar tannyelvű általános iskola is (vö. Bagu 2001), valamint itt kapott helyet a Munkácsi Szent István Líceum.

A Huszti Tanítóképző átszervezése után 1950-től a Munkácsi Tanítóképző Szakközépiskolában indítanak magyar csoportokat, ahol tanítói szakirányban szerezhetnek végzettséget a hallgatók. Napjainkban az intézmény a Munkácsi Humán–Pedagógiai Főiskola nevet viseli.

Munkácson működik a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség városi szervezete, amely létrehozott egy magyar könyvtárat a város központjában. Ezen a helyen kapott helyet a KMKSZ járási szervezetének irodája is.

Munkácson van a székháza a Kárpátaljai Magyar Cserkészszövetségnek is, amely szintén a magyar kultúra ápolását vállalta fel.

¹⁷ A kilencvenes évek közepétől egész Kárpátalján megfigyelhető volt az, hogy nagyon sok magyar szülő (sőt a nem magyarok is) vette ki gyermekét az ukrán és orosz iskolákból és íratta át magyar tannyelvűbe, vagy már eleve ebbe íratta be. Vagyis megnőtt a magyar nyelvű oktatás presztízse.

Munkácson működik a II. Rákóczi Ferenc Irodalmi és Művelődési Kör, amely az utóbbi időben számos kiemelkedő magyar személyiséggel (pl.: Balczó András, olimpiai bajnok öttusázó) szervezett beszélgetést.

4.3. Kódkeverés, kódváltás és kölcsönelemek a kétnyelvű gyermek beszédében

4.3.1. A kódváltást befolyásoló tényezők

Trudgill (1997) szerint a kódváltás „az a jelenség, amikor két-nyelvű vagy kétdialektusú beszélők két nyelv vagy dialektus között egy beszélgetésen belül oda és vissza váltanak”. Hasonlóképpen határozza meg a kódváltást Kiss Jenő (1995:210) és Vančóné Kremmer Ildikó (1998) is.

A kódváltás viszonylag alacsony számban fordul elő a kárpátaljai magyarok beszédében, mivel jelentős többségük egy homogén tömbön belül él (vö. Beregszászi 2004). Azonban leszögezhetjük, hogy az etnikailag és nyelvileg vegyes családban felnevelkedő gyermek beszédében jóval gyakrabban találkozhatunk kódváltással, hiszen a mindennapi nyelvhasználatban is egynél több nyelvvel van kapcsolatban, és ezért kényszerül rá a használatára, s ez olykor automatikus számára.

Az egyik kézenfekvő oka a kódváltásnak evidens, hiszen eleve a két szülő két különböző nyelvet beszél, így a gyermeknek kódot kell váltania, amikor egyik szülő után a másikhoz akarja intézni beszédét. Ez ebben a formában nagyon is leegyszerűsítene a problémát, de a valóság ennél sokkal színesebb palettát tár elénk. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy melyik a szülők egymás közötti érintkezésének a nyelve, mely nyelv(eke)t használják a gyermekkel történő kommunikációban, milyen a szülők nyelvismereti foka az egyes nyelvek tekintetében, illetve számos más tényezőt is sorolhatnánk.

A kódváltást, kódkeverést és kölcsönelemeket az adott vizsgálat rögzített anyagából merítettem, melynek időmennyiségét a 4.1. *A vizsgálat menete és módszerei* című pontban részletesen tárgyaltam.

4.3.2. Kódkeverés (kódváltogatás) a gyermek beszédében

A kilenc interjúban mindösszesen két olyan esettel találkoztam, amikor a gyermek beszédében keverte a két kódot.

Viktorral (M-99-M-U) való ukrán nyelvű beszélgetésem során a feltett kérdésre a gyerek először ukránul kezdi el a válaszadást, majd egy idő után, mintegy az ukrán nyelvről a magyarra való áttérésként, elkezdi keverni a két kódot, s ezután már magyarul folytatja.

Viktor: ...*i* [és] mondta a *девочка* [kislány] még egyszer *у мене є яблуко* [nekem van almám]...

Igazából a kódkeverés az idézet elején figyelhető meg, hiszen az utolsó részben azért vált kódot, mert idézni akarja a mesében látott jelenet szövegét.

A másik esetben sokkal inkább szembetűnő a kódkeverés, és nem az egyik nyelv használatáról a másik nyelv használatára való áttérést szolgálja, mint előző esetben. Angéla (B-97-U-M) egy mondaton belül vált olyan gyorsan a kódok között oda-vissza, hogy nem lehet eldönteni, melyiken is beszél.

Angéla: *Іде* [megy], *тессék*, *так* [igen], *ігы*, *скоро* [gyorsan].

4.3.3. Személy és nyelvismeret mint a kódváltást befolyásoló tényező

A személy és a nyelvismeret, s utóbbi foka egymástól szinte elválaszthatatlan befolyásoló tényezői a kódváltásnak, hiszen az, hogy valamely személlyel egy kétnyelvű beszélő éppen milyen nyelvet (X-t vagy Y-t) fog alkalmazni, az attól is függ, hogy az adott személy ezeknek a nyelveknek birtokában van-e, illetve hogy a nyelv, nyelvek ismerete milyen szinten áll.

Azokban a családokban, amelyekben a szülők főként anyanyelvüket használják a gyermekkel való kommunikációban, ott a gyermekek mindennapi nyelvhasználatában a nyelvek között munkamegosztás van.

Például Zoltán (B-00-U-M) abban a szituációban, amikor mind a két szülő és a nővére is jelen volt a szobában, anyjához magyarul

szólt, majd ugyanazon megnyilatkozáson belül apjához fordulva átvált az ukrán nyelvre:

Anya: *Ne veszekedjeteK össze!*

Zoltán: (Anyjához) *Én akarok menni. (Apjához) **Tamy, ho!***
[Apu, na.]

Zoltánhoz édesapja csak nagyon ritkán szól magyar nyelven, hiszen, a saját bevallása szerint, nem nagyon jól beszéli azt. Fordított a helyzet az édesanya esetében, hiszen ő főként magyar nyelven beszél gyermekeivel, de nem az ukrán és az orosz nyelvek ismeretének hiánya miatt, mert férjével ukrán nyelven érintkeznek, és saját bevallása szerint is jól beszél mindkét nyelven, hanem azért, hogy a gyermekei megtanuljanak magyarul. A szülők családjában szintén el van különülve a két nyelv: az apai nagyszülők ukránul és oroszul, az anyai nagyszülők pedig magyarul beszélnek a gyermekekkel.

Tehát Zoltán (B-00-U-M) esetében természetes, hogy édesapjához ukránul/oroszul szól, míg édesanyjával magyarul kommunikál, mivel nemcsak a családban következetes a nyelvhasználat, hanem a szülők családjában is.

Azonban, ha a szülők legtöbbször egy nyelvet használnak a gyermekkel való kommunikációra, akkor a gyermek annak ellenére, hogy tudja, az egyik szülő nem anyanyelvén beszél, nagy valószínűséggel a szülők által leggyakrabban használt nyelven fog velük kommunikálni. Ez igaz lehet akkor is, ha a szülők egymás közti érintkezésének a nyelve nem a gyermekkel való érintkezésre használt nyelv.

Erik (B-97-U-M) szüleivel tudatosan használja a magyar nyelvet, és a szülők elmondása szerint az ukrán nyelv számára csak a viccelődés, a humor céljából használatos. Vagyis, ha a gyermek szüleihez ukránul szól, akkor azt a vicc kedvéért teszi és jót nevet rajta. Azonban a szülők elmesélték, hogy amikor az egyik ismerősük fia, aki a fővárostól, Kijevtől nem messze eső megyében lakik, egy hónapot töltött náluk, Erik az első héten csak ritkán szólt hozzá, de már a hét vége felé folyékonyan beszélgetett vele nemcsak ukrán nyelven, hanem oroszul is. Ugyanez figyelhető meg az apa vér szerinti lányával való kommunikáció során, amikor is még csak véletlenül sem ejtene ki egy magyar szót a vele történő társalgás során. Erik ez utóbbi két esetben tudta, hogy olyan emberekkel áll szemben, akik csak egy

nyelvet ismernek, és ezért nincs rá módjuk, hogy esetleg magyarul kommunikáljanak vele, így ő is csak egy nyelven, ukránul (esetleg oroszul) beszélhet hozzájuk. A szülők viszont mindkét, mindhárom nyelv birtokában vannak, tehát Eriknek megvan a döntési lehetősége, hogy a szülők e három nyelv közül bármelyikben történő megnyilatkozása esetén eldönthesse, magyarul, ukránul vagy oroszul válaszol nekik. Erik csak ritkán él a szülőkkel való kommunikációban a kódváltás lehetőségével, mivel – mint már említettem – velük csak a vicc kedvéért beszél ukránul, s a legtöbb esetben a magyar nyelvet használja a szülőkkel való érintkezésre. Továbbá Erik esetében megállapítható, hogy a szülők egymás közötti érintkezéséhez használt ukrán nyelvet is elsajátította, s ezt adott esetben alkalmazni is tudja.

Egy hasonló esetben, ahol mindkét szülő szintén a magyar nyelvet használja a gyermekkel való érintkezésre, a szülők elmondása szerint gyermekük, Albert (M-99-O-M) az orosz vagy ukrán anyanyelvűek társaságában megpróbál oroszul vagy ukránul beszélni, bár ez még számára csak kisebb-nagyobb sikerrel jár. A gyermek orosz/ukrán nyelvű próbálkozásainak kisebb-nagyobb sikere valószínűleg arra vezethető vissza, hogy csupán az apa kommunikál orosz nyelven a családon belüli interakciókban az édesanyjával, aki erre mikor orosz, mikor magyar nyelvű választ ad. Vagyis a gyermek számára nem mindig áll rendelkezésre az orosz nyelvű kód kérdés-válasz formájában, s így nehezebbé válik a nyelvszajátítás.

A fenti gondolatmenetet folytatva elmondhatjuk, hogy a nyelv ismerete nemcsak abból a szempontból döntő, hogy a kétnyelvű gyermekkel szembenálló személyek mely nyelveket ismerik, hanem hogy a gyermek az egyes nyelveknek milyen szintű ismerője. A gyermeknél nem minden esetben alakul ki balansz nyelvhasználat és nyelvismeret a két nyelv tekintetében, hanem olykor az egyik nyelv dominánssá válik akár annak ellenére is, hogy mindkét szülő csak anyanyelvén beszél gyermekéhez. Ezt bizonyítja Bernadett (M-00-M-U) esete is, hiszen annak ellenére, hogy szülei csak anyanyelvükön szólnak (apa magyarul, anya ukránul) gyermekükhöz, s az az általuk használt nyelven válaszol, mégis Bernadett látványosan nehezebben használja a magyar nyelvet, mint az ukránt. Ennek az az oka, hogy a családdal együtt élő nagyszülők és a dédszülő (pedig mindkettő

Evelin (M-99-U-M) beszédében szintén lehet érezni, hogy olykor nem találja a megfelelő szavakat: *És akar...зоворити*. Bár ő itt éppen csak kölcsön vesz egy szót az adott nyelven rendelkezésére nem álló elem helyett, de ezt a kölcsönvett elemet az adott nyelvi toldalékokkal illeszti bele a mondatba.

4.3.4. A nyelvválasztás mint a kódváltást befolyásoló tényező

A nyelvválasztás is hatással van arra, hogy a kétnyelvű beszélő a vele szembenállóval milyen nyelvet fog használni a kommunikációban. Vagyis az, hogy egy ismeretlen emberrel egy kétnyelvű beszélő milyen nyelvet fog használni, azt az is befolyásolja, hogy az adott idegen milyen nyelven kezd el kommunikálni.

Viktor (M-99-M-U), amikor magyar nyelven beszéltem hozzá, akkor magyar nyelven válaszolt, de amikor átváltottam az ukrán nyelvre, akkor ő is átváltott.

Terepmunkás: *Szereted a gyümölcsöket?*

Viktor: *Igen.*

T: *És milyen gyümölcsöket ismersz?*

V: *Neee.*

T: *Фрукти не знаєш? [Nem ismersz gyümölcsöket?]*

V: [Bólogat]

T: *Які? [Milyeneket?]*

V: *Фрукти. [Gyümölcsöket.]*

T: *А це що? [És ez mi?]*

V: *Я не знаю по-мадярськи²¹. [Én nem tudom magyarul.]*

T: *Скажи по-українськи! [Mondd ukránul!]*

V: *Не знаю, як називається по-українськи. [Nem tudom, hogy hívják ukránul.]*

T: *Не знаєш? А це що? [Nem tudod? És ez mi?]*

V: *Töktag.*

T: *Az töktag?*

V: *Nee.*

²¹ A helyi ukránok így hívják a magyarokat, mert oroszul венг(е)р(ка), ukránul pedig угорець, угорка a magyarok elnevezése.

T: *Hanem? ... Na mi az?*

V: *Há én nem tudok. Eztet nem tudok, hogy [hívják], meg ezt.*

Ebből a párbeszédéből jól látszik, hogy ugyanazon személlyel történő kommunikációban is, ha a kétnyelvű beszélővel szemben álló személy nyelvet vált, akkor, ha nem is elsőre, de megtörténik a kódváltás a kétnyelvű beszélőnél is. Megjegyzendő az a tény is, hogy amikor először váltottam át a magyar nyelvről az ukrán nyelvre, Viktor elég furcsán nézett rám. Nagy valószínűséggel ez egy olyan új információ volt számára, ami nagyban módosította a vele szembenálló kommunikációs félről addig alkotott képét. Mivel addig csak magyar nyelven beszéltem vele, Viktor azt gondol(hat)ta, hogy egynyelvű magyar beszélővel van dolga, aki nem tud(hat) ukrán nyelven, ezért beszél vele csak magyarul. Miután váltottam, Viktorban tudatosul(hat)ott, hogy a vele szembenálló fél birtokolja az ukrán nyelvet, és lehetősége van neki is rá, hogy így kezdjen el majd kommunikálni. Bár ezt elsőre nem teszi meg, de a kitartó kódváltás végül őt is kódváltásra készítette.

Ugyanez látható Katalinnak (M-99-O-M) az apjával folytatott beszélgetésében, amikor is az orosz nyelven történő interakcióban az apa egy magyar szót intéz a gyermekéhez, s az is átvált a magyar nyelvre.

Apa: [Az apa orosz nyelven elmondja nekem, hogy vele a gyermek csak oroszul és ukránul beszél, majd a gyermekhez fordul] *Igen?*

Katalin: *Igen.*

Jól látható a két példából, hogy a gyermekek ugyanazon személlyel is képesek a kódváltásra, ha az is kódot vált. Olykor ez nem azonnal történik meg, különösen, ha idegennel állnak szemben, de ha a szemben álló személy többször egymás után is marad az átváltott kódnál, akkor a gyermek is áttér a másik személy által használt nyelvre.

4.3.5. A téma mint a kódváltást befolyásoló tényező

Az elmondandó esemény témája is befolyással lehet a nyelvhasználatra, hiszen az A nyelven átélt és megélt eseményt a gyermeknek könnyebb A nyelven elmesélni, mint B nyelven. Különösen

igaz ez akkor, ha mindez nagyfokú érzelmi töltéssel párosul (vö. Vančóné Kremmer 1998).

Például Viktor (M-99-M-U) magyar nyelven beszélget magyar nemzetiségű és anyanyelvű apjával. Amikor azonban a számítógépes játékról vagy filmről – amely ukrán nyelvű²² és a hangos utasítások is ukránul történnek – próbál meg elmesélni dolgokat, akkor kódot vált.

Viktor: *Nem. Az csak a számár nem szaladott el, mert a sárkány úgy на кусочки [harapta], az azt a, átmenni őt. És utána ... тоби страшно, як кусала? [neked félelmetes, ahogy harapta?]*

Ugyanez figyelhető meg Albertnél (M-99-O-M) is, aki még az ukrán nyelvű kérdéseimre is magyarul felel, de amikor olyan témáról kell beszélnie, amellyel főként az ukrán nyelven keresztül kerül kapcsolatba, akkor az ő esetében is megfigyelhető a kódváltás. Vagyis, amikor a rajzfilmekről mesél, amelyeket ukrán nyelvű videokazettákon tekint meg, továbbá a videolejátszó használatának utasításait is ukrán nyelven mondja el.

Albert: *Őt felemelte és látta az ő хвоста [farkát]. A farkát annak a Лизіnak [az állat neve], собаकिनak [kutyának].*

Albert: *Ez перемотати [áttekerni], tudod. Ez перемотати [áttekerni], hogy látod, mi még maradt. És itt a стоп [stop]. Tudod hol van?*

Albertnél ez valószínűleg abból adódik, hogy az orosz anyanyelvű édesapa inkább az, aki a technikai dolgokkal jobban tisztában van, mint a magyar anyanyelvű édesanya, s így a gyermek főként orosz nyelven kerül kapcsolatba ezekkel a dolgokkal. Tehát az általa használt nyelv is ezekben a témakörökben inkább az orosz lesz vagy az ukrán.

Kijelenthetjük, hogy bizonyos események, történések és cselekvések átélésének nyelve is hatással van a gyermek nyelvhasználatára. És ha a gyermek nem azon a nyelven beszélget, amelyen az adott eseményt átélte, akkor ennek elmesélésére nagyon gyakran kódot vált. Ez különösen igaz akkor, ha az átélt eseményhez, történéshöz vagy cselekvéshez érzelmi szálak kötik a gyermeket, mint

²² Számítógépes játékoknál, mivel még Viktor nem tud olvasni, az ukrán nyelvű feliratok elhanyagolható tényezők.

például Viktor (M-99-M-U) esetében a számítógép és a számítógépes játékok szeretete kézenfekvő, hiszen a vizsgálat ideje alatt édesanyja csak a számítógép kikapcsolásával tudta rábírníni gyermekét a játék abbahagyására.

4.3.6. A leggyakoribb kódváltástípusok a gyermekek beszédében

Az általam vizsgált gyermekek beszédében a vizsgálat idején a legtöbbször a mondatokon belüli kódváltás volt megfigyelhető. Mind a beregszászi, mind pedig a munkácsi gyermekek produkálják ezt a kódváltástípust.²³

Most nézzünk meg néhány ilyen típusú kódváltást:

Albert (M-99-O-M):

*Csak én nagy leszek és akarok venni **смплат** [nyilat, íjat]*

Bernadett (M-99-M-U):

*Szoktam nézni olyan **мультикот** [rajzfilmet].*

István (B-00-M-U):

*Valamit kérdeznek **Білоснежка**²⁴tól [Hófehérkétől]*

Viktor (M-99-M-U):

***Бутилкàт** [üveget] tett oda.*

Evelin (M-99-U-M):

*És akar ...**говори**ni [beszélni].*

A fenti esetekben jól látható, hogy a magyar nyelvű megnyilatkozásokban, amikor mondatokon belüli kódváltás történik, akkor a „beékelt” ukrán vagy orosz szavak, kifejezések általában felveszik a magyar ragozási rendszert, amelyek a mondatba épülésüket segítik (lásd a fentebbi példák). Ezeket a gyermekek nagy valószínűséggel azért használják, mert a másik nyelven nem áll rendelkezésükre²⁵ az adott nyelven a megfelelő nyelvi elem, mivel

²³ Azok a gyermekek, akiknél megfigyelhető a kódváltás.

²⁴ Ez a szó egy hibrid keverék, ugyanis az első része a біло [fehér] az ukrán nyelvből, míg a második része, a снежка [hó, havacska] az orosz nyelvből származik. De az orosz és ukrán nyelv keveredése Kárpátalja szláv nyelvhasználatának jellegzetessége, mivel a kárpátaljaiak többsége nem beszéli tisztán sem az orosz, sem az ukránt, hanem a két nyelv kevert változatát.

²⁵ Nem áll rendelkezésükre a megfelelő nyelvi elem, vagy gördülékenyebb az adott témáról való beszélgetés a másik nyelven.

ebben az időszakban még jelentős fejlődésben van a nyelvi rendszer még az egynyelvű gyermekeknél is. Tehát itt a kódváltásnak mintegy hiánypótló szerepe van.

A mondaton belüli kódváltásnak vannak olyan esetei, amelyek első ránézésre mondatokon kívüli kódváltásnak tűnnek. Ilyenkor a kódváltás egy másik személy megnyilatkozása után, révén történik, s ez a mondatokon kívüli kódváltás jellemző tulajdonsága. Azonban, mint azt az alábbi példánk is mutatja, a kódváltás szintaktikai szabálysértéssel jár, s tulajdonképpen ebből érzékelhetjük, hogy magyar nyelvű mondatértékkel van dolgunk, amelynél ha bővített mondatdal válaszolt volna a gyermek, akkor ténylegesen mondaton belüli kódváltásról beszélhetnénk.

Katalin (M-99-O-M): *Vikicával.*

Terepmunkás: *És mit szoktatok játszani?*

K: *Зайчикот.* [Nyulacskát]

T: *És még mit?*

K: *Mindenfélét.*

Mint a példa is mutatja, az ilyen típusú kódváltást akár két típusba sorolhatónak is tekinthetjük, mert míg egyik kritérium szerint beleillik az egyik kategóriába, addig egy másik tulajdonsága szerint a másik kategóriába tartozónak kell/lehet tekinteni.

A mondatok közötti kódváltás a mondatokon belüli kódváltásnál kevesebb szintaktikai szabálysértéssel jár, mint a mondatokon belüli kódváltás. Ez a típusú kódváltás már jóval kevesebbszer fordul elő, mint a mondatokon belüli.

Az egyik ilyen helyzet, amikor a különböző nyelven beszélő személyek hatására történik a kódváltás. Például Zoltán (B-00-U-M) estében is ez áll fenn.

Anya: *Ne veszekedjeteK össze!*

Zoltán: (Anyjához) *Én akarok menni.* (Apjához) *Тату, но!* [Apu na.]

Előfordul olyan eset is, amikor az X nyelven beszélő figyelmének felhívása érdekében X nyelven kezdi el a megnyilatkozást, majd mivel az eseményt Y nyelven élte át, ezért kódot vált, s azon meséli tovább.

Zoltán: *Тату знаєш [Apa tudod], amikor tejért mentek?*

Ugyancsak mondatok közötti kódváltást figyelhetünk meg, amikor a gyermek X nyelven beszélget, de az átélt esemény Y nyelvű környezetben történt, s ezért valószínűleg nagyrészt Y nyelven érték a behatások, s a beszélgetésbe a könnyedség, a gördülékenységgel végett emeli be ezen a nyelven a mondandóját. Ilyen esettel állunk szemben Katalinnál (M-99-O-M) vagy Bernadettnél (M-99-M-U).

Katalin: *Igen, de...ma úgy nem. Mikor volt ott... сухий сніг, туди ми не будували [száraz hó, mi oda nem építettünk].*

Bernadett: *Чіпси і горішки [Csipszet és mogorót], és kész.*

A mondatokon kívüli kódváltás, mint már az előbb is láttuk, elég problematikus terület, hiszen nehézkes elhelyezni az olyan megnyilatkozásokat, amelyek egy-két szavas X nyelven tett mondatok, s Y nyelv szabályait viselik magukon. De vannak kézenfekvő, egyértelmű esetei is. Ilyen például az Istvántól (B-00-M-U) és Viktortól (M-99-M-U) származó példa:

Terepmunkás: *És még más meséket szoktál nézni?*

István: *Igen.*

T: *Мультифільми? А ну які? [Rajzfilmeket? És milyeneket?]*

István: *Но всякі. Які телевизор покаже. [Na mindenfélét. Amilyet a televízió bemutat.]*

Viktor: *Sikerült.*

Anya: *Все, виключай! [Kész, kapcsold ki!]*

V: *Мамо, чекай, я ще можу сказати, як треба вбивати людей. [Anya, várjál, én még meg akarom mondani, hogy kell megölni az embereket.]*

A különböző kódváltástípusok helyzettől függően megoszlást mutatnak. Először is a mondatokon kívüli kódváltások nagyobb függést mutatnak a személytől és a nyelvválasztástól, mint a mondaton belüli kódváltások. Ezt a vizsgálatom eredményei is alátámasztják, hiszen a legtöbb esetben a mondaton kívüli kódváltáskor a személy vagy annak nyelvhasználata változott, s ez eredményezte a kódváltást. A mondaton belüli kódváltásoknál ez általában nem jellemző, mert ugyanazon személy, ugyanazon nyelven történő megnyilatkozása esetén is előfordult a váltás. A mondaton belüli kódváltás függőséget mutat még afelől is,

hogy az adott eseményt milyen nyelven élte át az adott személy.

Továbbá a mondatokon kívüli kódváltás gyakorisága nő a gyermek beszédében, ha az adott kommunikációban a gyermekon kívül legalább még két személy vesz részt, s ezek a személyek legalább egy-egy különböző nyelven szoktak a gyermekhez szólni.

4.3.7. Kölcsönelemek a gyermekek nyelvhasználatában

A gyermekek beszédében előfordultak úgynevezett hibrid jelenségek²⁶, amelyben a két nyelv ugyanazon fogalomról alkotott szavainak elemei keverednek, s egy hibrid szót²⁷, kifejezést hoznak létre.

Ez figyelhető meg például, amikor Albert (M-99-O-M) beszélget édesapjával.

Apa: *А що було ніс?* [És mi volt az orr?]

Albert: *Morkó.*

A *morkó* szó valószínűleg a sárgarépa helyi magyar nyelvváltozatban *muroknak*, *murkónak* is nevezett változatának és az orosz *мо́рковка* [sárgarépa] vagy az ukrán *мо́рква* [sárgarépa] elnevezésének a keveréke, amelyet a gyermek egy szóban ötvözött.

Albert (M-99-U-M) esetében a *videókacema* [videokazettád] elnevezés két alkotórészből tevődik össze: a *videó* rész egyértelműen a magyar nyelvből átemelt egység, hiszen az ukrán nyelvben nincs /ó/ fonéma; a második rész *kácema* kifejezése az ukrán és orosz nyelvben a magyar kazetta szó megfelelője.

Bernadett (M-00-M-U) két furcsa jelenséget is produkált beszédében, amelyek nem igazán a hibrid kategóriába tartoznak, de más egyéb kódváltási kategóriába sem. Az első esetben a *kalapács* szó első része kap egy szláv hangszólyt és a magyar /a/ fonémákat az ukrán/orosz nyelv /o/ fonémája helyettesíti.

Terepmunkás: *Mi van a kezében?*

Bernadett: *A kolopács.*

A második esetben a képről meséltetem, amelyen a Micimackó című mese egy részlete volt látható, s a rajta lévő eseményt ukránul mesélte el. A mesélés közben mintha átváltott volna magyar nyelv-

²⁶ Lásd Vančoné Kremmer Ildikó (1998) cikkében.

²⁷ Ezek szerkezetileg szinte megegyezők a hibrid kölcsönszavakkal.

re, mert *Az a macska.* mondat szavai magyar szavak, de ukrán hangsúllyal és kiejtéssel ejtette őket.

Viktor (M-99-M-U) beszédben előfordul a jelentéskölcsönzés. Mikor a képről mesél, szerinte a törpék mennek *kapálni kincset*, amely az ukrán *висконати скрап* kifejezés jelentésének az átvétele, hiszen a *висконати* szó jelenthet ásni vagy kapálni valamit. Ebben az esetben az *ásni* magyar kifejezés értelmében a többjelentésű ukrán szó hatására a gyermek a *kapálni* szót fogja használni, vagyis jelentést kölcsönöz. Ezt a jelenséget nagyon sokan interferenciának tekintik.

Ugyancsak előfordul Viktor nyelvhasználatában a direkt kölcsönzés, amikor a *szágyik* kifejezést használja a magyar megfelelője, az *óvoda* helyett.

4.4. A nyelvválasztást befolyásoló tényezők: környezet és család

Mielőtt bármit is mondanék, leszögezném, hogy nemcsak a fent említett két tényező (család és környezet)²⁸ játszik szerepet abban, hogy a gyermek az éppen aktuális beszédhelyzetben milyen nyelvet használ és hogyan használja az adott nyelv(ke)t. Továbbá a nyelvválasztást befolyásoló tényezők sohasem egyenként határozzák meg az adott helyzetben a nyelvválasztást, hanem egy rendszerként. Azonban mégis vannak olyan jellemzők, amelyek a rendszer elemzése nélkül is kimutathatók a környezet és a család esetében is.

Tisztázni szükséges még a környezet fogalmát is, hiszen ez alatt érthetjük akár a szomszédokat is, de tágabb értelemben érthetjük akár a várost, illetve annak környékét. Jelen esetben a környezet alatt azon városokat értem, ahol a gyermekek élnek. Vagyis a kör-

²⁸ Minden család más és más anyagi, kulturális, szociális és egyéb háttérrel rendelkezik, más és más környezetben (szomszéd, munkatárs, utcabeli) van, még ha egy városban is él, illetve más és más értékrenddel, szokásrendszerrel, családi szereposztással, más és más nyelvhasználati szokásokkal, nyelvi attitűddel stb. rendelkezik. Továbbá a nyelvválasztást meghatározza a nyelvekhez és a vele szembenálló egyénhez fűződő érzelmi viszony, az egyén kedélyállapota, nyelvtudási foka stb.

nyezet vizsgálatánál a két város, Beregszász és Munkács különbségeinek, főként etnikai összetételének figyelembevételével próbállok meg rávilágítani a környezet gyakorolta hatásokra. A család nyelvhasználatra gyakorolt hatása esetében ugyanabban a városban élő családokat hasonlítunk össze abból a szempontból, hogy mutatnak-e eltérést a nyelvválasztási szokások, az interferenciajelenségek előfordulása és egyéb tulajdonságok terén az olyan családok, amelyekben a kommunikáció főként egy nyelven zajlik, illetve azok, amelyekben két/három nyelv használatos a mindennapi kommunikációban.

Elsőként két beregszászi családot fogunk megvizsgálni, amely közül az egyikben a szülők csak nagyon ritkán beszélnek ukránul vagy oroszul a gyermekkel (B-2-OM-OM-1996 és 1999-L2-Anita és Beáta család), illetve a másikban viszont az apa legtöbbször ukránul, míg az anya magyarul szól a gyermekhez (B-2-UM-UM-1997 és 2000-LF-Angéla és Zoltán család). Mindkét család vegyes környezetben él, ahol egyik nemzetiség sincs döntő fölényben.

A B-2-OM-OM-1996 és 1999-L2-Anita és Beáta családban a gyermekek beszédében nem fordulnak elő az interferencia-jelenségek. A nagyobbik gyermekkel, Anitával való beszélgetés során, amikor szándékosan beszéltem ukránul, akkor megpróbált ukrán nyelven válaszolni, de mihelyst visszatértem a magyar nyelvű kommunikációra, ő is váltott.

Terepmunkás: *Szereted a gyümölcsöket?*

Anita: [Bólogat]

T: *És milyen gyümölcsöket szeretsz?*

A: *Ananászt meg a cseresznyét.*

T: *Csak ezeket? Másat nem szeretsz?*

A: *De.*

T: *І ще який фрукти любиш? [És még milyen gyümölcsöket szeretsz?]*

A: *Грушу. [Körte.]*

T: *І ще? [És még?]*

A: *Сливу, виноград. [Szilvát, szőlőt.]*

T: *És még melyeneket? ... Ismersz még más gyümölcsöt?*

A: *Hát igen. Epret.*

A fenti párbeszéd szerint Anita megpróbál alkalmazkodni a beszédpartneréhez úgy, hogy olyan nyelven válaszol, amilyen az szól hozzá. Azonban kicsit később már az ukrán nyelvű megszólítás esetében magyarul válaszol, s azt mondja, hogy nem érti, mit kérdeztem tőle.

Terepmunkás: *А яка домашня тварина каже га-га-гаа? [És melyik háziállat mondja azt, hogy gá-gá-gá?]*

Anita: *Most nem tudom, mit tetszett kérdezni.*

A kisebbik gyermek, Beáta az ukrán nyelvű kérdéseket megértve magyarul válaszolt, de az első ukrán kérdéskor nagyon furcsán nézett rám, mint aki nem érti, hogy most mi is történik, hiszen eddig magyarul folyt a beszélgetés.

Terepmunkás: *Mit eszik? Що він їсть?*

Beáta: *Hm?*

T: *Що він їсть? Не знаєш? [Mit eszik? Nem tudod?]*

B: *Mézt.*

T: *Mézt eszik. А П'ятачок що робить? [És Malacka mit csinál?]*

B: *Nézi a könyvet.*

Érdekes viszont, hogy Beáta megértette a kérdéseimet, hiszen válaszában igazodik annak témájához, mert az adott kérdésre válaszol. Vagyis ez azt jelenti, hogy a gyermek ért ukrán nyelven, de nem hajlandó vagy nem tud ugyanezen nyelven válaszolni. Továbbá mint lehetséges magyarázat fennáll az is, hogy mivel tudja, hogy a vele szemben álló jól beszél és ért magyarul, ezért nem okoz gondot, ha ezen a nyelven válaszol neki. Az, hogy Beáta érti az ukrán nyelvű megnyilatkozásaimat, abból adódhat, hogy az édesapa ukrán nemzetiségű, és az ukrán anyanyelvű nagyszülők anyanyelvükön beszélnek az unokákkal.

Mindkét gyermek a szüleivel magyarul beszél, s még akkor sem szóltak apjukhoz oroszul/ukránul, mikor az a kérésemre oroszul próbált meg beszélgetni velük.

A másik beregszászi családban, B-2-UM-UM-1997 és 2000-LF-Angéla és Zoltán családban a gyermekek sokkal bonyolultabb kommunikációt hajtanak végre mind az ukrán anyanyelvű apával, aki főként ukránul beszél velük, mind pedig a magyar anyanyelvű anyával szemben, aki főként magyarul beszél velük.

A kisebbik gyermek, Zoltán, az ukránul beszélő édesapjával sem beszél mindig ukránul.

Apa: **Никай, не буде.** [Nézd, nem lesz.]

Zoltán: **Чому?** [Miért?]

A: **Так бо ... не хоче.** [Mert...nem akar.]

Z: **Тато,** mikor fog játszani neked?

A: **Що-що?** [Mi, mi?]

Z: Mikor [abbahagyja]

Angéla: **Ведмедик – то ведмедик, кукла для кукол.** [Medvécske az medvécske, baba a babának.]

A: **Ho.** [Na.]

Angéla: **Все так.** [Minden így van.]

Z: **А мені був на ... на Ангела, Ангела ви кაცса, másik кაცса, будем. I тато буду казати.** [De nekem volt ... Angélának, Angéla te kაცsa, másik kაცsa, leszünk. És apu fogja mondani.]

A: [nevet]

Zoltán egyszerűen átvált a magyar nyelvre, de valamikor vissza is vált, mint ahogy a példánkban az utolsó megnyilatkozásában teszi azt. Tehát az éppen ukránul eszébe nem jutó, vagy ukrán nyelven nem ismert szavakat a magyar nyelvből kölcsön veszi, hogy el tudja mondani gondolatát.

Angéla viszont következetesen használja az ukrán nyelvet édesapjával, és a beszélgetés alatt egyszer sem szól édesapjához magyarul. Ugyanígy viselkedik az édesanyjával is.

Zoltán azonban néha belekeveri a magyar nyelvű beszédbe az ukrán szavakat. Különösen gyakran használja az *apa* szó helyett a **ма́м** szót.

Angéla: ...*de ott van kint.*

Anya: *Nem baj, nem kell most kimenni.*

Zoltán: *Miért? Megyek a Tamyhoz.* [Apához]

Anya: *Mert a Tamy most beszélget a bácsival, mi meg fogunk játszani.*

Angéla: *Így.*

Z: **А динозавр?** [És a dinoszaurusz?]

Anya: *Dinoszaurusz.*

Z: *Dinoszauruszok élnek ...*

Anya: *Azok már nincsenek. A dinoszauruszok már régen kihaltak.*

A *mámny* szó a gyermek beszédében itt inkább tekinthető kölcsön-elemnek, mint kódváltásnak, hiszen mint ahogy fentebb említettem, gyakran, sőt szinte mindig így nevezi édesapját. A *mámny* szó használata a gyermekek számára azért is olyan természetes, hiszen az édesanyja sem úgy mondja gyermekeinek, hogy menjetek oda apához, hanem menjetek oda *mámny*-hoz. Vagyis feltételezhető, hogy a gyermek nem is ismeri a *mámny* szó magyar megfelelőjét, az apát. Ám ezt nehéz elhinni. Inkább áll fenn az a lehetőség, hogy a gyermek előbb a *mámny* szót sajátította el az apja megnevezésére, s mivel ez a személy érzelmileg nagy hatást gyakorol rá, ezért az elsődlegesen bevésődött szó az, amely még a másik nyelv használatában is helyet kapott. Különösen azért kaphatott szerintem helyet, mert az anya részéről is ez kap megerősítést.

Amikor mind a két szülő jelen van a szobában, akkor Angéla következetesen használja szüleivel az ukrán és a magyar nyelvet a szülők nyelvhasználatának megfelelően, és az alábbi párbeszédben Zoltán is, hiszen az egyik megnyilatkozása alatt előbb az anyjához szól magyarul, majd az apjához fordulva azonnal átvált az ukrán nyelvre (lásd a kiemelt részeket).

Terepmunkás: *Szerettek mamánál lenni?*

Angéla: *Nagyon.*

Z: *Nagyon.*

Angéla: *Бабкынál [nagy-mama] meg főleg, mert akkor діду [nagy-apa] mindig valamit hoz, és akkor mindig ad.*

Apa: *Ідемо до бабки чи не ідемо? [Megyünk mamához vagy nem megyünk?]*

Z: *Ідемо, ідемо, ідемо! [Megyünk, megyünk, megyünk.]*

Apa: *Ідемо? [Megyünk?]*

Z: *Да. [Igen.]*

Angéla: *Я іду з татом. [Én megyek apuval.]*

Z: *Не. [Nem]*

Anya: *Ne veszekedjetek össze!*

Z: (Anyjához) *Én akarok menni.* (Apjához) *Тату, но! [Apu na.]*

Anya: *Angéla meg jön velem.*

Angéla: *Már megint megszúrtam.*

Apa: *Тоді можна нести Ангелу і тебе.* [Akkor viszem Angélát és téged is.]

Angéla: *Двоє?* [Ketten?]

Apa: *Да.* [Igen]

Angéla: *А чому?* [És miért?]

Apa: *На там рама є на біцикля.* [Ott van a váz a biciklin.]

Anya: *És akkor én egyedül fogok menni?*

Angéla: *Nem, én akkor megyek veled.*

De Zoltán nem mindig ilyen következetes a nyelv választás terén, mint azt az alábbi példa is szemlélteti. Bár itt az édesapa is áttér magyar nyelvre, vagyis kódot vált, ami hatással lehetett a gyermek kódváltására.

Anya: *Zoltán!?*

Apa: *Хуліган. Жулик.* [Huligán. Rabló.]

T: *Rossz voltál?*

Apa: *Rossz, rossz. Rossz volt?*

Z: *Ти.* [Te.]

Apa: *Zolika!*

Z: *Zolika vagy te.*

Azonban ha jól megnézzük, a gyermek nem rögtön vált kódot, mert számára természetes, hogy az apjával ukránul beszél, s mikor az apja másodszor is magyarul szól hozzá, akkor már a válasz is magyarul érkezik a gyermektől. De olykor még az apa ukrán beszéde ellenére is belekever egy-egy magyar szót a beszédébe.

Apa: *Ти будеш збирати?* [Te össze fogod szedni?]

Z: *Зберу.* [Szedem.]

Anya: *Na, gyere játszani. Nem jössz?*

Z: *Рéген, рéген Тату ігы csinált.* [hangot ad ki]

Apa: *Ті сви́ньки так зроблять.* [Azok a malacok csinálnak így.]

Z: *І ти зробив рéген.* [Te is csináltad régen.]

Amikor a két gyermekkel külön-külön beszélgettem, Zoltán a magyar nyelvű kérdéseimre gond nélkül válaszolt magyarul. Mikor először kérdeztem tőle ukránul, kicsit meglepődött arccal még magyarul válaszolt.

²⁹ A gyerek korábban így nevezte meg a képről való mesélés közben.

Terepmunkás: *Що зробив Міцімоцко?*²⁹ [Mit csinált Micimackó?]

Zoltán: [Rövid ideig meglepődve néz rám.] *A nyuszira tette a kezét.*

Aztán egy-két újabb ukrán nyelvű kérdés, magyar nyelvű válasz után Zoltán, mint akiben tudatosult, hogy a vele beszélő idegen „tudatosan” használja az ukrán nyelvet, s birtokában van az ukrán nyelv ismeretének, ukrán nyelven válaszol az ukrán nyelvű kérdésekre. Majd mintegy megunva az ukrán nyelvű beszédet, tudatában, hogy a vele szemben lévő jól tud magyarul is, vagy csak éppen nem ismerve az ukrán megfelelőjét a *papír* szónak, visszatér a magyar nyelvű beszédre, amely azután az interakció további részét is jellemzi.

Terepmunkás: *А де поломає?* [És hol tört el?]

Zoltán: *Hm?*

T: *Фарбу куди поломає Міцімоцко?* [Hová törte a festéket Micimackó?]

Z: *Тум.* [Itt.]

T: *Тум? Куди?* [Itt? Hová?]

Z: *Тум.* [Itt.]

T: *Це що?* [Ez mi?]

Z: *Фарба.* [Festék]

T: *Фарба, а це?* [Festék, és ez?]

Z: *Papír.*

Angéla ugyanúgy reagált az ukrán nyelvre való áttérésemre, mint Zoltán. Az első ukrán nyelvű kérdésem feltevésekor Angéla még meg is kérdezte, hogy „ukránul mondjam?”. Angéla tudatában volt annak, hogy megfigyelik, és hogy a megfigyelő főként a magyar nyelvet használja, ezért ezt a kódot kell előnyben részesítenie, mert feltételezhetette 1.: a megfigyelő nem beszél jól ukránul és ezért kérdez csak néha ezen a nyelven; 2.: a megfigyelő (mivel eddig főként magyarul beszélt) ő magyarul válaszol az ukrán kérdésekre is, akkor nagyon jól meg fogja érteni azt, amit mond. Ez jól megfigyelhető az alábbi párbeszédben is.

Terepmunkás: *Ню, як зветься ця дівчинка?* [Na és hogy hívják ezt a kislányt?]

Angéla: *Нófехерке és а hét törпе?*

T: *А куда іде карлик?* [És hová megy a törпе?]

A: *А törпе бement а lakásба és нэзі, hogy ki Нófехерке.*

T: *А що сказав?* [És mit mondott?]

A: *Hogy azt, mondta, hogy ki vagy, hogy ki ő?*

A két gyermek játék közben egymással is szokta használni az ukrán nyelvet, bár elég ritkán, s nem is következetesen. Nagyon sokszor az ukrán nyelvű megnyilatkozásra magyar nyelvű válasz jön, míg ugyanez fordítva is igaz.

Tehát a két család nyelvhasználatát összehasonlítva elmondható, hogy míg az előzőben (B-2-OM-OM-1996 és 1999-L2-Anita és Beáta) mindkét szülő főként magyarul beszél gyermekeivel és az egymás közötti kommunikáció is magyar nyelven folyik, addig a második családban (B-2-UM-UM-1997 és 2000-LF-Angéla és Zoltán) az anya csak magyarul beszél gyermekeivel, az apa pedig gyermekeivel és feleségével főként ukránul, de néha magyar nyelven is szokott kommunikálni.

A B-2-OM-OM-1996 és 1999-L2-Anita és Beáta családban így a gyermekek nem használják az ukrán nyelvet, bár megértik azt, mivel az apai nagyszülők ukránul és oroszul beszélnek velük. Nem jellemző rájuk az, hogy a családon belül a mindennapi kommunikáció során két nyelvet használnak. Ezzel szemben B-2-UM-UM-1997 és 2000-LF-Angéla és Zoltán családban a két gyermek a szülőkkel való beszélgetés során az ukrán és a magyar nyelv közül válogat, s szinte következetesen az anyával magyarul, míg az apával ukránul beszél a mindennapi kommunikáció során. Amikor mindkét szülő jelen van, következetesen váltanak át egyik nyelvről a másikra a gyerekek attól függően, melyik szülőnek címzik az adott megnyilatkozást.

Anya: *Ne veszekedjeteK össze!*

Z: (Anyjához) *Én akarok menni.* (Apjához) *Тату, но!* [*Apu, na.*]

Bár, mint korábban rávilágítottunk, minden egyes család külön kis „világot” alkot, s a különbségeket figyelembe véve következtethetünk arra, hogy a gyermek nyelvhasználatát, nyelv választási szokását nagyban befolyásolja az, hogy a gyermekkel milyen nyelven beszélnek, illetve hogy a szülők az egymás közötti érintkezésre mely nyelvet, nyelveket használnak. Vagyis a családban (is) eldől(het) az, hogy a gyermek mely nyelven, nyelveken fog beszélni, melyiket tekinti anyanyelvének, melyiket részesíti előnyben a másikkal szemben.

Azt mondhatnánk, hogy mivel a környezet döntő többségében a magyar nyelvet használja, s a magyar nyelvvel nagyon sok helyen tudunk boldogulni a mindennapi teendőink során Beregszászon, ezért

abban a családban, ahol a többségi ukrán nyelv nem használatos, ott természetes, hogy szignifikánsan kevesebbszer fordul elő munkamegosztás a nyelvek között, mivel a környezete sem kényszeríti rá a gyermeket a többségi nyelv, az ukrán használatára. Bizonyításképpen, hogy a család a környezettől függetlenül is hatást gyakorol a gyermek beszédére és a nyelvek közötti munkamegosztásra, nyelv-választási szokásokra, vizsgáljunk meg két hasonló tulajdonságokkal rendelkező munkácsi családot is.

Az M-2-OM-OM-1999-F-Albert családban az anya csak akkor beszél oroszul gyermekeivel, ha ukrán vagy orosz társaságban van, míg az édesapja főként magyarul beszél gyermekeivel, de elég gyakran szól hozzájuk oroszul is. A szülők egymás között főként oroszul beszélgetnek, de a feleség, mivel a férje elég jól ért magyar nyelven, magyarul is szokott szólni hozzá, és a férj szokott magyarul is válaszolni. A család környezete, szomszédok, utcabeliek és munkatársak főként ukránok és oroszok.

A családban a gyermekekkel az apjuknak csak magyarul válaszolnak, mivel nagyon jól tudják, hogy apjuk érti, amit mondanak neki.

Apa: **Що побудували в садіку?** [Mit építettetek az óvodában?]

Albert: *Hóember.*

Apa: **А як будували?** [És hogyan építettétek?]

Albert: *Összegurítottunk három guriga havat, így, egy és így raktuk. [közben kezével mutatja]*

Apa: **А що було ніс?** [És mi volt az orra?]

Albert: *Morkó.*

Albert nemcsak az apjával beszélt magyarul az orosz kérdések ellenére, hanem mikor a képekről mesélte el a látottakat, akkor az ukrán nyelvű kérdéseimre is magyar nyelvű feleletet adott.

Terepmunkás: *Mi van Hófehérekével?*

Albert: *Elaludt.*

T: **А чому?** [És miért?]

A: —

T: *Gyere csak mond meg mit csinál?*

A: *Alszik.*

T: **А чому?** [És miért?]

A: *Mert elaludt.*

T: *А що роблять карлики? [És mit csinálnak a törpék?]*

A: *Sírnak.*

T: *Чому? [Miért?]*

A: *Mert ő elaludt. Ők gondolják, hogy ő meghalt.*

Albert beszédében mégis fellelhető a kódváltás még akkor is, amikor egy történetet mesél el. Például amikor Maugli történetét mesélte, akkor az állatok nevét oroszul mondta, hiszen magát a mesét is orosz nyelvű videofelvételen nézte. Például: *Ott oroszlánok vannak meg теляк [borjúk]. vagy Ő felemelte és látta az ő хвоста [farkát]. A farkát annak a Лизіnak, собаकिनak [kutyának].* Ugyancsak megfigyelhető a kódváltás akkor is, amikor városbeli élményeit meséli.

Terepmunkás: *Szoktál járni a városba?*

Albert: *Szoktam járni, csak бабкаnál [mamánál] van a város.*

T: *Igen.*

A: *Бабка [mama] lakik a Бузькинаба³⁰. Mert ő mindig нагода. Погода [időjárás] az tudod mi?*

T: *Nem tudom.*

A: *Hogy milyen нагода [időjárás] van.*

Anya: *Mi az a нагода?*

A: *Погода az, hogy a tv-be van, és hogy meleg van, vagy nem meleg van.*

Az M-1-OM-UOM-1999-N-Katalin családban az anya gyermekével magyarul szokott beszélni, de amikor a férje is jelen van, hogy a férje is értse, mit mond, oroszul és ukránul szól gyermekéhez. Az apa főként oroszul és ukránul beszél gyermekéhez, de nagyon ritkán az is előfordul, hogy magyar nyelven szól hozzá. A gyermek olyan nyelven válaszol apjának, amilyen az apa szól hozzá. A család környezetében csak ukránok élnek. A szülők között legtöbbször oroszul és ukránul zajlik a kommunikáció. Ha a feleség valamikor magyarul szól a férjéhez, akkor előfordul, hogy le kell fordítania. Azonban ennek ellenére, igaz ritkán, még a férj is szokott magyarul szólni hozzá. Érdekes megemlíteni, hogy az apa egy orosz-ukrán vegyes családban nőtt fel, s lehet hogy ezért, lehet hogy másért, mind az ukrán, mind pedig az orosz nyelvet anyanyelvének tekinti.

³⁰ Valamelyik városrész elnevezése lehet, hiszen eredeti jelentése gölya.

A gyermek sok időt tölt a nagyszüleinél. A férj szülei, akárcsak a férj, oroszul és ukránul beszélnek a gyerekekkel, míg a feleség szülei főként magyarul, s ritkán ukránul. Ez a család sokban hasonlít az „egy személy – egy nyelv” elvű családra.

Katalin: **3 Ваньками игралися, кататися на санках.**
[Ványkával játszottunk, szánkóztunk.]

Apa: **Где?** [Hol?]

K: **На улице. А мамика сказала, что куда банда иде.** [Az utcán. És a mamika mondta, hová megy a banda.]

A: [ukránul elmondja nekem, hogy a gyerek velem csak ukránul és oroszul beszél, majd a gyerekekhez fordulva kérdez] *Igen?*

K: *Igen.*

Mint ebből a példából látjuk is, a gyermek tényleg olyan nyelven válaszol apjának, mint amilyen az szól hozzá. Az anyjával való magyar nyelvű beszélgetésben azonban már átvált egyik nyelvről a másikra.

Anya: *Játszottatok ma az óvodában?*

Katalin: *Igen.*

A: *Kivel játszottál?*

K: *Katica, Bettike, Evelinke, Anita, Вальерушка, Танечка.*

A: *És mit játszottatok?*

K: *Зайчикот* [Nyulacska.]

Itt a váltás valószínűleg azért történik, mert a gyerek idéz az óvodai játékaiból. A gyerekeknek nem okoz gondot a nyelvváltás akkor sem, ha azt nem a szüleivel kell megtenni, hanem éppen mondjuk velem. S nemcsak a magyarról az ukránra vált át gond nélkül, hanem fordítva is.

Terepmunkás: *Milyen gyümölcsöt szeretsz?*

Katalin: *Almát, szőlőt, szilvát.*

T: *І ще які?* [És még milyeneket?]

K: *... Арбуз, диню.* [Görögdinnyét, sárgadinnyét.]

T: *І ще?* [És még?] *Na milyen ismersz még? A barackot szereted?*

K: *Igen.*

Ugyanígy megfigyelhető a kódok közötti váltás akkor is, amikor a születésnapján történekről mesél.

Terepmunkás: *És mit szeretnél kapni születésnapodra?*

Katalin: *Nekem vót, ... olyan ...ott a серединкаба Барбіка.*
[közepében Barbi baba]

T: *És?*

K: *És körbe vót ... банан [banán] meg апельсин [narancs].*

Mama: *Na és mi volt az, mert a bácsi nem értette meg?*

K: *Banán meg...*

M: *Na jó, de mi volt az?*

K: **Фрукти.** [Gyümölcsök.]

M: *De mi volt az, amit most mondtál? Játék volt az?*

K: *Öhöm.*

M: *Nem játék.*

K: *De Барбіка az játék.*

A munkácsi családok egymással történő összehasonlításánál is hasonló eredmények születtek, mint a beregszászi két család összehasonlítása esetében. Vagyis elmondható, hogyha a szülők a gyermekkel való érintkezésben saját anyanyelvüket használják³¹, s ha a szülők egymással történő nyelvi érintkezése döntően a többségi nyelven, ukránul³² történik, abban a családban felnövekvő gyermek nyelvhasználatában szignifikánsan gyakrabban figyelhető meg a nyelvek közötti munkamegosztás, illetve kódváltás, kódkeverés, mint azokban a családokban, ahol az egyik szülő a kisebbségi nyelven, magyarul beszél a gyermekkel, a másik szülő pedig elég jól beszéli a kisebbségi nyelvet, s ezt elég gyakran használja a családban nemcsak a gyermekkel való kommunikációban, hanem a házastársával való interakciók során is. Ezen tények szerint a családban a gyermek olyan nyelvi háttérrel kaphat a szülőktől, amely nagyban meghatározza azt, hogy a későbbiekben mely nyelv(ek) lesznek számára a fontosak, a nyelv(ek) milyen területen (nyelvi piacon), témák esetében kapnak szerepet. Továbbá az is nyilvánvaló, hogy ha az etnikailag vegyes családban mindkét szülő³³ többségében a kisebbségi magyar nyelvet használja, akkor a gyermekük a későbbiekben a

³¹ Bár egyik vagy mindkét szülő sem kizárólagosan csak az anyanyelvét használja, hanem ritkán belekever a házastársa által használt nyelvből egy-egy szót, kifejezést.

³² Esetleg még az orosz nyelven.

³³ És nincs nagyszülő, aki befolyással lenne a gyermekre a szülők nyelvhasználatától eltérő nyelvű nyelvhasználatával.

környezet vagy esetleg a nagyszülők hatására fogja elsajátítani a többségi, ukrán nyelvet.

Továbbá ebből az összehasonlításból arra is következtethetünk – bár ez nem bizonyított tény, mivel vizsgálatunk nem világított rá, hogy a gyermekek valóban a kisebbségi nyelvet elsőként, s a többségit később, vagy mindkettőt egyszerre sajátították el –, hogy a lingvizmus esetében az interferencia-jelenségek, s különösen a kódváltás szignifikánsan gyakrabban fordulnak elő, mint a glottizmus esetében.

Most nézzük meg, hogy a környezet milyen hatást gyakorol a gyermek nyelvhasználatára, nyelvválasztási szokásaira. A probléma vizsgálata szempontjából úgy hasonlítjuk össze a családokat, hogy azt a beregszászi (B-1-UM-UM-1997-F-Erik család) és munkácsi (M-2-OM-OM-1999-F-Albert család) két családot választottam ki, amelyekben mindkét szülő döntően a kisebbségi nyelvet használja gyermeke(i)vel való kommunikációra, illetve az egymás közötti kommunikációban főként oroszul érintkeznek a szülők. Vagyis a két család kiválasztásánál megpróbáltam az olyan családbeli nyelvi tényezők, mint a gyermekkel és egymással való nyelvhasználat stb. szempontjából hasonló tulajdonságokkal rendelkező családokat összehasonlítani.

B-1-UM-UM-1997-F-Erik családban a gyermek, Erik szülei elmondása szerint mind ukránul, mind pedig oroszul elég jól beszél. A kutatómunka során készített felvételeken azonban az édesapjával folytatott beszélgetés során nem volt hajlandó ukránul beszélni még akkor sem, amikor apja ezen a nyelven szólt hozzá. Ez valószínűleg annak köszönhető, hogy a családban az apa és a gyermek egymás között csak nagyon ritkán használja kommunikáció céljából az ukrán vagy az orosz nyelvet. Az apa elmondása szerint Erik ukrán vagy orosz nyelvű megnyilatkozása a humorosság, a viccelődés jegyében történik, s ilyenkor mindketten jót nevetnek rajta.

Hasonló volt a helyzet akkor, amikor én beszélgettem a gyermekkel, hiszen velem sem volt hajlandó ukrán nyelven beszélgetni.

Terepmunkás: *А що ми бачимо на картині? [És mit látunk a képen?]*

Erik: *Egy mese.*

T: *І яка казка? [És melyik mese?]*

E: *Hófehérke és a törpék.*

De az anyjával már hajlandó volt ukránul beszélgetni, bár ez még az anyát is meglepte.

Anya: **Як ти думаєш, що це таке?** [*Hogy gondolod, mi ez?*]

Erik: **Кубик.** [*Коска.*]

A: **Кубик. А ти молодець! А це що? Як називається?** [*Коска. Ügyes vagy. És ez mi? Hogy hívják?*]

E: *Ezt nem tudom.*

Erik el is mondja, hogy most is csak azért volt hajlandó ukránul válaszolni, mert én ott voltam náluk. Amúgy meg nem szeret ukránul beszélgetni.

Érdekes, hogy míg az apával beszélgettem, addig Erik az apa vérszerinti lányával ukránul beszélgetett telefonon.

Erik nyelvhasználatában csupán egy esetben volt megfigyelhető a kódváltás, amikor is anyja a magyar nyelvű beszéd után ukránul kezdett el vele kommunikálni, s akkor egy-két mondat erejéig ő is áttért az ukrán nyelv használatára, de azután visszaváltott. Olyan esetet viszont nem lehetett nála megfigyelni, amikor a magyar nyelvű beszélgetés ellenére váltott volna kódot, tért volna át az ukrán nyelv használatára, akár még egy szó erejéig is.

M-2-OM-OM-1999-F-Albert családot már az előbbi szempontnál is részletesen elemeztük. A gyermek az anyjával és az apjával nem szokott sem ukránul, sem pedig oroszul beszélni. Még akkor is magyarul válaszol, ha édesapja oroszul beszél hozzá.

Azonban mikor velem beszélgetett, akkor már megfigyelhető volt a beszédében a kódváltás. Különösen olyan esetekben váltott át a magyar nyelvről az ukránra, amikor az átélt esemény, például a mese megtekintése ukrán nyelven történt (pl.: *Ő felemelte és látta az ő хвоста [farkát]. A farkát annak a Лізіnak, собакінак [kutyának]*), vagy ha a környezetében, s ezalatt a családon kívüli környezetet értem az ukrán forma használatos (*Вемітїнк а магазїнба [boltba] és бабка [nagymana] vett nekem csokoládét.*)

Ez az összehasonlítás is mutatja, hogy a közel azonos családi feltételek³⁴ mellett a két vizsgált gyermek beszédében az interferencia-jelenségek szempontjából kimutathatók eltérések, bár ezek

³⁴ Bár a többi feltételek kisebb-nagyobb mértékben eltérőek.

nem szignifikánsak, továbbá nem veszik figyelembe a többi tényező kedvező, illetve gátló hatását az interferencia-jelenségekre nézve. Mégis valószínűsíthető, hogy a környezet a családtól és egyéb más tényezőktől függetlenül elősegíti a kétnyelvűvé válást, illetve az interferencia-jelenségek kialakulását, használatát a mindennapi kommunikáció során.

4.5. Összefoglalás

Mielőtt összefoglalnám vizsgálatom eredményeit, hadd szögezzem le, hogy ezeket az adatokat nem kezelhetjük úgy, mint egy kvantitatív halmazt, hiszen nagyon sok kvalitatív tényezőt is figyelembe kell venni, ami a végeredményt olykor gyökeresen befolyásol(hat)ja. Ez részben annak köszönhető, amire Kloss (1966) is felhívja figyelmünket, hogy a tényezők ambivalensek, s akár egy tényező egyszer a nyelvcsere támogatójaként, másszor gátlójaként is felléphet. Az eredmények szubjektivitását az is eredményezi, hogy minden család egyedi tulajdonságokkal rendelkező „egység”, amelyben a tényezők más és más támogatottságot kapnak és más és más összefüggést mutatnak. Továbbá e két kutatóponton elvégzett vizsgálatból nem vonhatók le minden téren általánosítások a kutatópontok etnikailag vegyes házasságaira és az azokban uralkodó helyzetekre nézve. Szintén nem tudunk pontos megállapítást tenni arra nézve, hogy a magyar nyelv Munkácson, illetve Beregszászon a nyelvcsere felé halad vagy nem, hiszen ez a vizsgálat csupán egy helyzetképet ad számunkra, amely a nyelvek jelenlegi állapotát mutatja be.

Azonban e vizsgálat mégis képet ad arról, hogy a munkácsi és beregszászi etnikailag vegyes házasságokban mely tényezők azok, amelyek hatást gyakorolnak a nyelvhasználatra, befolyásol(hat)ják, hogy adott helyzetben, adott személlyel milyen nyelvet használnak stb.

Az első hipotézisem, hogy az etnikailag vegyes családokban, amelyekben a mindennapi kommunikáció során mindkét/mindhárom nyelv (ukrán/orosz és magyar) használatos, a felnövekvő gyermek mindkét/mindhárom nyelvnek a birtokában van, és a mindennapi nyelvhasználat során az egyes nyelvek bizonyos életterekhez, nyelvhasználati szinterekhez, személyekhez köthetők, nem minden családnál igazolódtak be. Például a B-2-OM-OM-1996 és 1999-L2-Anita és Beáta családban a szülők a gyermekükkel és egymás közt is csak

magyarul beszélnek, így a családon belül a gyermekek számára csak a külön élő apai nagyszülőkkel nyílik lehetőség az orosz nyelv használatára. Innen fakad a gyermekeknél az orosz nyelv értése, ami különösen a kisebbik gyermek esetében alacsony szintű. Ezt bizonyítja az is, amikor Anitával beszélgetve az ukrán nyelvű kérdésekre azt válaszolja, hogy nem értem, mit tetszett kérdezni. Vagyis nem minden család esetében helyénvaló az a feltevés, hogy az etnikailag vegyes családokban a mindennapok során két nyelv használatos, hiszen a fent említett családban csak a magyar nyelv használatos, míg az M-2-OM-OM-1999-F-Albert és a B-1-UM-UM-1997-F-Erik családban csak ritkán szokott az apa ukránul/oroszul beszélni, illetve a szülők egymás közötti nyelvhasználata ukrán/orosz nyelvű. Azonban a legtöbb családra nézve igaznak bizonyult ez a feltevés, bár különbséget tehetünk a családok között abban, hogy milyen mértékben használatosak az egyes nyelvek. Az M-2-OM-OM-1999-F-Albert családban, mint már említettem, a legtöbbször a magyar nyelvet használják a szülők a gyermekkel való érintkezések során, de már az egymás közötti érintkezés nyelve az orosz, s ha nem magyar nemzetiségű vendég érkezik a családhoz, akkor a kommunikáció még a gyermekkel is ukrán vagy orosz nyelven történik. A B-2-UM-UM-1997 és 2000-LF-Angéla és Zoltán családban az apa csak ritkán szól ukránul gyermekeihez, s a feleségével általában ukránul beszél. E két esetben a nyelvek használata bizonyos életterekhez, személyekhez köthető. Míg Albertéknél a nem magyar nemzetiségű vendégek esetében használatos az orosz vagy az ukrán nyelv, addig Angéla és Zoltán már édesapjával is „kénytelen” az ukrán nyelv használatára.

Munkács esetében a jóval több nyelvhasználati színtérhez az ukrán nyelvű megnyilatkozás köthető, s ez megnyilvánul abban is, amikor a gyermek ezekhez a színterekhez kapcsolódó élményét meséli el. Amit a gyermek az ukrán nyelvhasználati színtéren élt át, azt a magyar nyelvű beszédében is könnyebben tudja elmesélni ukrán nyelven, vagyis kódot vált ennek érdekében. A legtöbbször csak egy-két szavas kódváltásról (Bernadett (M-99-M-U): *Чинцу і зопиуку [Csipszet és mogyorót], és kész.*) van szó, de előfordul, hogy a kódváltás egész mondatokat, tagmondatokat érint (Katalin

(M-99-O-M): *Igen, de...na úgy nem. Mikor volt ott... сухий чийз, туди ми не будували [száraz hó, mi oda nem építettünk].*

Második hipotézisem helyénvalósága szintén családonként eltérő. Anita (B-96-O-M) és Beáta (B-99-O-M) a szüleikkel nem élnek a kódváltás lehetőségével, s az interjú ideje alatt nem találkoztam kölcsönelemekkel sem a gyermekek beszédében. Azonban a velem folytatott beszélgetésnek abban a részében, amikor ukránul tettem fel a kérdéseimet, Anita megpróbált ukránul válaszolni nekem, vagyis kódot váltott, de a húga, Beáta továbbra is maradt a magyar nyelv használatánál. Az olyan családokban viszont, ahol a mindennapi nyelvhasználatban két nyelv használatos, a nyelvek között munkamegosztás van, ott nemcsak a kódváltás jelensége figyelhető meg, hanem ritkán még a kódkeverés is. A kódváltás gyakorisága szempontjából kismértékű különbség mutatható ki a két kutatópont között: a munkácsi gyerekek gyakrabban váltanak kódot, mint a beregszásziak. Ez lényegében annak köszönhető, hogy a környezetben sokkal több olyan helyzet adódik³⁵ számukra, amelyet ukrán nyelven élnek át, s ezek elmesélése ezen a nyelven könnyebben vihető véghez számunkra. Ezért váltanak át még a magyar nyelvű beszélővel szemben is az ukrán nyelvre. Ez pedig alátámasztja a hatodik hipotézisemet, mely szerint az ukrán többségű környezetben felnövekvő kétnyelvű gyermek nyelvhasználatában gyakrabban fordul elő kódváltás és kódcsere, mint a magyar többségű környezetben felnövekvő kétnyelvű gyermekében.

A gyermekek mind a mondaton belüli és kívüli, illetve mondatok közötti kódváltást produkálták. De a leggyakoribb típus a mondaton belüli kódváltástípus volt.

A gyerekek magyar nyelvű beszédükben használnak kölcsönelemeket is. A vizsgálat során a gyermekek beszédében háromféle kölcsönelemmel találkoztam: jelentéskölcsönzés (például *kapálni kincset*), direkt kölcsönzés (*szágyik*) és hibrid szavak (videókácmá).

³⁵ A munkácsi gyermekeknek jóval kevesebb (csak minden tizenegyedik ember magyar a városban) az esélye, hogy magyar nyelvű beszélővel találkozzanak, mint a beregszásziaknak (minden második ember magyar). A magyarok alacsony részaránya miatt a munkácsi gyermekek esélyét az is csökkenti, hogy még a magyar ember sem szólal meg magyarul Munkácson egy számára idegen emberrel szemben.

A harmadik hipotézisben megfogalmazott feltételezésem, amely szerint az, hogy a szülők milyen nyelvet, nyelveket használnak a gyermekkel való kommunikációra, hatással van a gyermek nyelvhasználatára. Ezt bizonyítja az, hogy például a B-2-OM-OM-1996 és 1999-L2-Anita és Beáta családban nem használják a szülők a gyermekkel való érintkezésre az ukrán vagy orosz nyelveket, ezért a gyermekek csak magyarul szólnak szüleikhez, mivel nincsenek rákényszerítve az orosz vagy az ukrán nyelv használatára. Ellenben a B-1-MU-MU-2000-F-István családban, ahol a különböző etnikumhoz tartozó szülők anyanyelvüket használják a gyermekkel való kommunikációra, így a gyermek a mindennapi nyelvhasználatában két nyelvet használ a szülőkkel való érintkezésre.

A mindennapi nyelvhasználat, vagyis az, hogy a gyermek a mindennapjaiban milyen nyelveket kényszerül használni, szintén befolyással van a nyelvhasználatára. Erik (B-97-U-M) és Albert (M-99-O-M) bizonyos tekintetben megegyező családi környezettel rendelkezik: az anyjuk csak magyarul beszél velük, apjuk is főként magyarul, de szokott oroszul is beszélni, a két szülő egymással általában oroszul beszél. Azonban különbség van a környezetben, annak nyelvhasználatában. Míg Erik Beregszász legtöbb nyelvhasználati színterén nem találkozik az ukrán nyelvvel, mert azokon a nyelvhasználati színtereken, ahol ő gyakran megfordul, a magyar nyelv használatos. Ezzel szemben Albert Munkácson a legtöbb nyelvhasználati színtéren csak az ukrán nyelvvel találkozhat.

A negyedik hipotézisemben megfogalmazott feltevésem vizsgálatára, miszerint a gyermek nyelvhasználatát befolyásolja az, hogy milyen érzelmi szálak kötik a szülőkhöz, vagyis azon szülő nyelve élvez nagyobb presztízt a gyermek beszédében, amely szülőhöz nagyobb érzelmi kötődést tanúsít a gyermek, nem tudtam semmilyen következtetést levonni, hiszen az általam megkérdezett gyermekek mindegyike azt válaszolta, hogy egyformán szereti szüleit.

Az ötödik hipotézisben megfogalmazott probléma nem igazolódott be, hiszen a családban a gyermek inkább annak megfelelően használja gyakrabban egyik nyelvet a másiknál, hogy a szülei milyen nyelven kommunikálnak vele, milyen kommunikációs stratégiákat alkalmaznak. Csak következtetni tudunk abból, hogy mivel egy munkácsi gyermek általában gyakrabban vált kódot, mint egy be-

regszási gyermek, s tudjuk, hogy Munkácson több nyelvhasználati szintéren csak az ukrán nyelvvel lehet boldogulni, illetve a munkácsiak esetében többször fordul elő, hogy alig vagy egyáltalán nincs magyar nemzetiségű a szomszédban, az utcában, ezért valószínűleg a munkácsi gyermek gyakrabban használja az ukrán nyelvet beszédében, mint a beregszászi.

A feltevésem második része, hogy könnyebben használják a többségében ukrán környezetben felnőtt kétnyelvű gyermekek az ukrán nyelvet, mint a többségében magyarok lakta környezetben nevelkedők, nem igazolódott be, hiszen ebben a tekintetben inkább az a döntő, hogy a családban hány nyelv használatos és hogy a nyelvek között milyen mértékben van munkamegosztás. Viszont ennek fordítottja, tehát hogy a magyar nyelvet a többségében magyarok lakta környezetben a gyermekek könnyebben használják, mint például azok a gyermekek, akik többségében ukrán környezetben élnek, beigazolódott. A munkácsi kétnyelvű gyermekek esetében a magyar nyelvhasználat sokszor akadozott, keresték a szavakat, s ha nem találták, akkor ukrán nyelvű elemmel pótolták. Például Bernadett (M-99-M-U): *Mert ő, ...ő, ...ő, ... ő akar enni, és ő akar enni, és ő már nem ette, és megenni akar és kész.* Ezen megnyilatkozásán érezni, hogy mennyire keresi a szavakat. A munkácsi gyermekek esetében a magyar nyelvű beszéd esetében gyakoribb a félbehagyott mondat. Például: Viktor (M-99-M-U): *Igen. És utána a Tom és Jerry utánuk ment ...utána mondja a kislány...megtalálták ...és a kislány odatette a lócára egy... egy бутилка [üveget].*

Az etnikailag vegyes házasságokban élő gyermek beszédére a legnagyobb hatást a család és a környezet gyakorolja.

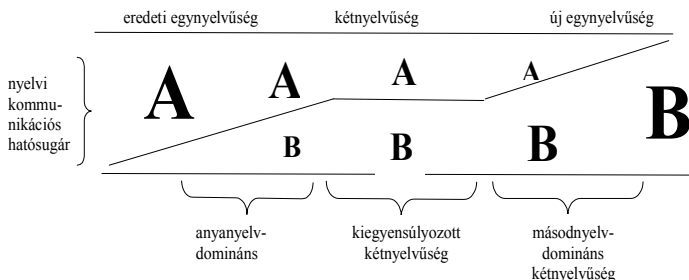
A család a legfontosabb szocializációs, s ezen belül nyelvi szocializációs tényező. Minden szülő a gyermekének a legjobbat akarja, vagyis bizonyos döntések meghozatalánál, társadalmi célok kitűzésénél a gyermekének legkedvezőbb, legjobb helyzetet szeretné elérni. Ezek a célok, a céloknak elérése nagyban befolyással lehet arra nézve, hogy egy etnikailag vegyes házasságban a szülők mely nyelveket részesítik előnyben, melyeket tartják fontosnak. Ezt sok tényező befolyásolja.

Például Viktort (M-99-M-U) szülei azért adták magyar tannyelvű óvodába, s azért fogják beírni magyar tannyelvű iskolába, mert esélyt látnak a gyermek boldogulására nézve, mint Kárpátalján. Tehát ebben az esetben gazdasági és társadalmi tényező(k) hatására emelkedett a magyar nyelv presztízse.

A gyermek kisebbségi nyelvének megtartására akkor van a legkevesebb esély, ha a család a többség által lakott területen él, és csupán egyik szülő beszél a gyermekkel kisebbségi nyelven, s az iskola nyelve is a többségi nyelv. Ilyenkor, ha ki is alakul a kétnyelvűség, akkor az másodnyelv-domináns kétnyelvűség lesz, amely inkább már a nyelvvesztés felé mutat, mintsem a nyelvmegtartás irányába (vö. 6. ábra). A legnagyobb az esély akkor, ha a gyermekben az anyanyelv-domináns, additív kétnyelvűség alakul ki, vagyis a családban a kisebbségi nyelvet sajátítja el, az oktatás nyelve is a kisebbség nyelve lesz, a többségi nyelvet pedig úgy is el fogja sajátítani a környezetétől.

Végezetül hadd szögezzem le még egyszer, hogy ez a munka bár betekintést nyújt az etnikailag vegyes házasságok nyelvhasználatába, nyelvészológiai helyzetébe, nyelvválasztási szokásaiba, azon belül pedig a gyermeki nyelvre gyakorolt hatására, de csupán helyzetképet ad arról. Azt, hogy a kárpátaljai magyar közösség milyen irányba halad a nyelvcsere kontinuumán, az jelenleg nem állapítható meg egyértelműen, hiszen a nyelvcsere egy folyamat, amely az egyik egynyelvű állapot felől a balansz kétnyelvűségen keresztül egy új egynyelvűség felé tart (vö. 9. ábra). Továbbá az sem állapítható meg egyértelműen, hogy a vizsgált családok a nyelvvesztés vagy ellentétes irányba tartanak.

A nyelvcsere alapvető okai főként nem nyelvi, hanem a csoport életét meghatározó társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális tényezők (vö. Haugen 1972). A leggyakrabban emlegetett okok közé tartozik a csoport létszáma, földrajzi elhelyezkedése, az általa lakott település területi-demográfiai koncentrálttságának mértéke, társadalmi összetétele, a beszélők iskolázottsági foka, foglalkozási háttere, a vegyes házasságok aránya, az érintkező csoportok közötti társadalmi és/vagy kulturális hasonlóság mértéke, a kormány nyelvpolitikája, oktatási rendszer kiépítettsége, a többségi és kisebbségi at-

9. ábra

A nyelvcsere folyamata Kiss Jenő (1995:196) alapján

titűdök, az anyaországgal való kapcsolat megléte és mibenléte stb. Nyelvi okok közül pedig a nyelvek közötti tipológiai távolság, a nyelvek sztendernizáltságának foka stb. lehet befolyásoló. De elég-e ezeket az „objektív” feltételeket figyelembe venni ahhoz, hogy a nyelvcsere vizsgáljuk, hiszen mint említettük, ezek közül több is nemegyszer segíti a nyelvcsere, másszor pedig gátolja (vö. Bartha 1999).

Csernicskó (1995, 2003) és Kiss Jenő (vö. 9. ábra) a nyelvcsere folyamatát ábrázoló ábrája alapján a kárpátaljai magyarok kétnyelvűségét anyanyelv-domináns kétnyelvűségnek tekinti. Ez alól kivételt képez a Felső-Tisza-vidék szóránymagyarsága, amelyek a nyelvcsere határán állnak. Ők inkább magyar nemzetiségű ukrán nyelvhasználók, a magyar nyelvet már csak az idősebb generációk használják a családbeli érintkezések során (vö. Csernicskó 1995).

A vizsgált munkácsi és beregszászi családok a nyelvcsere folyamatának ábráján különböző helyet foglalnak el. Például Bernadett (M-99-M-U) és családja már a másodnyelv-domináns oldal felé tolódik el, míg Albert (M-99-O-M) és családja az ellenkező pólus felé, az anyanyelv-domináns kétnyelvűség irányába.

Kárpátalján a magyarság demográfiai helyzete kedvező, hiszen a 2001-es és az 1989-es népszámlálási adatokat összevetve csupán 2,7%-kal csökkent a magyarok aránya (vö. Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003a). A két kutatóponton is „kedvezőek” ezek a mutatók. Beregszászon úgy csökkent a magyarok aránya 50% alá, hogy az ukránok száma csak jelentéktelenül növekedett és az egyéb nemzetiségek száma pedig jelentősen csökkent (vö. 2. ábra, Kár-

pátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003b, 2003c). Bár a csökkenés ténye kedvezőtlen, de a többi nemzetiség stagnálása és csökkenése ezt valamelyest tompítja. A magyarok aránya Munkácson belül nem változott (8,5%), mégis kedvező a demográfiai mutató, hiszen 262 fővel többen vallották magukat magyarnak 1989-hez képest, míg az ukránok száma közel olyan mértékben tudott jelentős növekedést produkálni, amilyenben az egyéb nemzetiségűek száma csökkent (vö. 4. ábra, Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003b, 2003c). Munkács esetében a demográfiai szempontból kedvezőtlen viszont, hogy a magyarok részaránya csupán 8,5%, vagyis a magyarok szóróványának tekinthetők a városban.

Sajnálatos, hogy jelenleg nem állnak olyan adatok a rendelkezésünkre, amelyekből következtetni tudnánk arra, hogy a két kutatópont magyar közösségében mennyire jellemző az etnikailag vegyes házasságkötés. Ez annak köszönhető, hogy házasságkötéskor az anyakönyvbe nem kerül bele a házasulandó felek nemzetisége. Eből kifolyólag kárpátaljai szinten sem tudunk hivatalos statisztikai adatot arról, hogy milyen mértékű az etnikailag vegyes házasságok aránya a házasságkötések számán belül.

Kétség kívül fontos tényező volt mind a kárpátaljai, mind pedig ezen belül a munkácsi és a beregszászi magyarok életében az 1989-es politikai fordulat, ami után szabadabb lett az átjárhatóság az anyaországba. Ez azt vonzotta maga után, hogy Kárpátalján megnőtt a magyar nyelv presztízse, ami abban is megnyilvánult, hogy számos szülő, aki azelőtt ukrán vagy orosz iskolába íratta gyermekét, a magyar iskolát részesítette előnyben. Sok szülő 7-8. osztályos gyermekét íratta át az ukrán tannyelvű iskolából magyar tannyelvűbe. Minek volt ez köszönhető? Mint már korábban említettem, a magyarországi továbbtanulási lehetőségek nemcsak azt jelentették a kárpátaljai magyarság számára, hogy anyanyelven szerezhettek egyetemi diplomát, hanem a magyarországi diplomászerzéssel, majd az esetleges letelepedéssel a gazdasági jólét is vonzóvá tette a magyar nyelvet. Erre utal Viktor anyjának (M-Any-1975-U-U-K-RK) válasza, hiszen gyermeküket azért írták magyar tannyelvű iskolába, mert úgy vélik, hogy biztosabb lesz a jövője Magyarországon, és ezért szeretnének áttelepülni. Ugyan-

csak az áttelepülést fontolgatják Eriknek (B-97-O-M) a szülei is, akik szintén a jobb gazdasági és anyagi boldogulás reményében települnének át.

Azonban maga a Magyarországra történő áttelepülés, amely a határok megnyitásával lehetővé vált, kedvezőtlenül hatott és hat a kisebbségre, hiszen jelentős számú értelmiségét veszítette el a kárpátaljai magyarság éppen az áttelepülés miatt azért, mert a katasztrofális gazdasági helyzet³⁶ következtében számos pedagógus és értelmiségi vállalt munkát Magyarországon, majd települt át végleg a jobb megélhetés végett. Napjainkra már alább hagyott az áttelepülési láz, mégis jelentős veszélyt rejt magában a kisebbségre nézve.

Tovább növelte a magyar nyelv presztízsét a Magyarországon elfogadott „A szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvény”, amely jelentős anyagi támogatást biztosít azoknak a kisebbségben élő családoknak, akik gyermekeiket magyar tan nyelvű intézménybe íratják. Emellett számos olyan juttatást, kedvezményt is biztosít, amellyel a kisebbségi magyarok az anyaország területén vehetnek igénybe kulturális és egyéb szolgáltatásokat.

Szintén kedvezően hat a magyar nyelvközösségre a 2001 óta államilag akkreditált felsőfokú diplomát adó II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, amely a kárpátaljai magyarság szellemi bázisa. A kisebbségi közösségre pozitív hatással lehetnek azok a középfokú végzettséget biztosító egyházi líceumok és a beregszászi gimnázium is, amelyekben a képzés magasabb fokon történik, mint sok más kárpátaljai középiskolában.

Negatív hatást gyakorol(hat) viszont a magyar közösségre az ukrán állam oktatáspolitikája. Egy állam oktatáspolitikájával döntően befolyásolhatja a területén élő etnikai kisebbségek sorsát. Az oktatás révén kitűzött társadalmi és nyelvi céloknak megfelelően az állam kontroll alá vonhatja a kisebbségi közösségekben használatos nyelvek megőrzését, elvesztését vagy elsajátítását. A Szovjetunióban a szegregációs programot alkalmazták a kisebbségi oktatásra, s ezt megörökölte Ukrajna is, mint fiatal állam, bár voltak kísérletei

³⁶ A kilencvenes években Ukrajnában az értelmiségi szakmák nem voltak megfizetve (egyébként ma sincsenek), s a bérek kifizetése terén olykor egy évnél nagyobb lemaradás is tapasztalható volt.

egy új oktatási program, a tranzitív modell bevezetésére. Akár a szegregációs, akár a tranzitív oktatási program határozza meg a magyar kisebbségi oktatást, mindkét esetben a magyarság felmorzsolódása/beolvadása következhet be.

Szintén a negatív hatások közé sorolható a 2004. december 5-i, a határon túliak kettős állampolgárságáról szóló magyarországi népszavazás sikertelen eredménye, amely a határon túli kisebbségi régiókban élő magyarság körében általános felháborodást váltott ki.

A kisebbségi lakosok esetében döntő szerep juthat annak a tényezőnek, hogy a kisebbségi lakosok hogyan viszonyulnak saját nyelvváltozatukhoz, mert a negatív hozzáállás a nyelvcsere egyik kiváltó oka is lehet (vö. Gal 1979, 1991). Kárpátalján a legtöbb kisebbségi beszélő úgy véli, hogy a legszebben Kárpátalján beszélnek magyarul (vö. Csernicskó szerk. 2003). A vizsgálatom során megkérdezett szülőknek ötfokú skálán kellett értékelniük a nyelvek szépségét (1 – egyáltalán nem szép, 5 – nagyon szép), illetve válaszolniuk kellett arra a kérdésre, hogy szeretnek-e beszélni ukránul, magyarul vagy oroszul.³⁷ Érdekes, hogy a szülők válaszai alapján a magyar nyelv mind Beregszászon, mind pedig Munkácson 4,6-os átlageredményt ért el. Ezzel szemben az ukrán nyelv mind Beregszászon, mind pedig Munkácson még az orosz nyelvénél is alacsonyabb átlagértéket ért el: az ukrán nyelv előbbinél 4,1-et, utóbbinál 2,6-ot, míg az orosz nyelv előbbinél 4,5-öt, utóbbinál pedig 3,8-at ért el. Azonban ezekből az adatokból nem tudunk általános következtetéseket levonni a két közösség nyelvekhez fűződő viszonyára, nyelvi attitűdjeire nézve, mivel nem reprezentálná azokat kellőképpen, de mégsem hagyhatók figyelmen kívül.

Továbbá a magyar nyelvnek a vizsgált családokban betöltött helyét tükrözi a szülőknek azon válasza is, amikor arról alkotnak véleményt, hogy szeretnek-e beszélni az adott nyelveken. A szülők mind-egyike szeret magyar nyelven beszélni, míg oroszul csak hárman, ukránul pedig heten nem szeretnek beszélni.

³⁷A 18 szülőből két munkácsi szülő megtagadta a választ a nyelvek szépségét kutató kérdésre, illetve egy munkácsi szülő pedig az *alábbi nyelveken szeret-e beszélni* kérdésre.

A kárpátaljai magyar kisebbség esetében hátráltatta és ma sem segíti elő a nyelvcsereát a nyelvek közötti tipológiai „távolság”. Szembetűnő különbség a két nyelv között, hogy míg a magyar ábécé latin betűket használ, addig az ukrán a cirill írásjeleket alkalmazza.

Mindezen befolyásoló tényezők figyelembevételével és latolgatása ellenére továbbra sem tudjuk jelenleg egyöntetűen azt megállapítani, hogy a kárpátaljai magyar kisebbség a teljes nyelvcsere felé halad, de azt sem, hogy ez nem fog bekövetkezni. Ennek több oka is van. Először is az 1989-es politikai rendszerváltozás egy gyökeresen más társadalmi rendszert hozott létre; másodsor korábban nem voltak ehhez hasonló, mélyreható vizsgálatok, amelyek e problémával foglalkoztak volna, s mivel ez egy folyamat, így a jelenlegi vizsgálatok segítségével a korábbi vizsgálatok hiánya miatt csak egy helyzetképet adnak. Az esetleges elmozdulás irányát csak egy későbbiekben elvégzett vizsgálattal tudnánk megadni.

Nagy erőfeszítéseket tesznek helyben a nyelvmegtartás érdekében. Ezt segíti elő a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola megléte, amely a kárpátaljai magyar nyelvű oktatási rendszert teljes egészé tette, növelve a magyar nyelv értékét, presztízsét a kárpátaljai magyarság körében. A főiskolának köszönhetően Kárpátalján fellendült a tudományos élet. Az intézmény számos nemzetközi és egyéb konferenciát rendezett, több tanulmánykötetet és évkönyvet adott ki, amelyekben főként az intézmény oktatóinak és diákjainak tanulmányai jelentek meg. Vagyis fejlődésnek indult a kárpátaljai magyar nyelv tudományos és hivatalos változata is, amely szintén kívánatosá teheti a nyelvet a magyar kisebbség számára.

Továbbá kárpátaljai neves oktatáskutatók (pl.: Orosz Ildikó, Beregszászi Anikó, Cserniczkó István) azon fáradoznak, hogy a magyar tannyelvű oktatási rendszerben a kisebbségi magyar gyermekek hatékonyan el tudják sajátítani az államnyelvet, amely alapvető feltétele a szegregálódás elkerülésének. Ennek érdekében az anyanyelv-megőrzési oktatási programot javasolják, amely az anyanyelv-domináns, additív (hozzáadó) kétnyelvűség kialakulását eredményezi (vö. Beregszászi–Cserniczkó–Orosz 2001). Így a kárpátaljai magyar kisebbség tagjai számára lehetőség nyílik a már meglévő nyel-

vi regiszterek megerősítésére, s újabbak (szaknyelvek, a standard változat stb.) fejlesztésére, illetve a másodnyelv szükségszerű elsajátítására (vö. Lanstyák 1996).

S hogy a kétnyelvű családi háttér előny-e vagy hátrány?

Előny lehet abból a szempontból, hogy a kisebbségi beszélőknek mindenképpen el kell sajátítaniuk a többségi nyelvet valamilyen szinten a megmaradáshoz. Erre azért van szükség, mert jelenleg Ukrajnában bizonyos társadalmi pozíciók (pl.: bíró, ügyvéd stb.) betöltését az ukrán nyelv megfelelő szintű ismeretétől teszik függővé. Mármost, ha egy kisebbségi lakos nem sajátítja el a többségi nyelvet, akkor automatikusan kizárja magát ezekből a társadalmi pozíciókból, ami gyakorlatilag azt jelent(het)i, hogy a feje felett döntenek majd sorsáról, továbbá azt is jelenti, hogy a kisebbségi közösség szegregálódik, ami azonos következményekkel jár(hat), mint az asszimiláció, vagyis a kisebbség önmegsemmisüléséhez vezet(het).

Másrészt hátrány lehet akkor, ha a gyermek a családban nem kapja meg a kisebbségi kultúra és anyanyelv megfelelő szintű támogatottságát, s ezáltal elveszti kisebbségi nyelvét, kultúráját és azonoságtudatát. Az ilyen családokban a nyelvmegtartás szempontjából fontos attitűdök és sztereotípiák nem adódnak át, s így a következő generációban már be is következhet a nyelvváltás.

IRODALOM

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Évkönyve (1996–2006), II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász, 2006

Andric Edit (1995): Interferencia-jelenségek a vajdasági magyar nyelvhasználatban. In: Kassai Ilona szerk. Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat, MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest

Atkinson, Rita L.–Atkinson, Richard C.–Smith, Edward e.–Bem, Daryl J. (1997): Pszichológia, Osiris Kiadó, Budapest

Babbie, Earl (2000): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Balassi Kiadó, Budapest

Bagu Balázs (2001): A kárpátaljai magyar iskolák adatai, In: Közoktatás 2001/2:4-8

Bancroft, D. (1995): Language Development, In: Children's Cognitive and Language Development, London, Blakwell

Bartha Csilla (1992): A nyelvek közötti érintkezés univerzáléi: Néhány adalék a kódváltás kérdésköréhez. In: Laczkó Krisztina és Kozocsa Sándor szerk.: Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára. Budapest, 26–35.

Bartha Csilla (1995): Nyelvcseré, nyelvvesztés: szempontok az emigráns kétnyelvűség vizsgálatához. In: Kassai Ilona szerk. Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat, MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest

Bartha Csilla (1999): A kétnyelvűség alapkérdései, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Bassola Péter–Lengyel Zsolt (1996): Altersgruppe I: Kinder. In: Goebel, Hans–Nelde, Peter H.–Starý, Zdeněk–Wölck, Wolfgang szerk. 1996

Beregszászi Anikó (2004): A kárpátaljai magyarok kódváltási szokásairól. In: Beregszászi A.–Csernicskó I. szerk. Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról, Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola–PoliPrint, Ungvár

Beregszászi Anikó–Csernicskó István–Orosz Ildikó (2001): Nyelv, oktatás, politika, Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász

Bloomfield, Leonard (1933): Language, New York, Holt

Borbély Anna (2001): Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében, MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest

Borbély Anna (2003): Kétnyelvűség és többnyelvűség. In: Kiefer Ferenc szerk. A magyar nyelv kézikönyve. Akadémia Kiadó, Budapest

Botlik József–Dupka György (1993): Magyar lakta települések ezredéve Kárpátalján. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest

Bruner, Jerome (1982): Formats of language acquisition, American Journal of Semiotics, 1:1–16.

Büky Béla–Egyed András–Pléh Csaba (1984): Nyelvi képességek, fogalomkincs, megértés. Tankönyvkiadó, Budapest

Csernicskó István (1995): A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség. In: Kassai Ilona szerk. Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest

Csernicskó István (1998): A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján). Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest

Csernicskó István szerk. (2003): A mi szavunk járása, Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász

Csernicskó István–Váradi Tamás szerk. (1996): Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat, MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest

- Cole M.–Cole S.R. (2003): Fejlődéslélektan. Osiris Kiadó, Budapest
- De Houwer, A. (1990): The Acquisition of Two Languages from Birth: a case study, Cambridge, CUP
- Diebold, Richard (1961): Incipient bilingualism, In: Language 37: 97-112
- Dupka György (2000): Kárpátalja magyarsága. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest
- Dupka György–Horváth Sándor–Móricz Kálmán (1990): Sorsközösség, Kárpáti Kiadó, Ungvár
- Fagyal Zsuzsanna (1995): Interferencia-jelenségek a solymári svábok beszédében. In: Kassai Ilona szerk. Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest
- Ferguson, C.A. (1977): Baby talk as a simplified register, In: Snow, C.E.-Ferguson, C.A. szerk. Talking to children: Language input and acquisition, Cambridge, Cambridge University Press
- Giddens, Anthony (1997): Szociológia. Osiris Kiadó, Budapest
- Göncz Lajos (1985): A kétnyelvűség pszichológiája: A magyar–szerbhorvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata. Forum, Újvidék
- Grosjean, François (1989): Neurolinguists, beware! The bilingual is not two monolinguals in one person, Brain and Language 36:3–15
- Grosjean, François (1992): Another View of Bilingualism, In: R. J. Harris eds. Cognitive Processing in Bilinguals, Elsevier Science Publications, Amsterdam
- Gyivicsán Anna (1995): Kétnyelvűség – nyereség vagy zsákutca?. In: Kassai Ilona szerk. Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest
- Harding, Edith–Riley, Philip (1986): The Bilingual Family: A Handbook for Parents, Cambridge UP, Cambridge

Haugen, Einar (1972): The stigmata of bilingualism, In: Dil, A. S. ed. The Ecology of Language. Essays by Einar Haugen, Stanford UP, Stanford

Jarovinszkij Alekszandr (1991): A gyermekkori kétnyelvűség pszichológiai és pszicholingvisztikai kérdései, Kandidátusi disszertáció, Pécs

Jarovinszkij Alekszandr: Gyermekkori kétnyelvűség: előny vagy hátrány. In: Regio 1994/5:66-76

Jarovinszkij Alekszandr (1995): A mentális szótár felépítése kétnyelvű gyermekeknél. In: Kassai Ilona szerk. Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest

Jarovinszkij Alekszandr (2000): A kétnyelvű mentális szótár szerkezetének összehasonlító vizsgálata című projektum bemutatása. In: Borbély Anna szerk. Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében, MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest

Karmacsi Zoltán (2003): A magyar nyelv Beregszász hivatalaiban. In: Cserniczkó István szerk.: A mi szavunk járása, Bevezetés a Kárpátaljai magyar nyelvhasználatba. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász

Karmacsi Zoltán (2005): Etnikailag vegyes házasság – „vegyes” nyelvhasználat?. In: Acta Beregsasiensis vol. IV.:127–153, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász

Kassai Ilona (1995): Kommunikatív stratégiák a nyelvvesztés kezdetén. In: Kassai Ilona szerk. Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest

Katona Edit (1995): A szerb nyelvnek a vajdasági magyar nyelvre gyakorolt hatása. In: Kassai Ilona szerk. Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat, MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest

Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (*Закарпатське обласне управління статистики*) (2003a): Національний склад населення та його мовні ознаки, Ужгород

Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (*Закарпатське обласне управління статистики*) (2003b): Чисельність осіб за національністю угорці по всіх населених пунктах області, (для службового використання)

Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (*Закарпатське обласне управління статистики*) (2003c): Чисельність наявного та постійного населення, тимчасово проживаючих та тимчасово відсутніх, (для службового використання)

Kárpátaljai települések nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996

Kiss Jenő (1995): Társadalom és nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Kloss, Heinz (1966): German-American language maintenance efforts, In: Fishman, Joshua A.–Nahirny, V.–Hoffman, J.–Hayden, R. szerk. Language Loyalty in the United States, Mouton, The Hague

Kontra Miklós (1981): A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre. Akadémia Kiadó, Budapest (Nyelvtudományi Értekezések 109)

Kontra Miklós (2003): A határon túli magyar nyelvváltozatok. In: Kiefer Ferenc szerk. A magyar nyelv kézikönyve. Akadémia Kiadó, Budapest

Krashen, S. (1975): The critical period for language acquisition and its possible bases, Anns, New York Academy Sciences

Crystal, David (2003): A nyelv enciklopédiája, Osiris Kiadó, Budapest

Lanstyák István: Az anyanyelv és a többségi nyelv oktatása a kisebbségi kétnyelvűség körülményei között. In: Regio 1994/4:90–116

Lanstyák István (1996): Anyanyelvi nevelés a határon innen és túl? In: Csernicskó István szerk. Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat. Tinta Könyvkiadó és Könyvszerkesztő Bt., Budapest

Lenneberg, Eric (1967): The Biological Foundations of Language, John Wiley and Sons, New York

Lengyel Zsolt (1981): A gyermeknyelv. Gondolat Kiadó, Budapest

Lengyel Zsolt (1987): Az anyanyelvi nevelés pszicho- és szociolingvisztikai vonatkozásai. Budapest

Lengyel Zsolt (1993a): Pszicholingvisztika nyelvszakosoknak. Veszprém

Lengyel Zsolt (1993b): Nyelvelsajátítási és nyelvtanulási formák. Veszprém

Leopold, W. (1939, 1947, 1949a, 1949b): Speech Development of a Bilingual Child: a linguist's record, I Vocabulary growth in the first two years; II Sound learning in the first two years, III Grammar and general problems in the first two years, IV Diary from age two, Evaston, Northwestern University Press

Mirnic Károly: Kétnyelvűség a vajdasági vegyesházásokban. In: Regio 1994/4:117–127.

Mérei Ferenc–V. Binét Ágnes (1993): Gyermeklélektan. Gondolat Kiadó, Budapest

Mackey, William F. (1968): The description of bilingualism, In: Fishman, Joshua A. szerk. 1968:554-584

Molnár József–Molnár D. István (2005): Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Matematika és Természettudományi Tanszék, Beregszász

Mönks, Frans J.–Knoers, Alphons M.P. (1998): Fejlődéslélektan. FITT IMAGE–Ego School–a KLTE Pedagógiai-Pszichológia Tanszék, Budapest–Szentendre

- Navracscics Judit (1999): A kétnyelvű gyermek. Corvina, Budapest
- Nowogrodszky, T. (1965): Fejlődéslélektan. Tankönyvkiadó, Budapest
- Papp György (1995): Beszédhelyzeti kötődésű kölcsönszavak és közlési interferenciák a jugoszláviai magyarság nyelvében. In: Kassai Ilona szerk. Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest
- Paradise, M. (1986): Bilingualism. In: International Encyclopedia of Education, Oxford, Pergamon Press
- Piaget, J. & Inhelder, B. (1969): The psychology of the child, New York, Basic
- Piaget, J. (1970): Válogatott tanulmányok. Gondolat Kiadó, Budapest
- Piaget, J. (1978): Szimbólumképzés gyermekkorban. Gondolat Kiadó, Budapest
- Piaget, J. (1993): Az értelem pszichológiája, Gondolat Kiadó, Budapest
- Pléh Csaba (1986): A gyermeknyelv fejlődésének és kutatásának kérdéséről. In: Pszichológiai tanulmányok XVI.:105–109, Akadémiai Kiadó, Budapest
- Rajslí Ilona (1995): Nyelvi adaptálódás és kódváltás a megváltozott körülmények között. In: Kassai Ilona szerk. Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat, MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest
- Réger Zita (1990): Utak a nyelvhez. Akadémia Kiadó, Budapest
- Richter, Ervin–Brügge, Walburga–Mohs, Katharina (1997): Így tanulnak beszélni a gyerekek. Akkord Kiadó, Budapest
- Romaine, Suzanne (1995): Bilingualism, Oxford, Blackwell (Language in Society 13)

Ronjat, J. (1913): *Le développement du language observé chez un enfant bilingue*, Paris

Rot Sándor (1967): Magyar-ukrán és ukrán-magyar kétnyelvűség Kárpát-Ukrajnában. In: *Magyar Nyelvőr* 91:185–191

Salamon Jenő (1997): *A megismerő tevékenység fejlődéslélektana*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Sándor Anna (2000): A szlovákiai vegyes házasságokból származó fiatalok kétnyelvűsége. In: Borbély Anna szerk. *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest

Skutnabb-Kangas, Tove (1984): *Bilingualism or Not: The Education of Minorities*, Clevedon, Avon, Multilingual Matters

Skutnabb-Kangas, Tove (1997): *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Teleki László Alapítvány, Budapest

Trudgill, Peter (1997): *Bevezetés a nyelv és a társadalom tanulmányozásába*. JGYTF Kiadó, Szeged

Vajda Zsuzsanna (1999): *A gyermek pszichológiai fejlődése*. Helikon, Budapest

Vančoné Kremmer Ildikó (1998): Észrevételek a gyermekkori kódválasztás és kódváltás változásairól. In: Lanstyák István és Simon Szabolcs szerk. *Tanulmányok a magyar–szlovák kétnyelvűségről*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony

Vančoné Kremmer Ildikó (2002): A beszédészlelés és beszédmegértés vizsgálata magyar–szlovák kétnyelvű gyermekeknél. In: Lanstyák István és Simon Szabolcs szerk. *Tanulmányok a magyar–szlovák kétnyelvűségről*– Kalligram Könyvkiadó, Pozsony

Wardhaugh, Ronald (1995): *Szociolingvisztika*. Osiris-Századvég, Budapest

Werker, J.F.–Tees, R.C. (1999): Influences on infant speech processing: Toward a new synthesis. *Annual Review of Psychology*, 50:509–535

Zsemlyei János (1995): Román tükörszavak, tükörkifejezések és hibridszavak a romániai magyarság nyelvhasználatában. In: Kassai Ilona szerk. Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest

Internetes források:

http://www.mindentudas.hu/doc/pleh_ea_nyomtathato.rtf

<http://www.cogsci.bme.hu/csaba/kutatas.htm>

Mellékletek

1. számú melléklet

A családok nyelvi, nyelvészociológiai jellemzői

M-2-MU-MU-1999-F-Viktor család

Munkácson élő család, amelyben az apa magyar nemzetiségű és magyar anyanyelvű, míg az anya ukrán nemzetiségű és anyanyelvű. A gyermeküket azért adták magyar nyelvű óvodába és azért íratják majd magyar tannyelvű iskolába, akárcsak a nagyobbik gyermeküket, mert nem hiszik, hogy Ukrajnában fognak élni. Úgy vélik, hogy gyermeküknek biztosabb lesz a jövője Magyarországon, ezért szeretnének áttelepülni. A család környezetében, a szomszédban és az utcában vegyesen élnek a nemzetiségek: vannak oroszok, ukránok és magyarok is. A munkahelyen viszont csak ukránokkal találkoznak. A családi körülményekhez az is hozzátartozik, hogy Viktort három éven keresztül egy magyar anyanyelvű dada is nevelte a szülei mellett, ami azért lényeges, mert a nyelvelsajátítás kezdeti szakaszában így Viktor bőven találkozhatott a magyar nyelvvel.

A családon belül a magyar és az orosz nyelv élvezi a legnagyobb potenciált, hiszen mindkét szülő szépnek tartja a két nyelvet és szereti is beszélni, míg az ukrán nyelvet nem tartják szépnek és nem is szeretnek ukránul beszélni.

Az apa (M-Ap-1970-M-M-K-R) tisztán magyar nyelvű környezetben nőtt fel, s szülei is csak magyarul beszéltek vele. Magyar nyelven anyanyelvi szinten³⁸, ukránul és oroszul pedig jól beszél. A feleségével szinte kizárólag magyar nyelven szokott kommunikálni, bár az néha ukránul szól hozzá annak ellenére, hogy nem szeret ukránul beszélni. A gyermekeivel szintén magyarul beszél, de a gyermekek néha belekeverik az ukrán és az orosz nyelveket a válaszaikba. Az apa a magyar nyelvet nagyon szépnek³⁹ tartja, míg az orosz

³⁸ A szülőknek saját bevallásuk szerint egy hétfokú skálán (anyanyelvi szinttől a sehogy szintig) kellett értékelni nyelvtudásukat.

³⁹ A szülőknek a három nyelv, a magyar, az orosz és az ukrán szépségét egy ötfokú skálán (ahol 5 nagyon szép, 1 egyáltalán nem szép) kellett értékelni.

csak szépnek, az ukránt pedig egyáltalán nem tartja szépnek. Ebből kifolyólag magyarul és oroszul szeret beszélni, míg ukránul nem. A nemzeti identitása valószínűleg⁴⁰ magyar beállítottságú, hiszen a magyar–ukrán sportolói összecsapáson⁴¹ egyöntetűen a magyar-nak szurkol.

Az anya (M-Any-1975-U-U-K-RK) főképp orosz és ukrán nyelvű környezetben nőtt fel, ahol éltek magyarok és svábok is. Gyermekkorában szülei csak ritkán beszéltek vele magyar nyelven, mert a család érintkezési nyelve legtöbbször az ukrán volt. Az anya ukránul anyanyelvi szinten, oroszul nagyon jól és magyarul is jól beszél. A feleség szerint a munka során inkább ukránul beszél férjével, ott-hon pedig inkább magyarul. A férje szinte mindig magyarul válaszol neki. A gyermekeivel főképp magyarul beszél⁴² ő is, de ha gyerme-két megszidja, akkor azt csak ukránul teszi⁴³. Emellett gyermekeivel olykor oroszul is beszél. A gyerekek hozzá is főképp magyarul szólnak, bár szerinte előfordul, hogy keverik a nyelveket. Az orosz nyelvet nagyon szépnek, a magyar nyelvet szépnek, míg az ukrán nyelvet közepesen szépnek és furcsának tartja. Valószínűleg ukrán érzelmű, mert a magyar–ukrán sportmérkőzésen az ukrán félnek szurkol.

M-1-OM-UOM-1999-N-Katalin család

Munkácson élő család, amelyben az anya magyar nemzetiségű és anyanyelvű, míg az apa orosz nemzetiségű és orosz–ukrán ket-tős anyanyelvű⁴⁴. A család környezetében (szomszéd, utca) csak ukránok élnek. A munkahelyen főként az ukrán, de az apa esetében

⁴⁰ Azért csak valószínűleg, mert csupán egy kérdésben vizsgáltuk ezt a témakört, s ezért nem lehet általánosságról beszélni. Ezért a későbbiekben is az identitás terén csak azt jegyezném meg, bár ezt is csak jelzés szintjén, hogy milyen érzelműnek, érzelmileg mely nemzetiség felé szimpatizálnak tekinthető az adott szülő.

⁴¹ A szülőknek el kellett dönteniük, hogy kinek szurkol(na), 1. ha ukrán játszik idegennel, de nem magyarral, 2. ha magyar játszik idegennel, de nem ukránnal és 3. ha magyar játszik ukránnal.

⁴² Megfigyelésem alapján inkább fele-fele arányban használja a két nyelvet gyermekeihez szólva.

⁴³ A gyermek számára az, hogy az anyja csak szidásra használja az ukrán nyelvet, az ukrán nyelvvel szemben egy negatív irányú beállítottságot alakít(hat) ki

⁴⁴ Az apa maga is kétnyelvű családban nőtt fel.

néha az orosz, az anyánál pedig néha a magyar nyelv is használatos. A gyermeket azért írták magyar nyelvű óvodába, mert azt akarták, hogy tudjon magyarul is beszélni, mert ahogy a férj mondja, így könnyebb lesz élnie. Az iskolával kapcsolatban nem döntöttek, mert a magyar tannyelvű iskolában alacsonyabb szintűnek tartják a képzést, mint az ukránban, ezért gondolkoznak még rajta⁴⁵. A család nyelvhasználata legtöbbször orosz nyelvű, bár az anya sokszor használja otthon a magyar nyelvet, különösen a gyermekkel való érintkezésekben.

Az anya (M-Any-1974-M-M-F-RK) olyan vegyes nemzetiségű környezetben nőtt fel, ahol többségben voltak a magyarok. Szülei vele is többnyire magyarul beszéltek, bár előfordult, hogy oroszul vagy ukránul szóltak hozzá. Saját bevallása szerint az orosz nyelvet nagyon jól beszéli, míg a magyart és az ukránt jól. Férjével oroszul és ukránul szokott beszélni, mert ha magyarul szól, akkor mindig le kell fordítani az előbbi két nyelv valamelyikére, mivel a férje nem érti. A gyermekével viszont magyarul beszél. Kivétel ez alól az, amikor a férj is jelen van, s hogy ő is értse, akkor oroszul vagy ukránul szól a gyermekhez is.

Az anya a magyar nyelvet nagyon szépnek tartja, az orosz nyelvet szépnek, míg az ukrán nyelvet egyáltalán nem tartja szépnek, s így ukránul nem is szeret beszélni. Identitása elég szembetűnően magyar beállítódású, hiszen mind a magyar–ukrán, mind pedig az ukrán–idegen sporteseményen a magyarnak, illetve az idegennek szurkol.

Az apa (M-Ap-1975-O-UO-F-RK) orosz és ukrán környezetben nőtt fel, s a szülei és nagyszülei is oroszul és ukránul beszéltek vele. Ukránul és oroszul anyanyelvi szinten beszél, míg magyarul csak alig néhány szót ismer. A feleségével csak oroszul szokott beszélni, amelyre felesége magyar és orosz választ szokott adni. Gyermekével viszont mindhárom nyelven beszél, bár a magyart csak ritkán használja, mindössze néhány szó erejéig. A gyermek olyan nyelven szokott válaszolni, amilyen nyelven éppen szól hozzá.

Oroszul és ukránul szeret beszélni, magyarul viszont nem tud, ezért nem tudta eldönteni, hogy szeret vagy nem szeret. Sem a nyelv

⁴⁵ Ha a képzés szintje azonos lenne, akkor magyar tannyelvű iskolába iratnák.

szépségére vonatkozó kérdésben, sem pedig a sporteseményekre vonatkozó kérdésben nem adott érdemleges választ, ezért nem is tudunk ezekre következtetni.

M-2-OM-OM-1999-F-Albert család

Az apa orosz nemzetiségű és anyanyelvű, míg az anya magyar nemzetiségű és anyanyelvű. A család környezetében csak ukránok élnek, s a szülők a munkahelyen is csak ukrán nemzetiségűekkel érintkeznek. Az apa nem válaszolt a nyelv szépségére és a nyelven való beszéléshez való érzelmi viszonyára vonatkozó kérdésekre, ezért nem tudunk általános következtetést levonni a család nyelvi viszonyairól. A gyermeket azért adták magyar nyelvű óvodába, mert ez volt a legközelebbi óvoda, de az okok között az is szerepelt, hogy ukránul és oroszul úgy is megtanul a környezetében, magyarul pedig az anya szerette volna, hogy megtanuljon. A gyermeket magyar tan nyelvű iskolába fogják íratni, akárcsak a nagyobbik gyermeket. A családdal együtt él a magyar nemzetiségű és anyanyelvű nagymama is, aki nagyon sokat foglalkozik a gyermekekkel.

Az anya (M-Any-1972-M-M-F-RK) orosz környezetben nőtt fel, míg szülei főként magyarul beszéltek vele, de az édesanyja ukránul is szólt hozzá. A magyar nyelv esetében nem tudta eldönteni, hogy jól vagy nagyon jól beszél, míg az ukránt jól, s az orosz nyelvet nagyon jól beszéli. Férjével vegyesen, vagyis orosz és magyar nyelven szokott beszélni, mert férje is elég jól ért magyarul. Viszont férje többször válaszol oroszul, mint magyarul, mert számára az a könnyebb. Többet beszél férje nyelvén, mint anyanyelvén, de ezt főként a környezetében teszi, mert otthon inkább magyarul kommunikálnak. Gyermekével csupán akkor beszél oroszul, ha olyan társaságban van, ahol oroszok is vannak. A gyermekei magyarul válaszolnak anyjuknak, de társaságban már különbség van a kisebbik és a nagyobbik gyermek nyelvválasztása között: míg a kisebbik (Albert) még a társaságban is magyarul válaszol, addig a nagyobbik gyermek⁴⁶ oroszul és ukránul szólal meg. Az anya nagyon szépnek találja mind a magyar, mind pedig az orosz nyelvet. Az ukránt csak

⁴⁶ Dávid 10 éves, ezért nem fordítottam időt rá a vizsgálat során, csupán a testvérével együtt történő beszélgetést rögzítettem.

közepesen tartja szépnek, s ezen a nyelven nem is szeret beszélni. A sportesemények megtekintésekor még az ukrán–idegen összecsapáson is az idegennek szurkol, s egy magyar–ukránon pedig természetesen a magyarnak.

Az apa (M-Ap-1967-O-O-F-O) orosz nyelvű környezetben nőtt fel és a szülei, nagyszülei is oroszul beszéltek hozzá. Az orosz nyelvet anyanyelvi szinten beszéli, míg az ukránt jól, magyar nyelven nem nagyon jól tud. Feleségével oroszul beszél, aki legtöbbször oroszul is válaszol. Oroszul beszél legtöbbit, s csupán olyankor beszél magyarul, ha azt akarja, hogy ne értse a környezete, amit mond. Gyermekével gyakrabban beszél magyarul, mint oroszul, amelyre a gyermekei mindig magyarul válaszolnak.

M-1-UU-UM-1999-N-Evelin család

A családban az apa ukrán nemzetiségű és anyanyelvű, míg az édesanya ukrán nemzetiségűnek vallja magát, de az anyanyelvének a magyar nyelvet tartja. A család vegyes környezetben él, ahol a szomszédok főként magyarok, de az utcában sok ukrán és orosz él. A családon belül a nyelvek helyzete érdekesen alakul, hiszen a magyar nyelvet mindkét szülő szépnek tartja, bár az apa egyben nehéznek is. Azonban annak ellenére, hogy az anya nem szeret ukránul beszélni, mert nem tartja szépnek a nyelvet, a családon belül a férjével mégis ezen a nyelven kommunikálnak, mert a férje viszont hasonló érzelmi attitűdöket támaszt az orosz nyelvvel szemben.

Az anya (M-Any-1972-U-M-F-O) egy többségében ukránok lakta településen nőtt fel színmagyar családban úgy, hogy hatéves koráig nem is tudott ukránul beszélni, mert a szüleitől, nagyszüleitől csak magyar nyelvű beszédet hallott. Azután a szülők ukrán iskolába írták és saját elmondása szerint kilencéves korára elért arra a szintre, hogy az otthoni magyar nyelvű megszólításra is már csak ukránul volt hajlandó válaszolni. Véleménye szerint a magyar nyelvet nem nagyon jól, míg az ukránt és az oroszul nagyon jól beszéli. A férjével mindig ukrán nyelven kommunikál annak ellenére, hogy a férje ért magyarul⁴⁷ és képes néhány szavas megnyilatkozásokra

⁴⁷ Több hónapot dolgozott Magyarországon és itt tanult meg magyarul.

is. A leggyakrabban magyarul beszél otthon, mert a férje munkában van, s így a legtöbbet csak gyermekével van otthon, akivel magyarul⁴⁸ beszél. A gyerek viszont ukránul válaszol még akkor is, ha magyarul történik a megszólítás. Csak akkor hajlandó magyarul válaszolni, ha az anyja „megparancsolja” neki. Azt, hogy gyermekét miért adta magyar nyelvű óvodába, hosszas elmesélés után sem tudtam értelmezni, mert az ukrán nyelv elsajátítása rajzolódott mindig ki célként, ami számomra ez esetben nonszensz, hiszen ha valaki azt akarja, hogy a gyermeke az ukrán nyelvet sajátítsa el, akkor ukrán nyelvű óvodába írta be gyermekét, nem pedig magyarba. Még nem döntötték el, hogy milyen tannyelvű iskolába fog járni a gyermek, mert tervezik az áttelepülést Magyarországra. Azonban, ha ez nem sikerülne, akkor mindenképpen ukrán tannyelvű iskolába fog járni a gyermek. A sportesemények terén az ukrán sportolóknak szurkol, ha az idegennel játszik, de a magyar sportolókat biztatja akár az idegenek, akár az ukránok ellen. Vagyis az ukrán nemzetisége ellenére inkább magyar identitású, hiszen nem tartja szépnek az ukrán nyelvet, nem szeret ukránul beszélni és még a sportban is ellenük szurkol, ha a magyarokkal játszanak.

Az apa (M-Ap-1966-U-U-F-O) környezete teljesen ukrán volt, s a családban is csak a nagypapa beszélt vele néha magyarul, de az is csak egy pár szót. Oroszul nagyon jól, ukránul jól és magyarul alig néhány szót beszél. A feleségével csakis ukrán nyelven szokott beszélni, akárcsak gyermekével. Ők mindketten csakis ukránul válaszolnak neki. Nem tudta megmondani, miért éppen magyar óvodába írátták a gyermeket. Az ukrán és a magyar nyelveket egyaránt szép nyelvnek tartja, bár magyarul szerinte nagyon nehéz beszélni. A sporteseményeknél az idegennel való játék esetén a magyarnak⁴⁹ és az ukránnak szurkol, míg ha egymás ellen játszanak, akkor az ukránnak.

⁴⁸ Megfigyeléseim szerint viszont a magyar nyelvű szövegbe beleszó ukrán szavakat, kifejezéseket, s így észrevehető a beszédében a kódváltás.

⁴⁹ Azért szurkol a magyarnak, mert ez az ország Ukrajnának szomszédja és közel van hozzánk.

M-1-MU-MU-2000-L-Bernadett család

Az anya ukrán nemzetiségű és anyanyelvű, az apa pedig magyar nemzetiségű és anyanyelvű. A család egy ukrán környezetben él, ahol mind a szomszédok, mind pedig az utcabeliek ukránok. A családdal él a nagymama és a dédmama, akik elég jól tudnak magyarul, s néha beszélnek is a gyermekhez ezen a nyelven. A szülők egymással csak ukrán nyelven kommunikálnak, míg a gyermekkel az anya vegyesen, de többnyire ukránul, és az apa pedig csak magyarul szokott beszélni. A családban mind az anya, mind pedig az apa részéről a magyar nyelv kapta a legmagasabb tetszési skálát az ukránnal és az oroszsal szemben. Oroszul viszont sem a férj, sem pedig a feleség nem szeret beszélni. A gyermeket közös megegyezéssel, a férj akarata szerint írárták magyar óvodába, s fogják magyar tannyelvű iskolába íratni, hogy tudjon magyarul beszélni.

Az anya (M-Any-1977-U-U-K-RK) ukrán nyelvű környezetben nőtt fel, s a szülei csak néha beszéltek vele magyarul. Anyanyelvi szinten beszél ukránul, jól beszél oroszul, míg magyarul alig néhány szót tud. A gyerekekkel főként ukránul szokott beszélgetni, de néha, különösen mikor a férje is jelen van, magyar nyelven is szól a gyermekhez néhány szó erejéig. A gyermeke viszont csak nagyon ritkán válaszol neki magyarul, mivel tudja, hogy az anyja ukrán anyanyelvű. Ottjártamkor viszont éppen tanúja voltam egy ilyen interakciónak, amikor az anya magyar nyelven fordult gyermekéhez, s az magyar nyelven válaszolt. A sporteseményeknél az idegennel szemben az ukránnak és a magyarnak szurkol, de az egymás elleni mérközéseken az ukránt biztatja.

Az apa (M-Ap-1975-M-M-K-RK) vegyes környezetben nőtt fel, ahol mindhárom nemzetiség képviseltette magát. Szülei szintén vegyesen beszéltek hozzá, mivel édesanyja ukrán nemzetiségű és anyanyelvű volt. Ő mindhárom nyelvet anyanyelvi szinten beszéli. Feleségével ukrán nyelven érintkezik, míg gyermekével csak magyarul beszél. A gyermek viszont elvéve ukránul is szokott válaszolni édesapjának. A sporteseményeknél az idegennel szemben az ukránnak és a magyarnak szurkol, de az egymás elleni mérközéseken a magyarokat biztatja.

B-1-UM-UM-1997-F-Erik család

Az anya magyar anyanyelvű és nemzetiségű, míg az apa ukrán anyanyelvű és nemzetiségű. A család etnikailag vegyes környezetben él, ahol egyik nemzetiség sincs fölényben. Az óvodába való beíratáskor a fő szempont az volt, hogy ez volt a legközelebb. Aztán, mikor már iskolába írták, már szem előtt tartották, hogy készülnek áttelepülni Magyarországra, s ezért jár most a gyermek magyar tan nyelvű iskolába. A szülők nem szeretnek ukránul beszélni, magyarul és oroszul viszont igen. A gyermek a családban a magyar nyelvet használja, de ha oroszokkal áll szemben, akkor nem okoz gondot számára a beszélgetés. A gyermek előtt a szülők nagyon sokat beszéltek és beszélnek oroszul egymás között, s a gyermek, ha nem értette, akkor megkérdezte. Bár tartottak tőle, hogy összekeveri majd a két nyelvet, de mégis szépen megtanult oroszul is meg magyarul is, sőt a környezetével képes ukrán nyelven is társalogni.

Az anya (B-Any-1969-M-M-F-O) érdekes családi körülmények között nőtt fel, hiszen az apja ukrán, az anyja pedig magyar nemzetiségű volt, de mindketten orosz filológusok voltak, tehát mindhárom nyelv jelen volt a családban. Gyermekkorában a környezetében csak magyarok éltek. Az orosz és a magyar nyelvet anyanyelvi szinten, s az ukránt jól beszéli. Férjével oroszul szokott beszélni, aki ezen a nyelven válaszol neki. Viszont a legtöbbet a magyar nyelvet használja. A gyermekével főleg magyarul beszél, de szokott hozzá oroszul is szólni. A gyermek régebben hajlandó volt az orosz megszólításra oroszul válaszolni, de egy ideje már csak magyarul válaszol az anyjának. Az anya a magyar és az orosz nyelvet nagyon szépnek tartja, míg az ukránt csak közepesen szépnek, s valószínűleg ebből adódik, hogy nem is szeret ukránul beszélni. A sporteseményeknél az anya, ha magyar–ukrán párharc van, akkor a magyarnak szurkol, míg a másik két esetben nem az idegent választja.

Az apa (B-Ap-1959-U-U-F-O) etnikailag és nyelvilag vegyes környezetben nőtt fel, ahol oroszok, ukránok és magyarok is laktak. Szülei viszont csak ukránul beszéltek vele. Anyanyelvi szinten beszél ukránul és oroszul, magyarul pedig jól tud kommunikálni. Feleségével többségben oroszul szokott beszélni, bár néha magyarul szól hozzá. Szerinte a családban nincs rögzítve az, hogy milyen nyelven

válaszol a felesége, de főként oroszul, illetve magyarul szokott. A két nyelvet egyforma arányban használja beszéd közben. A gyermekével magyarul beszél, csak néha szól hozzá orosz nyelven. A gyermek is magyarul válaszol, s ha netalán az orosz nyelvet használja a válaszadásra, akkor azt csak a vicc kedvéért teszi, amin ő maga is nevet. Az apa mindhárom nyelvet nagyon szépnek tartja, azonban az ukrán nyelvet csak akkor, ha az a tiszta, irodalmi ukrán nyelvű beszéd. Ennek ellenére vagy éppen a kárpátaljai ukrán nyelvváltozat miatt ukránul kevésbé szeret beszélni. A sporteseményeknél a magyar–ukrán összecsapáson az ukrán félnek szurkol, míg a másik két esetben az idegen ellen buzdítja mind az ukránokat, mind pedig a magyarokat.

Az apánál megjegyzendő, hogy nem vér szerinti apja a gyermeknek. Első házasságából van egy lánya is, akivel Erik nagyon sokat szokott beszélgetni orosz nyelven.

B-2-OM-OM-1996 és 1999-L2-Anita és Beáta család

Az anya magyar anyanyelvű és nemzetiségű, míg az apa orosz anyanyelvű és nemzetiségű. A család egy vegyes nyelvű környezetben él, ahol főként magyarok és ukránok élnek, de egy-két orosz család is található az utcában. A szülők nyelvtetszési „indexe” szerint a családban inkább a magyar és orosz nyelv élvez elsőbbséget az ukrán nyelvvel szemben, hiszen mindkét szülő nagyon szépnek tartja az orosz és a magyar nyelvet, míg az ukránt csak egyszerűen szépnek. Ehhez társul még az is, hogy az anya egyáltalán nem is szeret ukránul beszélni, mert nem tud és nem is érti a nyelvet.

Az anya (B-Any-1978-M-M-F-RK) közvetlen környezetében főként magyarok laktak, de az iskolában ukrán csoportba járt. Szülei és nagyszülei viszont csak magyarul beszéltek vele. A magyar nyelvet anyanyelvi szinten beszéli, míg oroszul jól, ukránul pedig nem nagyon jól beszél. A férjével magyarul társalognak, de a férje szülei oroszul beszélnek hozzá, amelyre ő magyarul válaszol. Gyermekével csak magyarul szokott beszélni, s ők is csak magyarul válaszolnak neki. Állítása szerint a nagyobbik gyermek az apósával szokott ukránul is beszélgetni. A gyermeket azért íratta magyar tannyelvű intézménybe, mert 1. a magyar tannyelvű óvoda közelebb

volt, mint a többi, 2. saját maga is tapasztalta a magyar nyelven gondolkodó gyermek nehézségeit az ukrán tannyelvű intézményben: „Engem... az ukrán iskolába jártam. Engem megzavart. Ha magyarul gondolkodik, így könnyebb lesz tanulni. Nekem nagyon nehéz volt az ukrán iskolába.” Csak magyarul beszél, s a férje anyanyelvét nem is használja.

Az ukrán és magyar sportolói összecsapáson a magyarnak szurkol, míg a másik két esetben az idegen csapat vagy játékos ellen buzdítja a magyart és az ukránt, vagyis inkább magyar érzelmű, mint ukrán.

Az apa (B-Ap-1971-O-O-F-GK) orosz-magyar-ukrán környezetben nőtt fel, de ő az ukránokkal is oroszul beszélt. Gyermekkorában szülei és nagyszülei csak oroszul beszéltek vele. Az orosz nyelvet véleménye szerint anyanyelvi szinten beszéli, míg az ukránt nagyon jól és a magyart pedig jól. Feleségével mindig magyarul beszél, s csak néha, a szakmájával kapcsolatos szaknyelven mesél el neki valamit oroszul. A felesége mindig magyarul válaszol. A legtöbb esetben alkalmazkodik a beszédpartnerhez, ezért nem tudja eldönteni, hogy anyanyelvén vagy felesége nyelvén beszél többet. A gyermekeivel csak akkor beszél ukránul vagy oroszul, ha azok érdeklődnek. Ez pedig nagyon ritkán fordul elő, s ez különösen igaz a kisebbik gyermekére, Beátára. A gyermekei szintén csak akkor válaszolnak ukránul, ha úgy szólnak hozzájuk. Bár Beáta esetében a nyelvi hiány miatt az orosz megnyilatkozásokra is inkább magyarul válaszol. Az apa véleménye szerint is „törést okozhat a gyermekben, ha nem olyan nyelven tanul, amilyen az első szavakat megtanulta.”

Az apa az ukrán és a magyar sportolóknak szurkol az idegenekkel szembeni küzdelemben, de a magyar–ukrán összecsapáson az utóbbit buzdítja, tehát valószínűleg ukrán érzelmű.

B-2-UM-UM-1997 és 2000-LF-Angéla és Zoltán család

Az anya magyar anyanyelvű és nemzetiségű, míg az apa ukrán anyanyelvű és nemzetiségű. A család környezetében⁵⁰ vegyesen lak-

⁵⁰ Itt a környezet alatt csak a szomszédokat érthetjük, mivel egy 12 lakásos tömbházban élnek, amely egy régi gyártelep mellett épült, s a mellette álló épületek vagy nem lakóépületek, vagy nem laknak bennük.

nak magyarok és ukránok. A szülők mindketten szépnek tartják az orosz és az ukrán nyelvet, míg a feleség a magyar nyelvet nagyon szépnek, a férj pedig közepesen szépnek tartja. De mindkét szülő szeret mindhárom nyelven beszélni. Mindkét szülő többet beszél anyanyelvén. A férjével eleinte oroszul kommunikáltak, majd áttértek az ukrán nyelvre, de nem tudják megmagyarázni, hogy miért éppen oroszul és majd a későbbiekben ukránul kommunikálnak egymás között. Azonban a gyermekeik előtt szoktak magyarul is beszélgetni. A férje főként ukránul válaszol, még sokszor abban az esetben is, ha ő magyarul szól hozzá. De ha nem érti meg, akkor a férje elmondja magyarul is. Ez viszont fordítva is igaz: ha a férj ukrán nyelvű megnyilatkozását nem érti a feleség, akkor ő is lefordítja.

Az anya (B-Any-1974-M-M-K-RK) 12 éves koráig színmagyar környezetben nőtt fel, majd azután voltak oroszok is. A szülei és nagyszülei csak magyarul beszéltek vele. A magyar nyelvet anyanyelvi szinten, míg az ukránt és az oroszul jól beszéli. A gyermekeivel magyarul beszélget, s csak nagyon ritkán szól hozzájuk ukránul. Az anya szerint a gyerekek viszont mindig magyarul válaszolnak, még tévesztés szintjén sem fordul elő, hogy ukránul szólnak hozzá. A gyermek ukrán nyelvű óvodába jár, ukrán csoportba, de beszélnek magyarul a gyermekekkel az óvónők. Az anya véleménye szerint azért ukrán nyelvű óvodába íratta gyermekeit, mert közel van, mindenkit ismer benne, és azt is szerette volna, ha a gyermeke megtanul ukránul is. Közös elhatározással viszont magyar tannyelvű iskolába írták a nagyobbik gyermeket, mert az anya foglalkozik vele többet, illetve azért, hogy tudjon továbbtanulni, hiszen az ukrán nyelvet már tudja. Vagyis a gyermekük továbbtanulását is magyar nyelven képzelik el, bár nem tudják, hogy itthon vagy Magyarországon. A kisebbik gyermeket is magyar tannyelvű iskolába fogják íratni hasonló indokok miatt. A sportolók közül az idegen ellenfél esetén a magyarnak és az ukránnak szurkol, míg ha egymás ellen játszik a két csapat, sportoló, akkor a magyarnak szurkol.

Az apa (B-Ap-1973-U-U-F-O) tisztán ukrán nyelvű környezetben nőtt fel, s a szülei, nagyszülei is ukránul beszéltek vele. Az uk-

rán és az orosz nyelvet anyanyelvi szinten beszéli, míg magyarul nem nagyon jól beszél. A feleségével általában vegyesen szokott beszélni, de a magyar nyelvet kevésbé használja, mint az ukránt. A felesége is vegyesen válaszol. Gyermekeihez ukránul beszél, de előfordul, hogy magyar nyelven beszélget velük. A gyermekei is hasonlóan tesznek, és megpróbálnak ukránul válaszolni apjuknak, de ha nem tudják ukránul, akkor mondják bátran magyarul is. Az óvoda kiválasztásánál ő is a közelséget határozta meg okként, míg az iskola esetében már a saját magyar nyelvű tudását is felhozza, mint indokot, hiszen milyen jó az, ha valaki több nyelven is tud beszélni, különösen magyarul, itt Beregszászon, ahol sok magyar él. Ő is, ha idegen ellen játszanak a magyarok vagy az ukránok, akkor utóbbiaknak szurkol, de ha egymás ellen játszanak, akkor az ukránokat biztatja.

B-1-MU-MU-2000-F-István család

Az apa magyar anyanyelvű és nemzetiségű, az anya pedig ukrán. A család környezetében vegyesen élnek ukránok és magyarok. A családban két nyelv használatos a mindennapi kommunikációban, hiszen a gyermekkel mindkét szülő anyanyelvén beszél. A nyelvek esetében anyanyelvét mindkét szülő a legszebbnek tartja, de a többi nyelv sem kapott a szépnél rosszabb minősítést. Mindkét szülő mindhárom nyelven szeret beszélgetni. A feleség többet beszél anyanyelvén, míg férje fele-fele arányban használja az ukrán és a magyar nyelvet. Az egymás közötti kommunikáció főként ukrán nyelven zajlik annak ellenére, hogy a feleség elég jól beszél magyarul. A férj szerint felesége általában akkor szokott magyarul beszélni vele, ha magyar nyelvű társaságban vannak.

Az apa (B-Ap-1976-M-M-F-RK) magyar nyelvű környezetben nőtt fel, s szülei kizárólag csak magyarul beszéltek vele. Magyar nyelven anyanyelvi szinten beszél, míg oroszul nagyon jól és ukránul pedig jól. Gyermekével csak magyarul szokott beszélni, aki erre a legtöbbször magyar nyelvű választ ad, de előfordul, hogy ukránul vagy a két nyelvet keverve szól apjához. A gyermekét azért írták magyar nyelvű óvodába, mert ez volt a legközelebb. Még nem gondolkozott rajta, hogy milyen tannyelvű iskolába fogják beiskoláztatni

a gyermeket. A sporteseményeken az idegennel való összecsapáson mindig a magyarnak, illetve az ukránnak szurkol, de ha egymással játszanak, akkor a magyarokat biztatja.

Az anya (B-1-1978-U-U-F-O) többségében ukránok által lakott környéken nőtt fel, ahol éltek magyarok is. Szülei csak ukránul beszéltek vele, viszont nagyszülei néha oroszul is szóltak hozzá. Ukránul és oroszul anyanyelvi szinten, míg magyar nyelven elég jól beszél. Férjével a legtöbbször ukránul beszél, de előfordul, hogy magyarul szól hozzá. Férje sem mindig ukránul válaszol neki. A gyermekével szintén ukránul beszél, de néha használja a magyar nyelvet is. A gyermek ukránul szokott válaszolni, azonban ha az apja vagy mások jelen vannak, akkor szokott magyarul is. Az anya is főként a kényelmet és a közelséget jelöli meg indokként az óvoda esetében. A feleség szerint lehet, hogy ukrán tannyelvű iskolába fogják beíratni a gyermeket, de ez még nem biztos. Azért ukrán iskolába szeretné beíratni, mert ezen a nyelven látja a gyermeke boldogulásának esélyét. A sporteseményeken akárcsak a férje, az idegenekkel való összecsapáson a magyarokat és az ukránokat biztatja, míg az egymás elleni küzdelmekben az ukránoknak szurkol.

2. számú melléklet

A szülők által kitöltött kérdőív

Angéla Zolita (2009)
Bencsik
Kérdőív

Kód: B-Amy-1974-M-M-K-RK

Ez a kérdőív segítséget nyújt a kétnyelvű családok hatása a gyermek beszédfejlődésére témakör kutatásában, amely az ilyen környezetben felnevelkedő gyermek beszédének sajátosságait mutatja be. A válaszadás önkéntes.

Életkor: 1974

Neme: nő

Végzettsége: KÖZÉPISKOLA

Foglalkozása: JÁRÁSI KÓRHÁZ, MOSÁS, SZÁRÍTÁS, STD

Vallása: Római Katol

Nemzetisége: magyar

Anyanyelve: magyar

Gyermekek száma: 2

Milyen nyelvű környezetben nőtt fel?

Magyar, 12 koromig, utána voltak oroszok is

Gyermekkorában szülei, nagyszülei milyen nyelve(ke)n beszéltek Önnel?

Magyar

Jelenleg a környezetében milyen nyelvű emberek élnek?

	ukrán	magyar	orosz
a szomszédban	X	X	
a munkahelyen	X	X	
az utcában	X	X	

Milyen szinten beszéli az alábbi nyelveket? A megfelelő szinthez tegyen egy X-t! (Egy nyelvhez csak egy X-t tehet!)

	magyar	ukrán	orosz
Anyanyelvi szinten	X		
Nagyon jól	/		
Jól		X	X
Nem nagyon jól			
Alig néhány szót			
Nem beszélek, csak értek			
Sohogy			

Férje/felesége milyen anyanyelvű?

Ukrán

Férjével/feleségével milyen nyelven szokott beszélni? Miért? Ukránul, eleinte oroszul két nyelven az egy időben, így szoktuk meg. De a gyereket előtt beszéltük

Férje/felesége milyen nyelven szokott válaszolni?

Magyarul mindig ukránul válaszol, de ha mit nem értek, akkor

Melyik nyelven beszél gyakrabban: anyanyelvén vagy férje/felesége nyelvén? Miért?

Az anyanyelvén. Többet vagyok a gyerekekkel.

Milyen nyelven szokott gyermeké(i)vel beszélgetni? Miért?

Magyarul. Nagyon ritkán ukránul.

És a gyermek(ek) milyen nyelven válaszolnak?

Magyarul. Néha nem az apjának igen.

Milyen tannyelvű óvodába jár gyermeke?

Ukrán óvoda, ukr. csoport, de beszélnek magyarul.

Miért íratta ilyen tannyelvű óvodába?

Mert itt volt a csoportja. Mindenképp eszementem. és szerettem volna ha csak ukránul is tanulja.

Milyen tannyelvű iskolába fogja írattatni gyermekét?

Nem is lehet. egyrészt én foglalkozok vele meg hogy tanuljon továbbtanulni, mert az ah! tudja.

Miért?

Zsoltika: Magyarul

Értékelje egy ötfokú skálán az alábbi nyelvek szépségét! (5 – nagyon szép, 1 – egyáltalán nem szép) A megfelelő értéket karikázza be!

magyar	1	2	3	4	5
ukrán	1	2	3	4	5
oroszl	1	2	3	4	5

Szeret Ön beszélni.....? (A megfelelő választ húzza alá)

magyarul	<u>igen</u>	nem
ukránul	<u>igen</u>	nem
oroszlul	<u>igen</u>	nem

Ön kinek szurkol(na) egy sportközvetítés alatt, hogyha ... (A megfelelő választ húzza alá)

a) ukrán játszana egy idegennel, de nem a magyarral

1) ukrán 2) idegen

b) magyar játszana egy idegennel, de nem az ukránnal

1) magyar 2) idegen

c) magyar játszana az ukránnal

1) magyar 2) idegen ukrán

3. számú melléklet

A gyermekkel készített irányított beszélgetés alapkérdései

Kivel szeretsz inkább beszélgetni: anyukáddal vagy apukáddal? Miért?

Kit szeretsz jobban: anyukádat vagy apukádat?

Kivel szoktál többet lenni?

Szoktál meséket nézni?

Milyen nyelven nézed a meséket?

Melyik mesét szereted: az ukránt vagy a magyart? Miért?

Melyik a kedvenc mesehősöd?

Miért szereted?

Mi szeretnél lenni, ha nagy leszel?

Szereted a gyümölcsöket?

Melyik a kedvenc gyümölcsöd?

És még milyeneket ismersz?

Szereted az állatokat?

Melyiket szereted a legjobban?

Neked van állatod?

Kivel szoktál játszani az óvodában?

És mit szoktatok játszani?

Melyik a kedvenc játékod?

4. számú melléklet

A gyermek képről történő meséltetéséhez használt képek

Hófehérke és a hét törpe

Micimackó kalandjai

Науково-методичне видання

Кормочі Золтан

Двумовність та освоєння мови

Видповидальний за випуск: Орос Ільдико

Редагування: автор

Коректура: Варцаба Ільдико

Верстка: Бергхауєр Олександр

Здано до складання: 10.05.2007. Підписано до друку: 01.08.2007.

Кормочі Золтан.

Двумовність та освоєння мови. Навчальний посібник. – Ужгород: ПоліПрінт, 2007 – 144 с. (угорською мовою).

Даний посібник розглядає проблему дефініювання двомовності та основні характерні особливості мовного розвитку одномовних і двомовних дітей. Видання розраховано перш за все для студентів угорського відділення вузів та мовників-фахівців з угорської мови, що займаються проблемами соціолінгвістики і в її рамках питаннями двомовності. Однак з успіхом можуть користуватися ним і студенти відділення дошкільного виховання: аджеж вони у своїй майбутній діяльності не можуть обійтися без знання характерних особливостей мовного розвитку дітей етнічно різnorodних сімей.